

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Česká škola v roce 1945

Czech school in 1945

Bc. Michaela Macháčová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Hnilica, Ph.D.

Studijní program: Učitelství pro střední školy

Studijní obor: Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro základní školy a střední školy dějepis — základy společenských věd

2017

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Česká škola v roce 1945 vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 14. července 2017

.....

podpis

Touto cestou bych ráda poděkovala především vedoucímu mé diplomové práce doc. PhDr. Jiřímu Hnilicovi, Ph.D., za cenné rady i odborné připomínky a také za jeho trpělivost a vstřícnost. Dále můj velký dík patří zaměstnancům Národního archivu České republiky a také Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského za ochotu a pomoc při nikdy nekončícím hledání archivních materiálů.

ABSTRAKT

Diplomová práce se zabývá organizací školství po ukončení druhé světové války. První kapitola pojednává o školství v době nacistické okupace. Hlavní část práce je zaměřena na organizaci školního roku 1945/1946 a na problémy, které v souvislosti s uspořádáním poválečného školství nastaly. Další část se věnuje učitelům a žákům v tomto období. V práci je také přiblížena reforma jednotné školy, vznik pedagogických fakult, činnost mimořádných lidových soudů a činnost institucí jako ministerstvo školství nebo zemská školní rada či výuka některých předmětů (dějepis, politická výchova a ruský jazyk). Práce je založena na studiu archivních pramenů, legislativních norem a interpretaci článků odborné pedagogické literatury.

KLÍČOVÁ SLOVA

školství, učitel, žák, školní rok 1945/1946, vzdělávání, jednotná škola, ministerstvo školství, mimořádné lidové soudy

ABSTRACT

Diploma thesis is concerned with organization of education after ending of the Second World War. The first chapter deals with education in a period of the Nazi occupation. Main part of this thesis is focused on organization of school year 1945/1946 and on problems which occurred in connection with organization of post-war education. The following part devotes to teachers and pupils in this period. In this thesis is also described unitary educational model, the origin of the faculties of education, activity of the Extraordinary People's Courts and activity of institutions like the Ministry of Education or the Country School Council, and teaching some school subjects (history, political education and russian language). The thesis is based on study of the archival sources, law regulations and interpretation the articles of professional pedagogical literature.

KEYWORDS

school system, teacher, pupil, school year 1945/1946, education, unitary educational model, Ministry of Education, Extraordinary People's Courts

OBSAH

1	ÚVOD	9
2	ŠKOLSTVÍ V OBDOBÍ PROTEKTORÁTU	12
2.1	Organizace protektorátního školství	12
2.2	Školy v období protektorátu	13
2.3	Konkrétní kroky nacistického aparátu	13
2.4	Střední a vysoké školství v době okupace	15
2.5	Školní budovy během druhé světové války	16
2.6	Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách.....	16
2.7	Statistiky	17
2.8	Zhodnocení	17
3	ORGANIZACE ŠKOLSTVÍ PO VÁLCE (ŠK. ROK 1944/1945, 1945/1946)	19
3.1	Dokončení školního roku 1944/1945.....	19
3.1.1	Stav školství v květnu 1945.....	19
3.1.2	Základní organizace školství	20
3.1.3	Německé školy	20
3.1.4	Povolávání učitelů	21
3.1.5	České školství na poli mezinárodním.....	22
3.2	Správní orgány.....	23
3.2.1	Ministři školství v letech 1945-1948.....	23
3.2.2	Struktura MŠO a jeho hlavní poválečné cíle	23
3.2.3	Vybraná nařízení MŠO.....	23
3.2.4	Zemská školní rada a výzkumný ústav pedagogický	24
3.3	Školní rok 1945/1946.....	24
3.3.1	Zřizování nových škol	24
3.3.2	Vzorové školy.....	26
3.3.3	Školní inspekce.....	26
3.3.4	Postřehy z výročních zpráv ze škol ve školním roce 1945/1946.....	28
3.3.5	Zhodnocení	30
3.4	Situace v pohraničí.....	31
3.5	Školství v tisku.....	33

4	IDEOLOGICKÁ A FILOSOFICKÁ KONCEPCE POJETÍ ŠKOLSTVÍ	35
4.1	Košický vládní program.....	35
4.1.1	Koncepce Košického vládního programu	35
4.1.2	Konkrétní plán III. odboru MŠO z červena 1945	36
4.2	Nová školská politika: lidově - demokratická škola, škola politická	37
4.3	Cíle českého školství	38
4.4	Naplňování dvouletého plánu	42
4.5	Reforma jednotné školy	45
4.5.1	Historie reformy	45
4.5.2	Názory veřejnosti na jednotnou školu	47
4.5.3	Učební osnovy dějepisu v rámci jednotné školy	50
5	VYUČOVÁNÍ VE ŠKOLNÍM ROCE 1945/1946.....	52
5.1	Harmonogram školního roku 1945/1946 (s přesahem do roku 1947).....	52
5.2	Školní akce a oslavy	57
5.3	Zařazování žáků do jednotlivých ročníků, zápis	59
5.4	Školní budovy a jejich stav	61
5.5	Učebny a výzdoba škol	63
5.6	Vybrané předměty.....	64
5.6.1	Dějepis	64
5.6.2	Ruský jazyk	66
5.6.3	Občanská výchova.....	67
5.6.4	Ostatní předměty	71
5.7	Učebnice a učební pomůcky	71
5.8	Učební osnovy a rozvrhy	72
6	UČITEL.....	75
6.1	Učitelé v období protektorátu	75
6.1.1	Učitelé v odboji	75
6.1.2	Kolaborace.....	76
6.1.3	Kompenzace křiv napáchaných během okupace	76
6.2	Vysoké školy a doplňovací kurzy	77
6.2.1	Zřízení pedagogických fakult	78
6.2.2	Úkol a cíl pedagogických fakult.....	78
6.3	Sociálně ekonomické faktory učitelského povolání	80

6.4	Práce učitelů v poválečné době.....	81
7	MIMOŘÁDNÉ LIDOVÉ SOUDY, VYŠETŘOVÁNÍ KOLABORACE ŠKOLSKÝCH PRACOVNÍKŮ	84
7.1	Právní předpisy	84
7.1.1	16/1945 Sb.....	84
7.1.2	105/1945 Sb.....	89
7.2	Mimořádný lidový soud Česká Lípa.....	93
7.2.1	Zhodnocení obžalovaných učitelů	98
8	ŽÁK	99
8.1	Žáci a studenti za protektorátu.....	99
8.1.1	Kolaborace, národně závadné chování	99
8.1.2	Žáci a studenti v odboji	99
8.2	O dětech po osvobození	100
8.3	Rovnoprávnost na školách	101
8.4	Odčinné křivdy napáchaných na žactvu	102
8.5	Žáci ve škole	105
8.5.1	Absence a nemocnost	105
8.5.2	Chování.....	106
8.5.3	Prospěch	107
8.5.4	Stipendia	107
8.5.5	Rodičovská sdružení a žákovské samosprávy.....	107
9	ZÁVĚR	109
10	SEZNAM POUŽITÝCH INFORMAČNÍCH ZDROJŮ	111
10.1	Archivní prameny.....	111
10.2	Dobová literatura.....	111
10.3	Další literatura	112
10.4	Sborníky a časopisy.....	113
10.5	Elektronické zdroje	113
10.6	Jiné zdroje	114

1 ÚVOD

Ve své diplomové práci se budu zabývat stavem českého školství těsně po skončení druhé světové války a v několika následujících měsících. Z hlediska školního prostředí by se dalo téma mojí práce časově vymezit školním rokem 1945/1946, s přesahy do školního roku 1944/1945 (období od osvobození do letních prázdnin) a do školního roku 1946/1947 v případě skutečností bezprostředně navazující na předcházející události. Mým původním záměrem bylo prostudovat archivní materiály a dostupnou literaturu až do 1. září 1948, tedy po den, kdy vstoupil v platnost zákon z 1. dubna 1948 o základní úpravě jednotného školství¹, a kdy došlo k reorganizaci celého školského systému. Po objektivním posouzení kvantity i kvality archivních materiálů jsem se rozhodla zabývat se především školním rokem 1945/1946 s výše uvedenými přesahy.

Výběr tématu práce úzce vychází z mé bakalářské práce², jejíž tématem byla organizace základního školství v České Lípě bezprostředně po druhé světové válce. Regionální dějiny města Česká Lípa jsou již dlouhou dobu předmětem mého zájmu a jako studentku pedagogické fakulty mě rovněž zajímá problematika školství, jeho dějin a vývoje. Po zvážení mnohých variant, jak na svoji práci navázat a v tématu pokračovat, jsem se rozhodla prozkoumat poválečné školství z širší perspektivy a nevztahovat již svoji diplomovou práci pouze k regionu Česká Lípa, ale zaměřit téma obecněji.

Hlavním cílem mé práce bude odpovědět na následující otázky: Jak probíhala organizace poválečného školství bezprostředně po skončení války a jaké problémy ji především ovlivňovaly? Jaká byla ideologická koncepce poválečného školství? Jak probíhala výuka v prvních měsících (roce) po osvobození? Co prameny vypovídají o učitelích a žácích v daném období?

Archivní prameny vztahující se k tématu práce budu hledat především ve fondech Národního archivu České republiky (ministerstvo školství, zemské školní rady atd.) a Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského (Archiv dějin

¹ Zákon ze dne 21. dubna 1948 o základní úpravě jednotného školství (školský zákon), č. 95/1948 Sb.

Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, vydána dne 10. května 1948, ročník 1948, s. 829-838.

² Macháčová, M. Organizace základního školství v České Lípě po roce 1945. Praha, 2012. Bakalářská práce. Karlova univerzita, Pedagogická fakulta.

učitelstva³). Cenným zdrojem budou věstníky Ministerstva školství a osvěty z roku 1945 a 1946 a také některé zákony a další legislativní normy.

Literatura k tématu poválečného školství je velmi skoupá. K dispozici je především několik dobových prací z poválečných let, dále pak obecné příručky k dějinám školství. Dalším obsáhlým zdrojem budou odborné pedagogické sborníky a časopisy, které byly v poválečném období vydávány. Jedná se především o tyto tituly: *Komenský, Nová škola: odborný časopis pro školské otázky*, *Občanská výchova: časopis pro školské pracovníky škol všech stupňů*, *Pedagogická revue: orgán Výzkumného ústavu pedagogického J. A. Komenského*, *Pedagogický průvodce: týdeník ministerstva informací: svět v obrazech*, *Předškolní výchova* a *Škola a kultura*. Seznam použitých informačních zdrojů uvedu podrobně na konci práce.

Jelikož se budu zabývat obecnou organizací školství, nikoli konkrétními školami, nebudu kapitoly striktně třídit podle toho, zda se jedná o školy obecné, měšťanské nebo střední. Školstvím na území Slovenska se v rámci této práce zabývat nebudu.

V první kapitole se v krátkosti zaměřím na školství v období druhé světové války, jelikož je to období, které bezprostředně ovlivňuje téma mé práce. Pokusím se nastínit stručnou charakteristiku protektorátního školství a uvést konkrétní kroky, které okupanti podnikli k likvidaci českého školství.

V kapitole druhé se zaměřím na organizační strukturu a politickou koncepci českého školství v prvních poválečných letech. Pokusím se popsat stav školství těsně po válce a nastínit problémy, které byly spojeny se znovuvybudováním českých škol. Tato kapitola bude zaměřena na školství z pohledu správních orgánů jako Ministerstvo školství a osvěty, Zemská školní rada v Praze a dalších institucí jako školní inspekce, tisk atp.

V další kapitole nastíním proměnu paradigmat českého školství ve vztahu ke školství prvorepublikovému. Budu se zabývat přeměnou české školy ve školu tzv. lidově demokratickou především v návaznosti na tzv. Košický vládní program. Tuto kapitolu zakončím nástiněm přeměny českých škol v „jednotnou školu“.

³ Archiv dějin učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy vznikl od roku 1963 do roku 1970 a zahrnuje asi 1300 prací obsahujících vzpomínky učitelů ze všech koutů republiky datované první polovinou 20. století, v některých případech paměť sahá ještě do období Rakouska-Uherska.

Čtvrtá kapitola bude zaměřena na školní rok 1945/1946. Popíšu, jak tento školní rok proběhl, jaké akce a události byly na školách oslavovány a připomínány, zaměřím se také na školní osnovy a učební pomůcky. V této kapitole se také budu krátce věnovat novým školním předmětům, ruskému jazyku a politické výchově, a z důvodu mé studijní aproby se také zaměřím na výuku dějepisu.

Další tři kapitoly budou pojednávat o učitelích a žácích v poválečné době. U učitelů to bude především jejich činnost za války a její následky v době poválečné, dále pak problémy, se kterými se učitelé museli potýkat, a také vysokoškolské vzdělání učitelů. U žáků se rovněž zaměřím na jejich vzpomínky a činnost z období války, stejně tak na jejich školní charakteristiky v poválečné době, především na jevy jako absence, docházka, prospěch, chování atp. Speciální kapitolu budou tvořit mimořádné lidové soudy a vyšetřování školských pracovníků. V návaznosti na svoji bakalářskou práci jsem si jako příklad činnosti těchto institucí vybrala Mimořádný lidový soud v České Lípě.

Z hlediska formální stránky bych ráda stanovila několik zásad, kterými se při zpracování práce budu řídit. Archivní prameny budu citovat v podobě: název archivu, název fondu, inventární číslo nebo signatura, číslo kartonu, název inventárního čísla (pokud jsou všechny tyto údaje u jednotlivých materiálů uvedeny). V seznamu pramenů budu citovat pouze název archivu a název archivního fondu, konkrétní inventární čísla/čísla signatur a čísla kartonů uvedu v jednotlivých poznámkách pod čarou. Vybrané instituce (Ministerstvo školství a osvěty – MŠO, Zemská školní rada v Praze – ZŠR) budu z důvodu neustálého opakování obvykle uvádět v jejich zkrácené podobě.

Po důkladném zvážení jsem se rozhodla nezařazovat do této práce přílohovou část, nýbrž uvést všechny důležité skutečnosti přímo ve vlastním textu.

2 ŠKOLSTVÍ V OBDOBÍ PROTEKTORÁTU

2.1 Organizace protektorátního školství

Školství v období protektorátu bylo naprosto podřízeno okupační moci, přesto však byla vytvořena iluze zdánlivé autonomie, která byla zabezpečena tím, že dohled nad školami byl ponechán v rukou protektorátních úřadů, ty však byly kontrolovány úřady říšskými.⁴ Konkrétní jména, která nejčastěji zaznívají ve spojitosti s protektorátním školstvím, jsou dvě. Emanuel Moravec, ministr školství v období od 19. ledna 1942 do 5. května 1945⁵, a školní inspektor Gustav Werner⁶, který se stal postrachem zvláště pro učitele českého jazyka a jehož jméno opakovaně zaznívá ve vzpomínkách pamětníků.⁷

Cílem okupačních úřadů bylo především vychovat českou mládež k loajálnímu postoji k Německu a docílit jazykové i ideové germanizace české mládeže. Dalším cílem bylo celkově snížit vzdělanost česky mluvících obyvatel protektorátu.⁸

V době první republiky mohl být zřizovatelem školy stát, orgány místní samosprávy, soukromý subjekt či církev. Protektorátní školství zpočátku zohledňovalo národnostní princip vzdělávání: každá z uznaných národnostních menšin měla právo vzdělávat své příslušníky ve svém jazyce. Vedle českých a slovenských škol tedy existovaly školy německé, polské, maďarské apod. V prvorepublikovém Československu byli i Židé uznáváni jako právoplatná národnostní menšina, existovaly tedy i školy židovské. Od léta 1942, po uzavření židovských škol, se z hlediska národnostního školy dělily již jen na školy české a školy německé.⁹

⁴ Šmejkalová 2010: s. 178.

⁵ Emanuel Moravec (1893-1945), český politik, voják a novinář, ministr školství a lidové osvěty protektorátní vlády. Patřil k nejaktivnějším představitelům české kolaborace s nacistickým okupačním režimem.

⁶ Veškeré dostupné informace o G. Wernerovi shromažďuje Mgr. Magdalena Šustová z Národního pedagogického muzea a knihovny Jana Amose Komenského.

⁷ Šmejkalová 2010: s. 180.

⁸ Školství za Protektorátu. *Školákem v protektorátu* [online]. Památník Terezín, 2016 [cit. 2017-03-12].

Dostupné z: http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=85&Itemid=91.

⁹ Tamtéž.

2.2 Školy v období protektorátu

Protektorátní žáci navštěvovali v nejmladším věku školu obecnou, po jejíž páté (od září 1941 čtvrté) třídě mohli odcházet na školu měšťanskou (od roku 1941 nazývanou hlavní), nebo po složení přijímacích zkoušek na gymnázium či na reálnou školu, kde převládaly technické předměty. Po ukončení školy měšťanské mohli dále žáci pokračovat ve studiu na učitelském ústavu nebo se přihlásit na nějakou odbornou školu (například průmyslovou, obchodní, hospodářskou) či učňovské školy. Tato struktura však nevydržela celou existenci protektorátu.

Děti, jejichž rodiče se nějakým způsobem provinili, často končily v táborech, například ve Svatobořicích.¹⁰ Nejhorší postavení měly děti židovského původu. Z německých škol byly vyloučeny už před okupací, z českých škol od školního roku 1940/1941, poté mohly navštěvovat školy židovské, ale od roku 1942 byla zakázána jakákoliv výuka židovských dětí. Židovské děti se pak vzdělávaly pouze ilegálně.¹¹ Učitelé židovského původu byli propuštěni.

2.3 Konkrétní kroky nacistického aparátu

- Všechna školní agenda jako třídní knihy, omluvné listy, vysvědčení byla psána německo-česky, konferenční protokoly a úřední dokumenty německy.
- V roce 1943 byl ve školách zaveden árijský pozdrav. Podle vzpomínek Otakara Dorazila učitelé radši přestali chodit po chodbách a žáci se začali schovávat na záchodě, aby takovým způsobem zdravít nemuseli.¹²
- Někteří učitelé byli vězněni nebo dokonce popraveni za odbojovou činnost, asi 20 % učitelů bylo vyloučeno ze škol pro nedostatečnou znalost německého jazyka.
- Němčina byla povinně zavedena od roku 1940, a to ve všech ročnících v rozsahu minimálně osm hodin týdně. Kromě německého jazyka byly navýšeny také hodiny tělesné výchovy.¹³ Učitelé museli již začátkem školního roku podávat prohlášení o tom, do jaké míry ovládají němčinu, do konce školního roku 1942/1943 pak byli

¹⁰ Michlová 2012: s. 59.

¹¹ Tamtéž, s. 61.

¹² Dorazil 1945: s. 86-89.

¹³ Michlová 2012: s. 56.

nuceni z němčiny vykonat zkoušku, jež probíhala velice přísně. Ti, kdo u zkoušky z německého jazyka neuspěli, měli o 20 % nižší plat. Učitelé byli často nuceni absolvovat přeškolovací kurzy.¹⁴

- Hodina byla zkrácena na 45 minut, počet žáků ve třídě byl upraven na maximálně šedesát.
- Němci zabrali nejlepší školní budovy pro svoje školství, úřady a vojsko.
- Děti ze smíšených rodin byly donuceny navštěvovat německé školy.
- Mládež musela sbírat odpadky, kosti, železo, kovy, gumy, starý papír, léčivé rostliny a plodiny.
- Byly zavírány žákovské knihovny, zakazovány učebnice a učební pomůcky.¹⁵
- Docházelo k omezování hodin některých předmětů (především dějepis, zeměpis a český jazyk).¹⁶
- Docházelo k předčasnému pensionování učitelů nebo k jejich totálnímu nasazení.¹⁷
- Úprava učebnic a učebních osnov: Asi 10 % učebnic bylo úplně zakázáno, dalších 60 % učebnic bylo upraveno. Nevhodné pasáže byly zpočátku začernovány. Úpravy se týkaly především zeměpisu, který byl zaměřen na území Německa a jeho spojenců, dějepisu a české literatury, jejichž výuka byla ve školním roce 1941/1942 úplně zastavena a vyučovalo se pouze o dějinách Německa, české dějiny byly v této koncepci pouze součástí říšských dějin.¹⁸
- Žáci byli vylučováni ze škol z různých důvodů, například kvůli rasovému původu, kvůli špatné známce z němčiny nebo pro nevhodný vtip.¹⁹
- Od roku 1941 byl nařízen výběr žáků, kteří směli pokračovat na měšťanskou školu, a ti, co v něm neuspěli, museli povinně absolvovat osmiletou školní docházku na obecné škole.
- Počet německých obecných a měšťanských škol se během období protektorátu více než zdvojnásobil, zvýšil se také počet středních německých škol. Po organizační i obsahové stránce se struktura německých škol začala přetvářet podle vzoru

¹⁴ Šmejkalová 2010: s. 184.

¹⁵ Brynda 1946: s 12-14.

¹⁶ Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. I a 1945, k. 56, Persekuce českého odborného školství v době okupace, srpen 1945.

¹⁷ Vodička, A. Škody českého školství z doby okupace. *Nová škola*. 1946, roč. I., č. 4, s. 61-63.

¹⁸ Michlová 2012: s. 57.

¹⁹ Šmejkalová 2010: s. 179.

Německa. Německé školy směly navštěvovat i děti českého původu, jejich počet však nesměl přesáhnout jednu čtvrtinu počtu žáků ve třídě. Tito uchazeči byli posuzováni z hlediska rasového, pravotního, politického i sociálního.²⁰

- Některé střední školy byly zavřeny, dále byly omezeny určité typy středních škol, a tak se počet studentů přijímaných na střední školy zmenšoval.
- Dívky měly zakázáno studovat na klasických gymnáziích, na reálných gymnáziích v omezeném poměru jedna dívka na tři chlapce, a to pouze v případě, že se v místě nenacházelo dívčí reálné gymnázium.²¹
- Mnoho středoškoláků i učitelů bylo s postupující válkou nasazováno na „veřejně prospěšné práce“, k pomocným pracím nebo do výroby, maturitní ročníky byly přikázány k vojenským nebo polovojenským složkám.²²
- Se zhoršující se hospodářskou situací se i žáci a studenti zapojovali do práce pro Říši – sbírali papír, gumu, železo, textilní materiály, starší děti vypomáhaly při sklizni brambor a chmelu, nejstarší studenti a učni byli nasazováni například při odstraňování trosk po náletech na německá města nebo na opravu zničených silnic.²³
- Byly zavřeny vysoké školy.

2.4 Střední a vysoké školství v době okupace

Pro okupanty bylo klíčovým bodem zbavit se nebezpečných skupin. Mezi tyto skupiny patřila také inteligence a vysokoškolští studenti.²⁴ Situace vyvrcholila 28. října 1939, kdy byl během potyčky mezi studenty a okupanty smrtelně zraněn student medicíny Jan Opletal. Po dalším konfliktu během jeho pohřbu pak okupanti 17. listopadu 1939 uzavřeli všechny české vysoké školy (původně na tři roky, nakonec zůstaly zavřené do konce války). Více než tisíc profesorů a studentů bylo odvezeno do koncentračních táborů, devět studentů bylo dokonce popraveno. Německé vysoké školy (Německá Karlova

²⁰ Školství za Protektorátu. *Školákem v protektorátu* [online]. Památník Terežín, 2016 [cit. 2017-03-12]. Dostupné z: http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=85&Itemid=91.

²¹ Tamtéž.

²² Šmejkalová 2010: s. 181.

²³ Michlová 2012: s. 58.

²⁴ Šmíd, K. Česká škola za války. *Pedagogický průvodce*. 1945-1946, roč. I., č. 5, s. 33-34.

univerzita a německá vysoká technická učení v Praze a v Brně) zůstaly otevřeny.²⁵ Po zavření vysokých škol obrátili okupanti svoji pozornost na školy střední. Stejný osud jako vysoké školy potkal především desítky gymnázií a humanitně zaměřených středních škol. Počet studentů klesl během let 1939-1945 o padesát tisíc, tedy na méně než polovinu předválečného stavu.²⁶ Pro středoškoláky také znamenalo zavření vysokých školy ztrátu perspektivy dalšího vzdělávání.²⁷ Během období okupace utrpěly střední školy o mnoho větší ztráty než školy národní. V květnu 1945 fungovalo jen 73 středních škol.²⁸

2.5 Školní budovy během druhé světové války

Budovy zrušených škol byly obvykle zabrány pro vojenské účely. Byly využívány jako kasárna, lazarety nebo do nich byla přesunuta válečná výroba. Některé školní budovy byly během války obsazeny na přechodnou dobu dokonce několikrát. Jiné budovy byly také zabrány německými školami, často se o jednu školní budovu dělilo více škol. Na konci války se vyučovalo v podstatě „kde se dalo“, venku, v bytech učitelů nebo také v hostinci, v nejhorších případech již nebylo možné vyučovat vůbec.²⁹ K zavírání a rušení konkrétních škol docházelo také na základě akcí represivních policejních složek jako součásti postihu za protiněmecké projevy jejich žactva či učitelstva.³⁰

2.6 Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách

Děti a mladistvých mezi 10 a 18 lety se po vzniku protektorátu na českém území nacházelo přibližně jeden milion a o jejich mimoškolní výchovu se starala především nově vzniklá organizace Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách. Členství v Kuratoriu bylo povinné pro děti a mládež ve věku 10 až 18 let. Tato organizace byla zřízena 28. května 1942, činnost však zahájila až 13. března 1943. V čele Kuratoria stál Emanuel Moravec.

²⁵ Michlová 2012: s. 54.

²⁶ Tamtéž, s. 55.

²⁷ Šmejkalová 2010: s. 180.

²⁸ Kolektiv autorů 1947: s. 51-56.

²⁹ Školství za Protektorátu. *Školákem v protektorátu* [online]. Památník Terežín, 2016 [cit. 2017-03-12].

Dostupné z: http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=85&Itemid=91.

³⁰ Tamtéž.

Modelem Kuratoria se stala organizace Hitlerjugend.³¹ Kuratoriu byly podřízeny vlastivědné, kulturní, turistické, sportovní a tělovýchovné spolky. Do činnosti patřilo například organizace sportovních mistrovství, tělovýchovné a kulturní kampaně, umělecké soutěže, rekreační pobyty, organizace brigád a sběrových akcí, vydávání časopisů pro mládež atd.

2.7 Statistiky³²

Obecné školy	<i>počet žáků</i>	<i>počet škol</i>
<i>školní rok 1937/1938</i>	446 714	4519
<i>školní rok 1944/1945</i>	356 183	3417
Měšťanské školy	<i>počet žáků</i>	<i>počet škol</i>
<i>školní rok 1937/1938</i>	187 400	860
<i>školní rok 1944/1945</i>	123 098	713

Těsně po osvobození bylo obnoveno 147 škol a zřízeno 80 nových. V pohraničí bylo otevřeno 153 českých škol místo německých. Do září roku 1946 bylo obnoveno 548 českých škol a 1102 německých škol v pohraničí bylo přeměněno na školy s vyučovacím jazykem českým. Průměrný počet dětí na třídu byl 28, což bylo méně než v předválečném období, jelikož přibylo škol, ale ubylo dětí.

2.8 Zhodnocení

Školství se v době protektorátu stalo jednou z oblastí, na jejíž likvidaci si okupanti dali zvlášť záležet, vysokými školami počínaje, mateřskými školami konče. Období druhé světové války mělo naprosto devastující vliv jak na školní budovy a jejich vybavení, učitele a žáky, tak i na učebnice či učební pomůcky. Dopady nacistického působení lze

³¹ Michlová 2012: s. 52.

³² Čapek, E. Školství v Čechách. *Pedagogická revue*. 1946-1947, roč. I., č. 8-10, s. 355-356.

vypozorovat v oblasti organizační, materiální, fyzické, psychické i ideologické a odstranit jejich následky bylo hlavním cílem a úkolem následujících měsíců, mnohdy až let.

Nejbrutálnějším zásahem bylo uzavření českých vysokých škol na podzim 1939. Stejně tak bylo uzavřeno několik základních a středních škol, řada škol se musela přesunout do jiných míst nebo sloučit, neboť jejich budovy zabrala okupační armáda, nebo byly využity pro jiné účely válečného charakteru. V systému základního a středního školství však okupace neznamenal zásadní změnu. Podle Radima Cigánka si školy přesto dokázaly udržet poměrně vysokou úroveň.³³

³³ Cigánek 2009: s. 15.

3 ORGANIZACE ŠKOLSTVÍ PO VÁLCE (ŠKOLNÍ ROK 1944/1945, 1945/1946)

3.1 Dokončení školního roku 1944/1945

3.1.1 Stav školství v květnu 1945

Školství bylo na konci války naprosto v havarijním stavu a proces obnovy československého školství byl úkolem trvajícím několik následujících měsíců, ne-li let. Problémů, které byly potřeba vyřešit, bylo neskutečně mnoho. Jednalo se zejména o zničené nebo nevyhovující školní budovy, knihovny či vysokoškolské laboratoře, o nedostatek učitelů a profesorů, absolutní nedostatek učebnic a dalších školních pomůcek, jiný systém výuky i školství v Čechách a na Slovensku, neexistenci učebních plánů a osnov, velký počet nefungujících předpisů, ale také psychicky i fyzicky zdevastovanou školní mládež, pohraniční oblasti bez českých škol, přerušené vyučování na některých školách atd. Výčet problémů by mohl být možná až nekonečný.

Aby bylo možné vůbec o československém školství hovořit, bylo prvořadým úkolem v prvních poválečných dnech (týdnech) obnovit školy všech kategorií, vybudovat školy nové a otevřít české školy v pohraničí. Teprve poté přišla na řadu otázka plánování „jak, koho a co vyučovat“, otázka nových osnov, učebnic a dalších učebních materiálů. Bylo také třeba reorganizovat veškerou školskou správu včetně ministerstva a v souvislosti se vznikem a reorganizací škol českých vyřešit otázku německých dětí a německých škol.

Vyučování na mnohých českých školách začalo už 15. května 1945, postupně do konce května začala pravidelná práce téměř ve všech školách. 14. a 15. července se v Praze konal manifestační sjezd učitelstva, kde již došlo na řešení některých aktuálních témat jako například jednotná škola, otázka vysokoškolského vzdělání učitelstva národních a měšťanských škol.³⁴ Prvotním cílem pro zbytek školního roku 1944/1945 bylo, aby všechny složky (žáci, učitelé, rodiče) pracovaly tak, aby byly odstraněny a minimalizovány škody napáchané za nacistické okupace. V prvních dnech školy bylo krátkým testem

³⁴Kolektiv autorů 1982: s. 11.

zjištěno, na jaké úrovni jsou vědomosti žactva. Ministerstvo však doporučovalo do budoucna nerozdělovat žáky do tříd podle nadání.³⁵

3.1.2 Základní organizace školství

Základní vzdělání bylo koncipováno jako osmileté – pětiletá obecná škola a tříletá měšťanská škola. Jednoleté učební kurzy byly postupně připojovány k měšťanským školám jako jejich čtvrtý ročník, fakticky se tak, nikoli však právně, rozšířila školní docházka z osmileté na devítiletou. Organizace základního školství zůstala až na výjimky obdobná jako v době první republiky. Nově byl zaveden ruský jazyk od 4. ročníku a politická výchova (později občanská výchova) od 3. ročníku. Tato koncepce zůstala zachována až do roku 1948 bez podstatných změn.³⁶

Vedle měšťanských škol bylo možné studovat také na gymnáziích. Třídy reálného gymnázia s technickým zaměřením nahradily reálky, které měly rozšířený učební plán v matematice, fyzice a rýsování. Klasická gymnázia se vedle výuky klasických jazyků začala specializovat na výuku anglického, francouzského nebo ruského jazyka. V letech 1945-1948 byly předloženy návrhy na různé pojetí gymnázia jako střední všeobecně vzdělávací školy.³⁷

Maximální počet žáků ve třídě byl stanoven na 45 žáků. Pokud bylo žáků více, byla zřízena pobočná třída. Ke střídavému nebo polodennímu vyučování se ministerstvo nestavělo pozitivně.³⁸

3.1.3 Německé školy

Podle usnesení Československé vlády z 5. dubna 1945³⁹ bylo nařízeno, aby byly uzavřeny všechny německé školy, učiliště i kurzy.⁴⁰ MŠO dále zrušilo peněžní účty všeho druhu, jejichž majitelem byly německé školy, ústavy a další německé instituce.⁴¹ Veškerý

³⁵ Věstník MŠO, roč. I., sešit VIII, s. 85-86.

³⁶ Kolektiv autorů 1982: s. 48-49, 75.

³⁷ Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. 16a/1946.

³⁸ Věstník MŠO, roč. I., sešit VII, s. 72-74.

³⁹ Dále pak výnosy ze 7. 6. a 16. 10 1945, kdy padlo definitivní rozhodnutí ohledně „německé otázky“.

⁴⁰ Věstník MŠO, roč. I., sešit III, s. 20.

⁴¹ Věstník MŠO, roč. I., sešit V, s. 41.

majetek a zařízení německé univerzity připadl univerzitě Karlově.⁴² Celkem bylo uzavřeno 266 německých škol.⁴³

12. dubna 1945 vydalo MŠO výnos, kterým bylo zastaveno vyučování němčině na všech typech škol. Těchto hodin pak mělo být využito k doplnění učiva především z českého jazyka a vlastivědy.⁴⁴

Kromě škol německých byl problém i se školami polskými. Některé místní národní výbory se stavěly proti otevírání polských škol ve své obci, nebo naopak někteří rodiče polské národnosti nechtěli posílat děti do polských škol, raději je posílali do českých.⁴⁵

3.1.4 Povolávání učitelů

12. května 1945 bylo vydáno nařízení, aby se každý učitel v činné službě, proti němuž nejsou ze strany Národního výboru námitky, vrátil na svoje služební místo. Tímto krokem se MŠO snažilo co nejvíce urychlit a usnadnit počátek vyučování. V době, kdy nebylo ještě stanoveno personální obsazení vedoucích míst na školách, dostaly místní národní výbory za úkol určit, kdo prozatím povede správu školy. Dalším úkolem místních národních výborů také bylo postarat se o zajištění budov a majetku bývalých německých škol. Podle tohoto nařízení měli učitelé ihned začít s napravováním škod - hlavně v oblasti vlastivědy a českého jazyka. Vyučování německému jazyku bylo okamžitě zastaveno. Než byly vydány nové učebnice, vyučovalo se podle učebnic starých, bylo však samozřejmě nutné upravit nebo vynechat pasáže upravené okupačním režimem. Učitelé, hlavně z počátku, žádné bližší pokyny neobdrželi, a organizační stránka i obsahová náplň vyučování byly často pouze v jejich rukách. Všichni vyloučení žáci středních škol se měli vrátit do školy bez újmy.⁴⁶ Některé učitelé, kteří měli za jeden z aprobačních předmětů německý jazyk, žádali, aby mohli němčinu nahradit jiným předmětem.⁴⁷

⁴² Věstník MŠO, roč. I., sešit XI, s. 115.

⁴³ Kolektiv autorů 1947: s. 51-56.

⁴⁴ Šmejkalová 2010: s. 231.

⁴⁵ Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, Archiv dějin učitelstva (ADU), inv. č. 108b/72, k. 4, s. 127, Valentin Valeček – Z mých pamětí.

⁴⁶ Věstník MŠO, roč. I., sešit I, s. 5.

⁴⁷ Věstník MŠO, roč. II., sešit X, s. 176.

3.1.5 České školství na poli mezinárodním

Zajímavým zdrojem ukazující z vnějšího pohledu situaci v poválečném Československu v prvních poválečných měsících je dotazník z konference ministrů vyučování v Londýně v listopadu 1945. Odpovědi zaslalo MŠO.

1. *Jak je v ČSR postaráno o děti, které se staly obětí války? Jsou odkázány dobrovolné organizaci nebo se o ně stará stát?* „Pečuje o ně učitelstvo a školní úřady, dále Svaz osvobozených politických vězňů, Svaz národní revoluce a další organizace. Péče o děti kolaborantů /současných politických vězňů/ je svěřena okresním péčím o mládež. Mnoho dětí je u svých příbuzných, dokonce se mnohé rodiny cizí o takové děti hlásí.“

2. *Jaký je nyní stav školství v ČSR? Kolik je nyní otevřeno obecných, středních a vysokých škol?* „Mateřských 1994, obecných 7961, pomocných 93, měšťanských 1679, celkem 11724 + 201 středních škol a 22 učitelských ústavů.“

3. *Jaké byly přibližné ztráty československého školství za okupace? Počet zavřených škol, stupeň opoždění dětského školení, ztráty na učitelích.* „Mateřských 775, obecných 1764, měšťanských 269. Usmrceno, popraveno, umučeno 551 učitelů, suspendováno 1050, propuštěno nebo pensionováno z rasových nebo politických důvodů 510, předčasně pensionováno 4300. Celkem 6411. Od 17. listopadu 1939 násilně uzavřeny všechny vysoké školy.

4. *Jsou zřízeny kurzy pro nouzový výcvik učitelů?* „Byly zřízeny pětinedělní kurzy pro abiturienty středních škol, kde se vyškolilo asi 1500 kandidátů učitelství.“

5. *Jsou v provozu dětské poradny? Co bylo učiněno pro děti bez domova?* „Jsou.“

6. *Započaly opět činnosti organizace mládeže?* „Po květnové revoluci obnovily téměř všechny tělovýchovné spolky svou činnost. Byl ustanoven Svaz české mládeže, který soustřeďuje hochy a dívky jako jednotná nadstranická organizace.“⁴⁸

Dle sdělení československého velvyslanectví v Londýně z července 1945 byla americká vláda ochotna poskytnout pomoc při opětovné výstavbě československého školství.⁴⁹

⁴⁸ Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. 3 I a3 1945, k. 204.

3.2 Správní orgány

Nejvyšším správním orgánem pro řízení škol bylo Ministerstvo školství a osvěty (MŠO).

3.2.1 **Ministři školství v letech 1945-1948**

Prezident Edvard Beneš jmenoval 4. dubna 1945 v Košicích ministrem školství a osvěty Dr. Zdeňka Nejedlého⁵⁰, jehož funkčním obdobím byl duben 1945 – červenec 1946.⁵¹

Dalším ministrem školství a osvěty se stal prof. Dr. Jaroslav Stránský⁵², a to do 25. února 1948, kdy byl opět vystřídán Zdeňkem Nejedlým. Druhé funkční období ministra Nejedlého skončilo 31. ledna 1953.

3.2.2 **Struktura MŠO a jeho hlavní poválečné cíle**

Vnitřní struktura MŠO byla poměrně jednoduchá - ministerstvo bylo rozděleno na tři odbory: školství, osvěta a tělovýchova, později byla ještě přiřčena předškolní výchova.⁵³

Z počátku bylo úkolem ministerstva především revidovat předešlá nařízení okupační správy, mnohá z nich byla zrušena, např. vyučování němčině, povinné vyučovací předměty, výzdoba škol, některé názvy škol, označení hlavní škola, výběr, přijímání a hodnocení žáků, učební osnovy a směrnice, atd.⁵⁴

3.2.3 **Vybraná nařízení MŠO**

- V počátečním čtení a psaní bylo od školního roku 1945/1946 nařízeno užívat pouze tištěné a psané latinky, nikoli hůlkového písma.⁵⁵

⁴⁹ Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. I a 1945, k. 56.

⁵⁰ Zdeněk Nejedlý byl ve Věstníku MŠO veřejnosti představen jako žák Jaroslava Golla a Otakara Hostinského, profesor Karlovy university, jehož vědeckými obory byly česká historie, hudební historie a estetika. Jako jeho stěžejní dílo zde byla uvedena monumentální biografie Bedřicha Smetany, dále také dílo o T. G. Masarykovi. Ve Věstníku je Nejedlý popsán rovněž jako jeden z „aktérů“ sporu o smysl českých dějin a také jako významný představitel revolučního hnutí za druhé světové války, kdy se Nejedlý odebral do SSSR, kde se podílel na zahraničním odboji.

⁵¹ Věstník MŠO, roč. I., sešit I, s. 2.

⁵² Jaroslav Stránský (1884 -1973) byl československý politik, novinář a právník. Za druhé světové války i po roce 1948 působil v československém exilu.

⁵³ Kolektiv autorů 1982: s. 10.

⁵⁴ Věstník MŠO, roč. I., sešit V, s. 50-51.

⁵⁵ Věstník MŠO, roč. I., sešit VI. s. 59.

- V souladu s pětidenním pracovním týdnem byl zaveden i pětidenní vyučovací týden. Učitelské konference, kurzy, divadelní a filmová představení či exkurze bylo nařízeno konat v sobotu, aby nebylo narušováno vyučování.⁵⁶
- Délka vyučování byla stanovena na pět vyučovacích hodin v kuse, přičemž mezi třetí a čtvrtou hodinou byla doporučena dvacetiminutová přestávka, mezi ostatními hodinami desetiminutová. Ve výjimečných případech bylo možné odučit i sedm vyučovacích jednotek za sebou.⁵⁷
- V srpnu 1945 bylo zrušeno školné na středních státních školách.⁵⁸

3.2.4 Zemská školní rada a výzkumný ústav pedagogický

Dalšími správními orgány pověřenými starostí o školství byly zemské školní rady a výzkumné pedagogické ústavy.

Zemská školní rada v Praze zahájila práci hned po 9. květnu 1945 a společně se záhy vzniklou Zemskou školní radou v Brně se podílela na návrhu zákona o organizaci zemských školních rad. Pro střední i základní školy byli jmenováni noví zemští školní inspektoři.⁵⁹

25. května 1945 byl zřízen Výzkumný ústav pedagogický v Praze a 6. června v Brně. Tyto instituce sloužily jako vědecko-výzkumná pracoviště. Ústavy se zabývaly především obecnými problémy výchovy a vzdělávání např. formulace cílů a metod, organizace školství, administrativa, biologické, sociologické a psychologické studium žáka, didaktika (učební metody, učební pomůcky), literatura pro mládež, rozhlas, hudba, film, výtvarná výchova, divadlo atp., statistické zpracování výzkumů.⁶⁰

3.3 Školní rok 1945/1946

3.3.1 Zřizování nových škol

Již v srpnu 1945 byly stanoveny zásady pro zřizování nových škol, především měšťanských. Z počátku mohly být zřizovány jen ty nejnnutnější školy, a to především

⁵⁶ Věstník MŠO, roč. II., sešit II. s. 25.

⁵⁷ Věstník MŠO, roč. II., sešit XXIV, s. 488.

⁵⁸ Cigánek 2009: s. 28.

⁵⁹ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 519, k. 48.

⁶⁰ Váňa, J. Výzkumný pedagogický ústav v Praze. *Nová škola*. 1946, roč. I., č. 1, s. 3-4.

z důvodu omezených finančních prostředků. Žádost o zřízení školy schvalovala okresní školní rada, závazky obcí na úhradu nákladů za zřízení a udržování školy potvrzoval národní výbor okresní a zemský. Za necelý rok po osvobození (stav k dubnu 1946) bylo zřízeno 3000 nových národních škol (obecných a měšťanských).⁶¹

Na MŠO se neustále množily žádosti o povolení zřídit různé typy středních škol. Především šlo o školy stavební, hutní, sklářské a školy pro ženská povolání. S organizací středních škol mělo MŠO největší práci. Postupně došlo k obrovské reorganizaci všech odborných škol, úpravě ročníků a především rozšíření a doplnění sítě škol. Německé odborné školy byly přeměňovány na české. Jelikož bylo během okupace přijímání na odborné školy značně omezeno, nastal ve školním roce 1945/1946 problém s obrovským množstvím uchazečů, kteří sice vyhověli přijímacím zkouškám, ale z kapacitních důvodů je nebylo možné přijmout. Na některých školách situace vedla k odmítnutí více než poloviny kvalifikovaných uchazečů. MŠO proto ve spolupráci s dalšími institucemi, především s národními výbory, připravilo plán pro rozšíření a doplnění sítě odborných škol (hlavně průmyslových). Nově vzniklé střední školy byly umístěny jednak v budovách dosavadních českých škol a v budovách bývalých německých škol. Některé školy, za okupace násilně přenesené do vnitrozemí, bylo potřeba zase navrátit zpátky do jejich původního působiště. O zřízení konkrétní školy často žádala jednotlivá města. Argumenty pro podpoření takových žádostí byly obvykle dva. Zaprvé absence školy takového typu v blízkosti města a zadruhé existence odpovídajících podniků ve městě, které k zřízení určitého typu školy poskytují vhodné podmínky pro pracovní uplatnění absolventů. Města často argumentovala také tím, že jsou průmyslovými/historickými/zemědělskými centry oblasti/průmyslového odvětví. Názvy průmyslových školy byly znovu změněny na „státní“ nebo „zemská“, toto označení se po březnu 1939 přestalo užívat. Kromě standardních oborů se rozvíjely i obory nové jako například doprava.⁶² Název učňovských škol se od 1. ledna 1947 změnil na základní odborné školy (např. kovodělná, oděvní, holičská...)⁶³

Podle údajů z Pedagogického průvodce připadala před válkou jedna střední škola na 49 000 obyvatel, po válce jedna střední škola na 25 000 obyvatel. V květnu 1945 bylo

⁶¹ Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. 17a 1945-1948.

⁶² Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. 16a 1945.

⁶³ Věstník MŠO, roč. II., sešit XXIV, s. 492.

v českých zemích 112 českých středních škol a 13 učitelských ústavů, po osvobození byly znovuotevřeny všechny zavřené školy, zřízeny 4 nové a 15 německých škol bylo přeměněno na české školy. Na konci školního roku 1945/1946 existovalo 203 středních škol a 22 učitelských ústavů.⁶⁴

3.3.2 Vzorové školy

Ministerstvo školství doporučilo, aby ve všech okresních městech byly vybudovány vzorové školy obecné, měšťanské, pomocné a mateřské.⁶⁵ Úkolem těchto škol bylo podávat vzor školské práce v oblasti pedagogické i didaktické, především pro nejmladší málo kvalifikované učitele nebo ty učitele, kteří během okupace ztratili na delší dobu kontakt se školou.⁶⁶ Vzorem tyto školy měly být především po stránce ideologické a mělo vést k postupnému sjednocování škol vstříc reformě školství. Se zřízením těchto škol se přistoupilo také k hospitacím, veřejným diskuzím, přednáškám, poradám, seminářům a specializovaným výstavám k jednotlivým předmětům. Věstník MŠO představuje vzorové školy jako instituce sloužící vzájemné pomoci, solidaritě a obecně demokratizaci.⁶⁷ Doporučení MŠO o vzorových školách bylo konkretizováno výnosem z 25. ledna 1946. Na počátku školního roku 1946/1947 existovalo 537 vzorových škol, z toho 229 obecných.⁶⁸ Ideální stav byl takový, aby v každém okrese byla zřízena jedna škola obecná a jedna měšťanská tak, aby byly dostupné učitelům z celého okresu.⁶⁹

3.3.3 Školní inspekce

Důležitou složkou poválečného školství byli také školní inspektoři. Pro rok 1945/1946 byl ustanoven inspektorský sbor, v němž působilo osm zemských školních inspektorů a tři zemští školní inspektoři odborní (pro předměty ruský jazyk, domácí nauky a tělesná výchova). Činnost inspektorů spočívala v dozoru nad školami, organizaci školské práce a spolupráci s úřady a dalšími institucemi. Od května 1945 do června 1946 proběhla inspekce celkem na 804 školách. Zemští školní inspektoři pracovali na prozatímních

⁶⁴ Rok svobodné práce. *Pedagogický průvodce. 1945-1946, roč. I., č. 33-36, s. 273-280.*

⁶⁵ Věstník MŠO, roč. II., sešit III, s. 40.

⁶⁶ Kolektiv autorů 1947: s. 51-56.

⁶⁷ Věstník MŠO, roč. II., sešit III, s. 55-56.

⁶⁸ Kolektiv autorů 1982: s. 12.

⁶⁹ Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. 17a 1945-1948, Vzorové školy, prosinec 1945.

rámcových osnovách, na učebních osnovách, na zřizování vzorových škol, byli autory učebnic, pedagogických publikací, školních pomůcek, posuzovateli filmů atd.⁷⁰

N. Černý ve svém příspěvku představil kritéria a požadavky na práci inspektora. „Dobrý inspektor musí být vzdělán odborně všeobecně, pedagogicky i filosoficky. Musí být dobrým učitelem a zároveň se vyznat v administrativě, nesmí být individualista, ale musí pracovat pro kolektiv. Inspektor se nemůže zaměřit jen na to, co žák umí, nebo jen na metodické dovednosti učitele, musí se zaměřit na komplexní výchovu a vzdělání žáka v novou osobnost.“ Podle Černého má inspekce hodnotit dvě věci – zda je ve škole pořádek a učitelovu práci. Kvůli prvnímu bodu, by měly být inspekce každoroční, neohlášené a krátké. Inspektor by neměl učitele kárat a poučovat, ale měl by mu být rádcem a oporou. Inspektor by se neměl spoléhat jen na své vlastní pozorování, ale měl by prostudovat i nějaké dokumenty a udělat rozhovory s dalšími činiteli. Černý také připomínal, že učitelé i inspektoři by si měli uvědomit, že jejich cíl je stejný – pozvednout české školství.⁷¹

Zajímavé postřehy ze zpráv školních inspektorů:^{72 a 73}

- starším učitelům chybí ideová organizace, mladším zase metodická a didaktická příprava
- odchod obyvatel do pohraničí způsobil ve vnitrozemských okresech jevy jako rušení poboček tříd a zmenšování počtu žáků ve třídě, nedostatek pracovních sil, časté střídání učitelstva, někde i slučování malých tříd, slučování malých škol
- sociální a zdravotní péče o žactvo – velmi se osvědčily stravovací akce, přespolní žáci často dostávali svačiny, nebo se konali mléčné akce pro celou školu, katastrofální stav ošacení a obouvání žactva, děti chodily do školy s promočenými botami, které jim nevysychaly ani do odpoledne
- chování – zhoršení kázně, na obecných školách situace byla hodnocena jako lepší, nejhorší na škole měšťanské

⁷⁰ Kolektiv autorů 1947: s. 30.

⁷¹ Černý, N. Školní inspektor a jeho poslání v dnešní době. *Nová škola*. 1946, roč. I., č. 8, s. 136-137.

⁷² Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 528, k. 86.

⁷³ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 520, k. 52.

→ u dětí se objevovalo mnoho otázek spojených s uspořádáním a organizací nové republiky, spontánně u nich vznikla nenávist k Němcům a všemu německému

→ docházka do školy byla obvykle posouzena jako velmi dobrá, průměrně neklesající pod 90%, horší situace nastala jen v zimních měsících kvůli nemocem.

→ prospěch – na špatný prospěch měly vliv především faktory jako časté střídání učitelstva, nedostatek pomůcek a učebnic, nekvalifikované učitelstvo, přeplněné třídy atd.

→ učitelé – jejich mimoškolní činnost je rozsáhlá, jsou členy místních národních výborů, školských komisí, knihoven, Sokola, Junáku, různých nepolitických spolků, organizovali se ve všech akcích v revolučních a porevolučních dnech – práce na školních budovách, zemědělské akce, většina učitelů pracovala i o prázdninách

→ školní budovy – kromě normálních problémů nemohou učitelé, zvláště ženatí, najít ve venkovských obcích byt

→ pomůcky a knihovny – chybí hlavně mapy, prostory k uskladnění pomůcek jsou vlhké a plesnivé, špatné je to s učebnicemi

3.3.4 Postřehy z výročních zpráv ze škol ve školním roce 1945/1946

Výroční zprávy škol za školní rok 1945/1946⁷⁴

ŠKOLNÍ BUDOVY = rozbito mnoho okenních tabulek, v místnostech změt' nábytku, munice, zbraní, šatstva, nádobí, dokonce i nedojedené pokrmy, v jakém spěchu Němci budovy opustili, tabule, lavice, katedry a skříně na pomůcky chyběly úplně

VYUČOVÁNÍ = vyučovat se mohlo pouze dopoledne, škola se učila i v sokolovně

ŽÁCI = prospěch žactva je obvykle hodnocen jako uspokojivý, žáci jsou prohlíženi lékařem, pro přespání žactva byl zřízen útulek, aby žáci neztráceli čas cestováním (Kolín), kde byla zpřístupněna také žákovská čítárna, infekční choroby – spála a záškrť

OSLAVY = státní svátek 28. října, oslava říjnové revoluce, oslava narozenin T. G. Masaryka, oslava pražského povstání, oslava narozenin E. Beneše

⁷⁴ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 540, k. 171.

Zpráva o stavu národních škol ke dni 31. ledna 1946 – oblast střední Čechy⁷⁵

Zpráva vypovídá o dobrém fungování žákovské samosprávy, jelikož žáky učí demokratickému jednání a spolupráci. Učitelé si stěžují na kázeň žáků, především v pohraničí u žáků ze sociálně slabších poměrů, a také na obrovskou nesourodost žactva v pohraničí – děti z ryze českých rodin, obvykle přistěhovaní z vnitrozemí, děti slovenské národnosti, děti ze smíšených rodin, děti německých antifašistů (u posledních dvou skupin se často vyskytovaly problémy s jazykem).

Zpráva o stavu národních škol ke dni 31. ledna 1946 – oblast Praha⁷⁶

ŽÁCI – v Praze fungují městští školní doktoři, žákovská samospráva funguje sice všude, ale ne vždy je dobře uchopena, hlavně pro učitelskou nezkušenost. Docházka i prospěch je lepší než se očekávalo. Ústní projev žáků je velmi slabý.

UČITELÉ – mnoho učitelů si neví rady s novým předmětem politická výchova

Zpráva o stavu národních škol ke dni 31. ledna 1946 – oblast východní Čechy⁷⁷

ŽÁCI – chování žáků se zlepšilo hlavně díky vlivu žákovské samosprávy, děti se však naučily přetvářce a lži a ani pracovní morálka není hodnocena jako dobrá, děti ze smíšených manželství jsou hrubé a bez soucitu s nenávidnými postoji k Čechům, docházka se pohybuje okolo 90-95 %.

Čáslav – učitelé navštěvují povětšinou kurzy ruského jazyka

Hradec Králové – mnoho žáků trpí chudokrevností a podvýživou, lékařské prohlídky neproběhly všude, přidělový systém a zásobovací potíže brání v zavedení školního stravování

Chotěboř – někde mají samosprávu všechny školy, jinde třeba jen 50 %

Chrudim – chlapci si pěstují kladný až obdivný vztah k československé armádě

Jaroměř – samospráva funguje ve všech školách

⁷⁵ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 520, k. 51.

⁷⁶ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 520, k. 51.

⁷⁷ Tamtéž.

N. M. n. Metují – žáci vynechávají školu pouze v případě nemoci, nejnaléhavějších zemědělských pracích nebo pokud nemají boty, aby do školy mohli dojít

Litomyšl – chování žáků se zlepšuje hlavně působením politické výchovy, školy obvykle vykazují spíše normální prospěch, u obecných škol se očekává napravení škod do konce školního roku, u měšťanských škol to bude trvat mnohem déle

Vysoké Mýto – žáci chodí do školy s daleko větší radostí a chutí než před válkou, špatně jsou na tom druhé a třetí ročníky obecné školy, kdy během okupace nemohlo domácí vyučování nahradit vyučování školní, hlavně co se týče čtení a psaní

Náchod – děti podvyživené jsou posílány do ozdravoven

Polička – žactvo: podvýživa, tuberkulóza, struma, celková tělesná slabost

Rychnov nad Kněžnou – příčiny absence: nemoci, nedostatečné oblečení a obutí, nedostatek pracovních sil, nedostatečné autobusy, povětrnostní podmínky, rodinné poměry

Trutnov – na měšťanských školách se samospráva zavádí lépe než na školách obecných

Lanškroun – je třeba řešit také péče o chrup

Ústí n. Orlicí – dobrý prospěch vykazují výchovy a ruský jazyk, špatný prospěch žáků je evidentní hlavně v matematice a českém jazyku

Žamberk – jak školy mohou žáky podporovat – opatření přezúvek pro děti, rybí tuk a další vitamíny, stravovací akce, internát pro přespolní děti, učebnice sešity knihy atd.

3.3.5 Zhodnocení

Normalizovat stav školství se podařilo v horizontu dvou let. Do 1. září 1946 přibýlo 1650 obecných škol s 2313 třídami – hlavně školy obnovené, uzavřené za okupace, také školy přeměněné ze škol s jazykem vyučovacím německým na školy s vyučovacím jazykem českým. Měšťanské školy byly jednak obnovovány (147), jednak zřizovány nové (80), v pohraničí bylo zřízeno 153 měšťanských škol přeměnou z německých. 22 škol také bylo otevřeno jako pobočky škol sousedních. Z celkového počtu dětí na obecných školách (351 074 k 1. lednu 1946) pouze 2 % dětí byly povinny navštěvovat školu měšťanskou, ale

zůstávaly na obecné škole. V Čechách bylo celkem 1157 měšťanských škol s 6431 třídami, průměrně bylo 30 dětí na třídu.⁷⁸

3.4 Situace v pohraničí

Situace v pohraničí byla značně komplikovanější než situace ve vnitrozemí, jedním z pohraničních měst, Českou Lípou, jsem se zabývala ve své bakalářské práci, uvedu tedy pouze některé obecné platné skutečnosti a nově získané poznatky.

Do každého politického okresu, jehož sídlo bylo po mnichovské dohodě zabráno Němci, byli vysláni zmocněnci MŠO, jejichž hlavním úkolem bylo ve spolupráci s místními/okresními národními výbory zajistit budovy i vybavení všech bývalých českých i německých obecných i měšťanských škol ve svém obvodu. Zmocněnci dále prováděli zápis do českých národních škol.

Bylo jasně stanoveno, které děti lze přijímat:

1. děti českých rodičů, které navštěvovaly českou školu
2. děti českých rodičů, které navštěvovaly německou školu, protože česká škola v místě jejich bydliště nebyla nebo jim nebylo povoleno na českou školu docházet
3. děti obou německých rodičů přijímány nebyly
4. děti ze smíšených manželství bylo možné přijmout za předpokladu splnění určitých podmínek (prokázání politické a národnostní spolehlivosti obou rodičů atp.) Zmocněnci MŠO poté podle výsledků zápisu provedli organizaci školy a povolali potřebné učitele na základě přihlášek. MŠO neustále prohlašovalo, že právě v pohraničí je třeba těch nejlepších učitelů co do otázky pedagogické, organizační i mravní. Přednost při obsazování míst v pohraničí měli učitelé, kteří již na tomto místě působili a osvědčili se a učitelé činní v domácím nebo zahraničním odboji. Zmocněnci také povolávali učitele a učitelky propuštěné v době okupace z činné služby. Zmocněnec obdržel 10 000 korun na kancelářské potřeby a na vlastní cestovní výlohy.⁷⁹

⁷⁸ Kolektiv autorů 1947: s. 19-23.

⁷⁹ Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. 17a 1945-1948, České školy v pohraničí.

Během června 1945 se díky iniciativě národních výborů a obětavosti učitelů a dalších lidí podařilo obnovit vyučování v 70 % škol v nově osidlovaném území.⁸⁰

Přestože se tisíce učitelů přihlásily do pohraničí dobrovolně, nepokryl tento počet ani zdaleka reálnou potřebu učitelů v pohraničí, a tak ZŠR začala přikazovat učitele ze škol z vnitrozemí do pohraničí. Jenom do listopadu 1945 bylo přikázáno asi 800 učitelů a učitelek.⁸¹ Největším problémem pohraničních škol byl nedostatek učitelů a přijímání některých dětí německé národnosti.⁸²

František Pánek vzpomíná na důvody, které vedly učitele k obsazování míst v pohraničí. Uvádí, že někteří učitelé si hledali „teplé místočko“ a stali se tak inspektory, tajemníky a zmocněnci, nebo se chtěli obohatit z německého majetku. Jen málokterí učitelé se přihlásili do práce v pohraničí z důvodu nesobeckých.⁸³

Konkrétní problémy v pohraničí dle zemského školního inspektorátu:⁸⁴

- Do pohraničí odešli často chudší lidé s větším počtem dětí.
- Někde nemohly děti školy navštěvovat kvůli neexistenci vlakové a autobusové dopravy.
- Kvůli špatné morálce se v pohraničí jevilo jako výhodnější rozdělovat školy dívčí a chlapecké.
- Sociální a zdravotní péče o mládež byla daleko horší než ve vnitrozemí.
- Více stížností na chování žáků než ve vnitrozemí – násilnické chování, krádeže, toulavost, lhaní. Stejně tak docházka byla v pohraničí horší než ve vnitrozemí - na vině byl nedostatek šatstva, obuvi atp.
- Prospěch dětí byl hodně ovlivněn především tím, jak probíhalo jejich vyučování v době okupace, jakou měly možnost učit se jazyk český atd.

⁸⁰ Kolektiv autorů 1982: s. 11.

⁸¹ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 519, k. 48.

⁸² Horák, O. Výchovné a vyučovací úkoly učitele obecné školy. *Nová škola*. 1946, roč. I., č. 3. S. 49-50.

⁸³ Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, Archiv dějin učitelstva (ADU), inv. č. 351/136, k. 11, s. 1, F. Pánek, Učitelské vzpomínky.

⁸⁴ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 520, k. 52.

- Učitelé v pohraničí pracovali často v několika nebo i v mnoha spolcích, což by mohlo vést k jejich přetěžování a zanedbávání školní činnosti.

3.5 Školství v tisku

Představu o situaci ve školách a ve školství si můžeme udělat také díky soudobému tisku. Pro ilustraci jsem vybrala několik nejčastějších či nejzajímavějších témat ze školního prostředí, které se v novinách v druhé polovině roku 1945 a v roce 1946 vyskytovaly. Konkrétně se jedná o noviny Právo lidu, Národní osvobození, Práce, Svobodné noviny, Lidová demokracie, Rudé právo, Svobodné slovo, Pravda.⁸⁵

- stížnosti učitelů na platové podmínky (především příplatky za přesčasy se učitelům zdály „nedůstojné a urážlivé“, odměny pro výpomocné učitele, hlavně angličtiny, ruštiny a hudební výchovy byly považovány za ubohé), nejvíce si na platové podmínky stěžovali učitelé v pohraničí, často se ozývaly hlasy pro vyrovnání platových podmínek učitelů ve městech a na vesnicích
- v novinách zaznívaly hesla jako „Zlepšete hospodářské podmínky učitelstva!“, především kvůli platovým podmínkám prý učitelé často chodili pracovat raději do soukromého sektoru
- kariérní postup učitele (veřejní zaměstnanci kromě učitelů byly průměrně dvakrát během služby povýšeni, jen učitelé a profesori ne)
- tíživá bytová situace učitelů (především v pohraničí)
- situace v pohraničí obecně (kvalifikace učitelů – učitelé vysílání do pohraničí často neměli dostatečnou kvalifikaci, většina z nich však složila doplňovací učitelskou zkoušku);
- jednotná škola, reforma a postátnění školství
- příliš velké počty dětí ve třídách, nedostatek učitelů, učebnic a pomůcek, nové učební osnovy, stavba nových škol
- sněhová pohroma na přelomu února a března 1946
- pensionování ve školství

⁸⁵ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 520, k. 55.

- finanční zátěž pro rodiče – „škola je pořád jenom pro bohaté, jednotná škola se nerealizovala“, „na jeden předmět má mít žák třeba i 5 sešitů, to je celkem asi 30 sešitů v hodnotě třeba i 150 Kč, pokud tedy v rodině chodí do školy více dětí, není možné, aby to chudší rodina zvládala“
- stížnosti na špatnou spolupráci veřejnosti se školou – jakoby obce nepochopily důležitost a význam školy, školství by měla být věnována taková pozornost, jakou zasluhuje
- zprávy o nových školních inspektorech
- potřeba rozšíření školské sítě dle regionálních potřeb (v rámci dvouletého plánu)
- regionální noviny psaly hlavně o zřizování nových škol, o stavu školních budov, o zvýšení počtu žactva a o potřebě učitelů v oblasti

4 IDEOLOGICKÁ A FILOSOFICKÁ KONCEPCE POJETÍ ŠKOLSTVÍ

4.1 Košický vládní program

4.1.1 Koncepce Košického vládního programu

Ideologická koncepce pojetí školství byla dána především tzv. Košickým vládním programem z 5. 4. 1945.⁸⁶ Přímou školám se věnuje jeho XV. bod:⁸⁷

- okupace způsobila nejenom škody hmotné, ale také škody morální a intelektuální
- u kulturních institucí (nejenom u škol, ale například i u divadel, knihoven, v oblasti žurnalistiky, filmu atd.) je třeba provést očistu od osob spolupracujících s okupanty
- uzavření německých a maďarských škol v českých a slovenských městech, mezi nimi i pražské německé univerzity a německé techniky v Praze a v Brně
- potřeba revize knihoven, učebnic a učebních pomůcek vydaných v době nesvobody
- obnovení českých a slovenských škol všech kategorií (dále divadel, knihoven atd.), které byly za války uzavřeny
- nahrazení zničených a poškozených biblioték, inventářů a laboratorních zařízení zařízení z německých škol a ústavů
- napravit škody vzniklé uzavřením středních a vysokých škol – umožnit studentům získat patřičné vzdělání
- zvláštní péče pro mateřské školy a ochranu dětí při zaměstnání rodičů
- samostatnost slovenského školství v souladu se slovenskou národní ideologií, nezávislost univerzity v Bratislavě (stejně tak slovenského Národního divadla a dalších kulturních institucí) jak v ohledu kulturním, vědeckém, personálním i věcném

⁸⁶ Šmejkalová 2010: s. 229.

⁸⁷ Cigánek 2009: s. 21-22.

- důsledná demokratizace školství ve smyslu praktickém (umožnění co nejširším vrstvám přístupu do škol i k jiným pramenům vzdělání a kultury), ale i v ideovém směru (lidové pojetí školství, výchovy, kultury tak, aby nesloužily úzké vrstvě lidí, ale lidu – národu)
- revize poměru k německé a maďarské kultuře, zesílení slovanské orientace (ve školství se projeví v učebních plánech) a vybudování spolupráce se SSSR (projeví se odstraněním antisovětských pasáží z učebnic a učebních pomůcek, poučením mládeže o vzniku, zřízení, vývoji, ekonomii a kultuře SSSR a vztazích se SSSR a výukou ruského jazyka).⁸⁸

Z Košického programu vyplývá, že v oblasti školství byly vytyčeny dva hlavní úkoly:⁸⁹

a) napravit školy nacistické okupace po stránce hmotné, organizační, ideologické i vzdělávací a výchovné

b) naplnit školství novým duchem odpovídajícím zásadám lidové demokracie⁹⁰

4.1.2 Konkrétní plán III. odboru MŠO z června 1945⁹¹

1. Školy musí co nejvíce rozvíjet všechny schopnosti dětí, aby nedocházelo ke ztrátě talentů.
2. Všechny děti české a slovenské národnosti mají právo na vzdělání.
3. Školy jsou udržovány zásadně státem a jsou bezplatné. Školství však musí být hospodárné.
4. Je potřeba zavést iniciativní složky – žákovské samosprávy, rodičovské sdružení atp.
5. Učitel musí být člověk pevného charakteru stojící ideově pevně za základy lidové republiky.

⁸⁸ Košický vládní program (5.4. 1945). Moderní dějiny [online]. 2012 [cit. 2017-07-12].
Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kosicky-vladni-program-5-4-1945/>

⁸⁹ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 540, k. 171, Hlavní inspekční zpráva o stavu středních škol v Čechách za školní rok 1945/1946.

⁹⁰ Kolektiv autorů 1947: s. 87.

⁹¹ Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. I a 1945.

6. Zvláštní postavení mezi předměty má dějepis, zeměpis, český jazyk a politická výchova.

7. Dětem je třeba vštípit úctu k práci.

8. Naukové předměty mají rozvíjet hlavně schopnosti dětí

4.2 Nová školská politika: lidově - demokratická škola, škola politická

Nejen Košický vládní program, ale i další instituce a dokumenty formovaly pojetí školního vzdělávání. Ve všech těchto koncepcích se objevují stále dokola dva pojmy – škola lidová a škola demokratická.

Tato tematika byla diskutována například na VIII. sjezdu komunistické strany v březnu 1946, kde zazněl požadavek těsné propojenosti školy s hospodářským, politickým i kulturním životem. Škola byla v této koncepci představena jako nástroj prosazení zájmů státu. Všechny směrnice, osnovy a plány pokračovaly v tendenci vybudovat lidovědemokratické školství, tedy zajistit vzdělání nejširším vrstvám obyvatel a rozhodovací kompetence vložit do rukou samosprávných orgánů jako školské komise, učitelské a rodičovské rady či žákovské samosprávy.⁹²

K problematice školské politiky se ve svých projevech často vyjadřoval ministr školství Zdeněk Nejedlý. Ve svém projevu ze dne 12. května 1945 Nejedlý hovořil o tom, že vláda bude demokratická a bude spočívat na spolupráci s nejširšími lidovými vrstvami. V tomto projevu také zmínil změnu v organizaci ministerstva, jelikož kromě školství spadala pod MŠO také kultura, umění a tělovýchova, a tak už se nebude starat jen o duši ale i o tělo. Nejedlý dále v tomto projevu kritizoval byrokratickou práci na ministerstvu, on sám by se prý nerad choval k lidem jako byrokrat, nýbrž jako spolupracovník.⁹³

Kromě pojetí školy jako školy lidové a demokratické se často diskutovalo na odborné i neodborné úrovni o tom, zda by škola měla nebo neměla být politická.

⁹² Šmejkalová 2010: s. 230.

⁹³ Věstník MŠO, roč. I., sešit I, s. 2-4.

Sám Klement Gottwald v jednom z rozhovorů pro časopis *Pedagogický průvodce* řekl, že škola musí být rozhodně politická, protože to znamená znát svou vlast, státní zřízení a veřejný život, znát důvod, proč svou vlast milovat a pracovat. Zájem učitelů pak musí být národní, nikoli stranický. Pedagogové musí také zvyšovat svou kvalifikaci a udržovat stálý kontakt s aktuálním děním.⁹⁴

14. – 15. června 1945 se v Praze v Obecním domě sjeli učitelé všech stupňů a druhů škol z českých zemí, Slovenska i ostatních slovanských národů. Čeští učitelé diskutovali o výstavbě nového lidově demokratického státu, o podpoře vlády národní fronty Čechů a Slováků, o součinnosti se slovanskými národy a hlavně se Sovětským svazem, podpořili jednotnou školu a myšlenku vysokoškolského vzdělání učitelstva. I zde zaznělo, že škola má být politická, lidová a jednotná.⁹⁵

4.3 Cíle českého školství

K tématu českého školství, jeho ideologické stránce a jeho cílům se vyjadřovala nespočetná řada autorů především v odborných pedagogických časopisech.⁹⁶ Vybrala jsem proto ty nejzajímavější příspěvky.

„Hlavní starostí sociální školské politiky by mělo být chránit děti, jejichž rodiče padli za okupace – ať už byli popraveni, umučeni v koncentračních táborech či padli během války doma či v zahraničí a při osvobození vlasti. Národ k nim nesmí být lhostejný, musejí se stát dětmi celého národa. Jde o zajištění výchovných, vzdělávacích, zdravotních a vyživovacích poměrů.“⁹⁷

„Český národ odolával v boji o svoji existenci proti svým silnějším sousedům už po dobu 1000 let. Úkolem pro nás je zvýšit brannost národa, k čemuž musí směřovat už i školní a předškolní výchova. Základem je právní výchova a péče o zdraví a tělesnou zdatnost.“⁹⁸

⁹⁵ Rozhovor s Klementem Gottwaldem. *Pedagogický průvodce. 1945-1946, roč. II., č. 13 s. 177.*

⁹⁶ *Komenský, Nová škola, Občanská výchova, Pedagogická revue, Pedagogický průvodce, Předškolní výchova, Škola a kultura, viz Seznam použitých informačních zdrojů.*

⁹⁷ *Věstník MŠO, roč. II., sešit II, s. 12.*

⁹⁸ *Brannost a předškolní výchova. Předškolní výchova. 1946/1947, roč. I., č. 5-6, s. 47-48.*

„Z doby okupace si český člověk odnesl hlavně zkušenost o ceně občanských svobod. Představované teze nacismu okamžitě v lidech evokovaly představy o opaku – o demokracii. Lid pochopil, že i špatná demokracie je tisíckrát lepší a snesitelnější než totalitní nacistické praktiky. Tam, kde není svobody občanské, samozřejmě nemůže být ani svobody učitelské. Po osvobození byla škola prohlášena za školu politickou, což není úplně novinkou, protože ani škola za první republiky nebyla apolitická, ale její náplň je dnes mnohem jasnější a srozumitelnější. Především jde o školu demokraticky socialistickou, ale také o školu národní. Socialismus v demokratickém pojetí dbá na obecný prospěch a potřebu celku a zároveň dopřává co největší svobodu rozvoji jednotlivce. Jedinec musí být svobodným občanem, aby se mohl rozvíjet, růst a tvořit. Vychovatel jako nositel političnosti dnešní školy musí být sám správně politicky orientován – základem pro naplnění košického programu je pedagogicky vzdělaný a politicky uvědomělý učitel.“⁹⁹

„Ocitáme se na rozhraní epoch a tak jako celá společnost, tak i škola prošla společenskou změnou. Všude se teď mluví o reformě, už za války se ve světě objevily pozoruhodné plány. Ve Spojených státech amerických došlo k přeškolení dělnictva pro mírová průmyslová odvětví, prohloubila se školská síť a došlo ke zvětšení příležitosti ke vzdělání. Ve Velké Británii došlo k prodloužení školní docházky, řešení záležitostí jako zdravotní stav dětí, stravování, ošacení, doprava do školy, rozdělení školní docházky na tři stupně, povinnosti školní docházky atp.“¹⁰⁰

„Košický vládní program nařizuje odstranit nesprávnost a privilegovanost předchozích let. Škola nesmí být výsadou jen některých vrstev a musí vychovávat inteligenci bez ohledu na sociální původ. Veškeré mládeži se dostane jednotné výchovy a obecného, případně odborného, vzdělání. Školu zřizuje a udržuje stát, školné se neplatí. Dozor a správu nad školami vykonává ministerstvo školství. Mateřské školy jsou povinné pro děti od pěti let, školy prvního stupně (obecné) mají pět ročníků, školy druhého stupně mají ročníky čtyři. Pro mládež tělesně nebo duševně vadnou se zřizují zvláštní školy.“¹⁰¹

„Škola by měla žáky připravovat na život po ukončení školní docházky a seznamovat je s jednotlivými pracovními odvětvími. Měly by se seznámit s poštou,

⁹⁹ Juppa, A. *Škola a kultura*. 1946, roč. I., s. 22.

¹⁰⁰ Patzak, V. Škola v přerodu. *Škola a kultura*. 1946, roč. I., s. 30-32.

¹⁰¹ Jaroš, V. Košický vládní program se naplňuje. *Škola a kultura*. 1946, roč. I., s. 56-57.

dopravou, rozhlasem a tiskem. První tři znají dobře z běžného života, ale nejméně znám je jim právě svět novin. Děti se mohou podílet na školním časopisu.“¹⁰²

„Košícký program ukládá napravit škody, které napáchali okupanti. Prvním bodem bylo znovuotevření vysokých škol, což se rozběhlo už během května 1945. Obecné i další školy začaly vyučovat tam, kde to podmínky umožňovaly již týden po revoluci. Druhým bodem je přetvoření školského systému tak, aby byl přístupný co nejširšímu spektru mládeže. To se děje tak, že jsou otvírány nové školy, další školní budovy atd. Velmi důležitým bodem je vysokoškolské vzdělání učitelstva.“¹⁰³

„Po válce jsou některé průmyslové odvětví přeplněny, jiné byly skoro zastaveny. Velmi nepříznivě také na průmysl působí důsledky odsunu Němců. Je potřeba vychovat nové pracovní kádry pro průmyslová odvětví, kde pracovali hlavně Němci (sklo, textil, porcelán, hudební nástroje atd.). Proto je potřeba věnovat soustavnou pozornost volbě povolání u žáků, nelze dopustit, aby povolání bylo voleno čistě subjektivními důvody, nebo dokonce nahodilými. Plánování si vzal na starost Státní úřad plánovací, který se postará o školení a včleňování dorostu do povolání.“¹⁰⁴

„Škola musí vychovat politicky uvědomělé občany. Škola je tak přímo zapojena do výstavby státu v duchu lidově-demokratické ideologie. Zásady – demokratizace přístupu ke vzdělání, umožnění dosažení co nejvyššího vzdělání co nejširší vrstvě lidí, demokratizace života ve škole vznikem žákovských samospráv, vztah mezi učitelem a žákem bude založen na rovnosti, naukový a výchovný plán bude nutno zrevidovat – důraz na slovenský národ, slovanskou tradici a prosovětskou politiku.“¹⁰⁵

„Lidová demokracie znamená, že nejde o demokracii formální ale opravdovou – rozhoduje lid. To bude platit i ve škole.“¹⁰⁶

„Prvorepubliková a druhorepubliková škola měla zásadní problémy. V organizační stránce to byla především roztříštěnost, nejednotnost, nejednalo se o výchovu a vzdělání jednotné a vnitřně diferencované. Školy měly často finanční problémy – zápasily

¹⁰² Cinybulk, V. Několik poznámek k otázce školního časopisu. *Škola a kultura*. 1946, roč. I., s. 189-181.

¹⁰³ Ideologie a škola. *Pedagogický průvodce*. 1945-1946, roč. I., č. 12, s. 87-88.

¹⁰⁴ Kam Ze školy. *Pedagogický průvodce*, 1945-1946, roč. I., č. 29, s. 227.

¹⁰⁵ Angelis, K. O politické výchově a lidové demokracii. *Nová škola*. 1946, roč. I., č. 2, s. 30-34.

¹⁰⁶ Kujal, B. Ideové základy nových osnov. *Nová škola*. 1946, roč. I., č. 7, s. 116-118.

s nedostatkem peněz i materiálním vybavením a přesto se penězi plýtvalo, mnohdy se stavěly nové školy s honosnou architekturou, ale nedostatečným vybavením. Po stránce sociologické bylo hlavním problémem vzdělání nadaných studentů ze sociálně nejslabších rodin. Z pedagogického hlediska obsahovala prvorepubliková škola moc vyučování, málo výchovy, stále doznívající herbartismus, přeplněné osnovy atd. Škola sice byla demokratická, avšak národnostně vlažná, sociální, ale nikoli socialistická. Učiva bylo pro žáky příliš a založené bylo na paměťových principech, nedostávalo se však na jeho aplikaci v praxi. Děti byly přetěžované, učitelé získávali pouze povrchní odborné vzdělání, nebyli však znalí pedagogické vědy. Jejich práce se nehodnotila podle kvality, ale pouze podle jeho stáří, ministerstvo školství neorganizovalo podniky a semináře pro další vzdělávání učitelů. I školní inspektoři byli přetíženi administrativní prací, o výzkumný ústav se usilovalo mnoho let, ale marně.¹⁰⁷

„Školu ovládne idea národní a idea socialistická. Škola musí vychovat děti, pro něž blaho národa a osobní čest je vyšší než jakýkoliv osobní prospěch. V socialistické ideji je obsažena povinnost k práci (pracovat tak, aby nebylo chudých), povinnost k celku (osvobodit děti od egoismu, zodpovědnost vůči společnosti) a stejná příležitost všem (to zaručí školská reforma).“¹⁰⁸

„Tak jak se postupně mění společnost, se mění i škola. Je třeba vychovávat člověka optimistického, věrného národním ideálům a slovanským ideám života. Musí být vzdělaný a mravný a ochotný podílet se na budování nového státu. Tím, kdo tohoto člověka tvoří, je právě naše nová škola, novotou v ní je právě radost.“¹⁰⁹

„Aby učitel mohl politicky (nikoli stranicky) vychovávat, musí být v první řadě politicky uvědomělý. Učitel má odpovědnost za další vývoj našeho státu, jaký bude učitel, takový bude národ.“¹¹⁰

„Rovnoprávnost mužů a žen na školách – na vedoucí místa na dívčích školách mají přednost ženy, na chlapecké školy muži, na školách smíšených je to volná soutěž, toto nařízení vydala ZŠR v Praze.“¹¹¹

¹⁰⁷ Konvička, V. Co vytýkáme dosavadní prvorepublikové a druhorepublikové škole. *Nová škola*. 1946, roč. II., č. 7, s. 120-123.

¹⁰⁸ Po třech letech. *Komenský*. 1946/1947, roč. LXXI., číslo 1. S. 1-4.

¹⁰⁹ Kujal, B. *Nová škola*. 1946, roč. I., č. 1, s. 4-5.

¹¹⁰ Štelcjan, O. Učitel v nové škole. *Nová škola*. 1946, roč. I., č. 8-9, s. 8-9.

4.4 Naplňování dvouletého plánu

Do ideové koncepce českého školství jsem zařadila i příspěvky autorů týkající se propojení školství a naplňování dvouletého plánu.

Například Marie Fottová ve svém příspěvku *Děti a dvouletka*, který uveřejnila v časopise *Předškolní výchova*, píše, že ani dětem v mateřské škole není slovo dvouletka cizí, protože už v mateřské škole je dětem vštěpována láska a úcta k práci. Poukazuje také na to, že by učitelky mateřských škol tedy měly nejen vědět, co to dvouletka je, ale především si taky uvědomovat její důležitost.¹¹² V dalším ze svých článků autorka uvádí, že díky učitelkám mateřských škol mohou jít ženy do zaměstnání a tím přispívají rovněž k naplnění plánu. Učitelky jsou navíc v denním styku s dětmi a tak mohou působit na děti i na rodiče.¹¹³

Ve sloupku Výzkumného ústavu pedagogického v Pedagogickém průvodci se zase objevily rady pro učitele, jak vést žáky k naplňování dvouletky. Především by žáky měli seznámit s významem dvouletého plánu, zpopularizovat jednotlivá lidská povolání, pomoci žákům vytvářet nový názor na práci rukou a práci duševní, propagovat a organizovat pracovní brigády, zlepšovat pracovní morálku žáků, zavést školní kuchyně s vyvažováním pro žactvo, lékařskou pomoc, rekreační střediska, knihovny, poradny pro rodiče atp.¹¹⁴

Autoři si často kladli otázku, jak škola může plnit dvouletý plán. Hlavním úkolem školy má v této souvislosti být nejširší a nejvšeobecnějšího vzdělání pro mládež a vzbuzení pracovního nadšení u dětí a mládeže.¹¹⁵

27. 10. 1946 dokonce proběhl Den pracovní mobilizace mládeže, kde měli mladí lidé možnost ukázat, jak jsou pracovně schopní a jak se „podílí na naplňování dvouletého budovatelského plánu“.

V rámci potřeby jednotlivých učebních oborů se začalo plánovitě přihlížet k strukturování odborného školství z hlediska státních potřeb. Největší potřeba doplnění

¹¹¹Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 519, k. 48.

¹¹²Fottová, M. *Děti a dvouletka. Předškolní výchova*. 1946/1947, roč. I., č. 3-4, s. 45-48.

¹¹³Fottová, M. Jak mohou učitelky mateřských škol přispět k plnění dvouletého plánu? *Předškolní výchova*. 1946/1947, roč. I., č. 3-4, s. 27-28.

¹¹⁴Výzkumný ústav pedagogický. *Pedagogický průvodce*. 1946-1947, roč. II., č. 13, s. 179.

¹¹⁵Dvouletý plán a škola. *Pedagogický průvodce*. 1946-1947, roč. II., č. 11, s. 145.

kvalifikovaných pracovníků byla v hornictví, stavebnictví, zemědělství. Proto povolání dětí nemělo být do budoucnosti jen výsadou rozhodování rodičů.¹¹⁶ V této souvislosti také MŠO propagovalo myšlenku, že psychická a fyzická práce jsou si rovny a že jedna nemůže fungovat bez druhé, a proto je nesprávné manuální práci podceňovat.¹¹⁷

Celá tato koncepce vykryštovala 16. dubna 1946, kdy se konala porada ve Státním plánovacím úřadu. Jednalo se o rámcových směrnících pro plánovitou přípravu a včleňování patnáctiletého dorostu do povolání. Jedním z poznatků bylo, že co nejvíce mládeže by mělo odcházet pracovat, na vysokou školu by měli jít pouze abiturienti s velmi výjimečným prospěchem.

Podle zprávy MŠO se v roce 1946 stát neustále potýkal s nedostatkem pracujících v některých klíčových odvětvích. Největší problém nastal v zemědělství, hornictví a v hutnictví a stavebnictví. Nejoblíbenějšími obory byly naopak obchodní obory a úřednická povolání. V poválečné době byly úřednická místa velice populární. Poměr úředníků a dělníků vzrostl po roce 1945 na 1:5, kdežto v roce 1939 byl poměr 1:9. Vliv na přebytek pracovních míst v některých průmyslových odvětvích a v zemědělství mělo samozřejmě také vysídlení Němců. Situace se vyvinula takovým způsobem, že volba povolání u mladých lidí přestala být pouze záležitostí jich samotných nebo jejich rodičů, ale stala se záležitostí státu.

MŠO nařizovalo doporučovat vyučení především v těchto oborech: zemědělství a lesnictví, hornictví, textilní průmysl, stavební průmysl, papírenský průmysl, sklářství, keramika, dřevozpracující průmysl, rukavičkářství, stavební řemesla, kovářství, kamenářství, pekařství, zemědělské školství, průmyslové školství.

Obory, ve kterých nebylo potřeba zvláštních opatření: energetika, oděvnictví, tisk a grafika.

Předimenzované obory: výroba a zpracování železa a kovů, potravinářský průmysl, chemický průmysl, doprava pošty, neodborné střední školy, odborné školy pro ženská povolání.

¹¹⁶ Úzký profil ve školství. *Pedagogický průvodce*. 1946-1947, roč. II., č. 6, s. 65.

¹¹⁷ Na řemeslo nebo na studium. *Pedagogický průvodce*. 1945-1946, roč. I., č. 13, s. 95.

Obory s nejhorsí situací: peněžnictví, pojišťovnictví, obchod, obchodní školství, státní správa.¹¹⁸

MŠO také stanovilo hlavní zásady pro plánovitou volbu povolání mládeže:¹¹⁹

1. Svobodná volba povolání = postoj k práci musí být kladný a iniciativní a to nejde jinak než svobodnou volbou povolání, práce musí být pro člověka něčím více než prostředkem k výtěžku, člověk musí mít z práce radost a životní uspokojení

2. Osobní kvalifikace = člověk musí přemýšlet dál než jen o svých zálibách, především o svých schopnostech (úkol pro poradny pro volnu povolání)

3. Spolehlivé a objektivní informace = informovat mladé lidi a jejich rodiče o hospodářských potřebách státu (úkol pro školy a poradce pro volbu povolání)

4. Zvýšení přitažlivosti pracovních oborů = propagace a reklama, mzdové úpravy, zlepšování pracovních podmínek

5. Omezovací zásahy v případě naléhavé potřeby = postupovat podle směrnic, ale individuálně a rozvážně

→ objektivně informovat rodiče a dorost o jejich vyhlídkách a hospodářské situaci

→ vychovávat mládež k úctě pro rukodělnou práci

→ vždy dbát na individuální duševní a tělesné schopnosti

→ při zřizování škol postupovat plánovitě

→ zřizovat učňovské internáty a domovy

→ omezit příliv dorostu do některých škol

¹¹⁸ Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. 10 D 2, Plánovitě včleňování dorostu do povolání, prosinec 1946.

¹¹⁹ Tamtéž.

4.5 Reforma jednotné školy

Nejkontroverznější a nejdiskutovanější událostí byla v prvních poválečných letech příprava reformy jednotné školy.

Obecně můžeme tuto reformu charakterizovat jako pokus o sjednocení měšťanské školy a nižší střední školy. Ministr Nejedlý ve svém projevu z 1. 9. 1945 potvrdil, že reforma se bude týkat nejenom organizace školství, ale také obsahu učiva a učebnic (především v oblastech: historie, literatura, občanská nauka, filosofie) tak, aby odpovídaly „duchu nové doby, duchu demokracie a slovanské orientace“. Cílem reformy by podle Nejedlého mělo být ovlivňovat a řídit školství a školy v jednotném duchu podle jednotného plánu.¹²⁰

Tendence ke sjednocování však byly zjevné nejenom v oblasti školství ale i mimo něj např. snahou o vytvoření jednotného svazu mládeže a jednotné tělovýchovy.¹²¹

4.5.1 Historie reformy

V první fázi, bezprostředně po skončení války, panovala snaha provést školskou reformu prostřednictvím dekretů prezidenta republiky. Nakonec však bylo dekrety pouze zřízeno vysokoškolské vzdělání učitelů (tedy vznik pedagogických fakult). V této fázi se reforma nezdařila hlavně kvůli připomínkám některých ministerstev, odporu církevních škol a dalších jednotlivých osob, které dávaly najevo svůj nesouhlas především prostřednictvím dopisových akcí či návštěvami u prezidenta republiky.¹²²

V prvním návrhu ze 4. 8. 1945 bylo požadováno postátnění všech škol.¹²³ Stát měl převzít všechna práva a povinnosti majitelů škol a převzít cenné papíry a aktiva sloužící k financování škol, převzít a platit všechny učitele, kteří by se tak stali státními zaměstnanci. K tomuto návrhu však měly výhrady některá ministerstva. Například ministerstvo financí se obávalo zátěže pro státní rozpočet, ministerstvo zdravotnictví (Adolf Procházka) navrhovalo, aby takto zásadní změnu projednal až parlament, ministerstvo výživy (Václav Majer) zase upozorňovalo, že vyvlastňování bez náhrady by mohlo být v rozporu s ústavou. Ministerstvo spravedlnosti nebylo proti, ale mělo několik

¹²⁰ Cigánek 2009: s. 28.

¹²¹ Tamtéž, s. 49.

¹²² Tamtéž, s. 146.

¹²³ Tamtéž, s. 29.

námitek právního charakteru a výhrady k vyvlastňování, podobný názor zastávalo i ministerství zahraničního obchodu. Některá ministerstva se zdržela komentáře a souhlasila s první verzí, např. ministerstvo obrany.¹²⁴

Na základě těchto kritických připomínek ministerstvo školství a osvěty připravilo druhou verzi osnovy dekretu prezidenta republiky o postátněném školství v Českých zemích, kterou představilo 12. 10. 1945 k připomínkování. Návrh zahrnoval některé drobné ústupky – nenařizoval postátnit drobné movité věci sloužící k vyučování, zdravotnické školy zůstaly v kompetenci ministerstva zdravotnictví. Ohledně přechodu učitelů do státní služby trvalo MŠO na svém původním stanovisku. Dále byla připojena hrubá finanční kalkulace nákladů činící 70 milionů korun.¹²⁵

I ke druhé verzi však měla některá ministerstva výhrady. Ministerstva, v jejichž čele stáli komunisté či jejich veřejní či tajní spolupracovníci (např. vnitro – Nosek, obrana – Svoboda, zemědělství Ďuriš, informace – Kopecký nebo předseda vlády Fierlinger), se vyslovovala pro návrh nebo se k návrhu nevyjadřovala. Resorty sociálních demokratů, národních socialistů a slovenských demokratů byly zdrženlivé. Výslovně proti byli politici ČSL (zdravotnictví – Procházka, pošt – Hála). Nakonec nechal ministr Nejedlý těsně před projednáváním druhé verze ve vládě návrh stáhnout a oznámil, že se reformou bude zabývat až řádně zvolený parlament, pravděpodobně právě kvůli připomínkám ministerstev a protestům katolických a rodičovských spolků.¹²⁶

Poté, co se novým ministrem školství a národní osvěty stal národní socialista JUDr. Jaroslav Stránský, debata o jednotné škole načas utichla. Programové prohlášení vlády z 9. 7. 1946 se o reformě jednotné školy vůbec nezmiňovalo, pouze o „nejvyšším možném vzdělání bez ohledu na sociální původ“. Nový ministr se bránil heslu jednotná škol a stavěl se příznivěji k opozičním hlasům, například jednal ze zástupci katolické církve atp. Na reformě spolupracoval také Václav Příhoda.¹²⁷

¹²⁴ Cigánek 2009: s. 30-31.

¹²⁵ Tamtéž, s. 31.

¹²⁶ Tamtéž, s. 32-34.

¹²⁷ Tamtéž, s. 60.

4.5.2 Názory veřejnosti na jednotnou školu

Problematika jednotné školy byla řešena ve školách, na odborné úrovni i na stránkách denního tisku. Od léta 1945 docházelo na MŠO mnoho dopisů vyjadřující se k problematice jednotné školy a postátnění školství, a to dopisy, které reformu vítaly, ale i dopisy, které se stavěly proti (adresované hlavně ministrovi Nejedlému). Proti koncepci jednotné školy se stavěli hlavně věřící, jejichž děti byli na církevních školách, dále také lidé obávající se rostoucího vlivu komunistické strany na společnost.¹²⁸

Ministrovi Nejedlému chodily také desítky dopisů psané na objednávku, většinou byly podepsány národními výbory nebo místní organizací KSČ. Celkově je těchto dopisů adresovaných ministrovi Nejedlému v jeho fondu dochovaných zhruba 200-300. Dopisů kritizujících reformu se zachovalo několik desítek, rovněž ve fondu ministra Nejedlého a ve fondu Mons. Jana Šrámka.¹²⁹

9. 4. 1946 se k reformě vyjádřil i prezident Beneš, když zdůraznil, že ČSR respektuje svobodu přesvědčení a názoru a bude vždy respektovat svobodu náboženství a církví. V dopise odsoudil kulturní boj, nedemokratické zásahy do katolického vyučování a zdůraznil, že jsou to rodiče, kdo má rozhodovat o výchově dítěte.¹³⁰ Po volbách v roce 1946 přijal prezident Beneš zástupce katolických sdružení a diskutoval s nimi o reformě. Žádali především zachování řádových a církevních škol.¹³¹

Po tzv. únoru 1948 se však situace v postupném prosazování reformy změnila. Odpůrci reformy v čele s církví nakonec prohráli. Definitivní tečku za tímto sporem učinil nový školský zákon z dubna 1948, který stanovil postátnění všech škol. Zákon 95/1948 Sb. platil do roku 1953, poté byl zaveden sovětský model organizace škol, který trval až do roku 1989.¹³²

¹²⁸ Cigánek 2009: s. 23-25.

¹²⁹ Tamtéž, s. 26-27.

¹³⁰ Tamtéž, s. 38.

¹³¹ Tamtéž, s. 45.

¹³² Tamtéž, s. 48-50.

Konkrétní připomínky skupin i jednotlivců (profesoři, učitelské sbory, žáci středních škol, soukromé osoby, rodičovská sdružení, studentská rada, rodiče, národní výbory atd.) k reformě jednotné školy:

Příklady námitek¹³³

- Škola II. stupně povede k snížení úrovně nadaného žactva. Školní budovy jsou zničené nebo poškozené, všeobecně panuje chaos, do něhož zavádět další chaos školskou reformou by bylo nezodpovědné. Daleko důležitější je napravovat křivdy napáchané nacistickým režimem. Veřejnost by měla zhodnotit návrhy na reformu školství.
- Žactvo středních škol by bylo zařazeno do masy celkově nižší intelektuální úrovně. Je nutno vybudovat jednotnou školu od základů, s výběrem nadaných žáků.
- Střední škola má zůstat taková, jaká je a nemá být spojována se školou měšťanskou.
- Jednotná škola II. stupně přinese snížení kulturní úrovně školství a celého národa. V dětech se docílí duševní pohodlnosti a pracovního lajdáctví. Reforma poškozuje nadané žáky všech sociálních vrstev, heslem by nemělo být všechny školy všem, ale všechny školy všem nejnadanějším.
- Období mezi 11. a 15. rokem vyniká zvědavostí, učenlivostí a dobrou pamětí, nadaným žákům bude upřena možnost plně uplatnit a rozvinout své schopnosti.
- Nereformovat takto, nechceme polovzdělance a poloviční řemeslníky.
- Ve věci školské reformy nebyly dotazovány profesorské sbory a rodičovská sdružení, tudíž je porušována zásada, že moc vychází z lidu.
- Pokud bude reforma zavedena, nebudeme šťastni.
- Naše střední škola dává dokonalý základ pro vysokoškolské studium, není na nízké úrovni, není potřeba ji přebudovávat.
- Mezi střední školou, která vychovává především vědce a teoretiky, a měšťanskou školou, která má zaměření k praktickému životu, je velká přehrada, jejíž násilné zbourání by vzdělání neprospělo.
- Na střední škole je látky mnohem více než na měšťanské, proto by se pak na jednotná škole muselo probrat mnohem více látky.

¹³³ Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. 17a 1945-1948.

- Jednotná škola vychová na jedné straně nepraktické řemeslníky a na druhé straně vědce bez dostatečného všeobecného vzdělání.
- Požadujeme, aby se reforma promyslela, neprováděla se tak narychlo, vyzkoušela nejprve na pokusných školách.
- V Třeboni jsou školy umístěny v nevyhovujících místnostech, probíhá střídavé vyučování atd., na reformu není možno ani pomyslet.
- Jednotná škola by měla mít alespoň 2 větve – první, na které by se připravovali žáci na III. stupeň a druhou, kde by bylo vyučování více praktické, s možností přestupu z jedné větve do druhé. Jednotnou školou značně utrpí příprava na vysokou školu.
- Žáků jednotné školy by bylo tolik, že by se záhy jejich počet štěpil, a jednota by nakonec stejně byla rozbita.
- Je třeba si uvědomit, že zákon o jednotném školství nepřipravují pedagogové, ale především politici, a je potřeba zajistit, aby se škola nestala místem kompromisu mezi jednotlivými politickými stranami. V první řadě je třeba informovat veřejnost.¹³⁴
- Dopis pro prezidenta republiky z prosince 1945: V Českých Budějovicích je veden záludný boj na život a na smrt proti církevním školám. Zdejší kongregace měla v roce 1938 mateřskou, obecnou a měšťanskou školu, dívčí reálné gymnázium, ústav vzdělávání učitelek mateřských škol a učitelský ústav. 11. září 1942 bylo všechno smeteno nacisty a ve školní budově byla zřízena obchodní akademie a později lazaret. Dodatkem z 26. května je však osud soukromých škol (tedy i církevních) v rukách místního a okresního národního výboru. Toho hned využily ostatní školy a snažily se děti zlákat k nim. Výsledek – škola zůstala zachována. Obnovení zrušených nebo uzavřených národních škol (listopad 1945).
- Místní a okresní národní výbory přecenily svoje kompetence ohledně uzavírání církevních škol. Žádost, aby rodiče dětí byli seznámeni se smyslem školské reformy a teprve potom, aby byla postupně zaváděna.
- Za okupace byly také všechny soukromé, tedy i církevní školy zavřeny.

¹³⁴ Mirovský, J. O jednotnou školu druhého stupně. *Škola a kultura*. 1946, roč. I., s. 171-172.

Příklady souhlasných připomínek¹³⁵

- Dojde ke zvýšení úrovně žáků měšťanských škol.
- Jednotná škola přiznává práva všem žákům.
- Postupné zavádění reformy dělá jen zmatky, udělejte to hned.
- Nejširší vrstvy budou mít přístup k vyššímu vzdělání.
- Dnes existuje plno dětí, které kvůli nedostatku finančních prostředků, nemohou studovat na střední škole, když nejbližší je vzdálená 10-20 km od jejich domova. Těmto dětem reforma usnadní situaci.
- Dítě továrníka má mnohem snazší život než dítě domkaře, které tráví hodiny denně cestami ve špatném počasí, brzo vstává, nemá čas ani teplé jídlo, neúčastní se výstav ani hodin klavírů atp. Děti žijící ve městech mají snadnější přístup ke vzdělání. Toto všechno by mohla změnit jednotná škola.¹³⁶
- Měšťanka nevyhovuje požadavkům kvality, střední škola je zase nejednotná a nedemokratická. Jednotná škola chce zvýšit rozsah i důkladnost učiva. Proč je současné škola špatná? Mládež je bez znalostí. Uspořádání i rozsah předmětů musí být sestaven na vědeckém podkladě. Změnit je potřeba také metody, hlavně u výuky cizích jazyků. Sami učitelé musí zvládat jazyk pořádně! Škola musí být výběrová, musí rozvíjet všechny schopnosti a nadání, třídy nesmí být přeplněné. Je třeba vysledovat žáky nedané, odchytil talenty a věnovat jim zvýšenou pozornost. Nakonec všechno bude stejně na učiteli. To se dá vyřešit hlavně kvalitní a poctivou vysokoškolskou přípravou na povolání. Je potřeba rovněž přehodnotit finanční záležitosti, hlavně platy učitelů. Rovněž žena jako učitelka má na jednotné škole místo.¹³⁷

4.5.3 Učební osnovy dějepisu v rámci jednotné školy

Pod heslem „československá škola je škola politická“ byla zdůrazňována tradice velkomoravská jako tradice prvního československého státu, husitská revoluce jako předchůdce komunistických ideálů, boje českého a slovenského lidu s dynastií Habsburků a také slovenské národní a pražské povstání. Mezi hlavní všeobecné cíle vyplývající ze starších tradic patřilo poznávat a milovat vlast, upevňovat bratrství mezi Čechy a Slováky,

¹³⁵ Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. 10 a, Střední školství.

¹³⁶ Čapek 1946: s. 6-7.

¹³⁷ Vaněk 1945: 38-49.

podporovat samostatné logické myšlení, cílevědomé jednání a všestranný rozumový, citový, mravní a tělesný rozvoj. K novým cílům patřily požadavky vyplývající z programu komunistické strany.¹³⁸

¹³⁸ Šmejkalová 2010: s. 265.

5 VYUČOVÁNÍ VE ŠKOLNÍM ROCE 1945/1946

5.1 Harmonogram školního roku 1945/1946 (s přesahem do roku 1947)

V následující tabulce jsou uvedeny všechny akce/události (a prázdniny) oficiálně stanovené MŠO, další (dlouhodobější) akce jsou rozepsány níže pod tabulkou. Zdrojem pro sestavení této tabulky byly především věstníky MŠO.

DATUM	AKCE	POZNÁMKY
19. července 1945	ukončení školního roku 1944/1945 a rozdávání vysvědčení	prodloužení školního roku z důvodu narušení válečnými událostmi ¹³⁹
20. července – 2. září	letní prázdniny ¹⁴⁰	
31. srpna – 1. září	zápis do národních škol pro školní rok 1945/1946 ¹⁴¹	
3. září	zahájení školního roku 1945/1946	
27. října	oslava státního svátku 28. října	cíle a program podle MŠO: zhodnocení mravní ceny svobody, připomenutí statečného úsilí lidu, vzpomnutí padlých bojovníků v obou světových válkách, rozprava o síle plynoucí z jednoty národa, představení ideálů lidově demokratické republiky,

¹³⁹ Kolektiv autorů 1982: s. 11.

¹⁴⁰ Věstník MŠO, roč. I., sešit III, s. 19.

¹⁴¹ Věstník MŠO, roč. I., sešit VI, s. 62.

		podpora bratrského přátelství se SSSR ¹⁴²
15. prosince – 12. ledna	vánoční prázdniny ¹⁴³	původně měly vánoční prázdniny proběhnout na odborných školách od 19. prosince do 7. ledna, na středních školách a učitelských ústavech od 20. prosince do 8. ledna, na národních školách od 22. prosince do 9. ledna, nakonec však byly vánoční prázdniny vyhlášeny plošně od 15. prosince do 12. ledna ¹⁴⁴
15. února	ukončení prvního pololetí ¹⁴⁵	
19. února	zahájení druhého pololetí ¹⁴⁶	
7. března ¹⁴⁷	uctění výročí narozenin prezidenta T. G. Masaryka	heslo: pomáhat a pracovat, kde je třeba ¹⁴⁸
28. března	354. výročí narozenin J. A. Komenského	školy měly tento den uctít „jak nejlépe mohly“ ¹⁴⁹
7. – 14. dubna	propagační týden volby povolání	účelem této akce bylo informovat veřejnost o významu správné volby

¹⁴² Věstník MŠO, roč. I., sešit VIII, s. 89.

¹⁴³ Kvůli plynulému zásobování obyvatelstva byli žáci upozorněni na nutnost omezeného cestování v době vánoční. Věstník MŠO, roč. I., sešit XI. s. 119.

¹⁴⁴ Věstník MŠO, roč. I., sešit XI. s. 119.

¹⁴⁵ Věstník MŠO, roč. II., sešit III, s. 40.

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ 7. březen byl vyhlášen památným dnem jako den narozenin prezidenta Osloboditele, T. G. Masaryka. Věstník MŠO, roč. II., sešit VII, s. 130.

¹⁴⁸ Věstník MŠO, roč. II., sešit III, s. 55.

¹⁴⁹ Věstník MŠO, roč. II., sešit V, s. 93.

		povolání pro život člověka i pro hospodářské potřeby státu, úkolem učitelů bylo pohovořit s žáky v jednotlivých předmětech o jednotlivých druzích povolání, na školách se konaly také další přednášky pro širší veřejnost, rodiče i žactvo ¹⁵⁰
12. dubna	uctění prvního výročí smrti prezidenta Spojených států amerických F. D. Roosevelta	cílem této akce bylo předat poselství boje za mír a přátelství se Sovětským svazem a taky utužit kladný postoj k Československu ¹⁵¹
4. května	oslavy květnového povstání	oslavy byly připraveny tak, aby ukazovaly radost a štěstí z národní svobody, byli připomenuti domácí i zahraniční bojovníci, také vděčnost Sovětskému svazu a Rudé armádě za očištění republiky od fašistických nepřátel a rychlou pomoc hlavnímu městu Praze ¹⁵² , s květnovým výročím také bylo spojeno uctění památky padlých a umučených v době okupace a v boji za

¹⁵⁰ Věstník MŠO, roč. II., sešit VI, s. 114.

¹⁵¹ Věstník MŠO, roč. II., sešit VII, s. 143.

¹⁵² Věstník MŠO, roč. II., sešit VIII, s. 174.

		osvobození, školy dostaly za úkol pořídit seznamy všech místních padlých bojovníků, žáci měli seznam pietně upravit, zarámovat a vystavit na čestném místě ¹⁵³
12. května	oslava svátku matek	heslo: „matka zdrojem národního života“ – úkolem tohoto svátku bylo oslavit lásku k matce, úctu k mateřství a rodinnému životu, připomenout zásluhy matek a žen obecně při osvobozování republiky ¹⁵⁴
28. května	oslava narozenin prezidenta Beneše	v prvních dvou vyučovacích hodinách byla připomenuta neúnavná práce prezidenta Beneše během první i druhé světové války, bylo zařazeno speciální rozhlasové vysílání a na budovách byly po celý den vyvěšeny státní vlajky ¹⁵⁵
3. – 8. června	Slovenský týden na školách	zvláště mělo být vzpomenuť Slovenské národní povstání, cílem bylo prohloubit znalosti žáků o slovenských bratrech ¹⁵⁶

¹⁵³ Věstník MŠO, roč. II., sešit IX, s. 160.

¹⁵⁴ Věstník MŠO, roč. II., sešit VIII, s. 146.

¹⁵⁵ Věstník MŠO, roč. II., sešit IX, s. 161.

¹⁵⁶ Věstník MŠO, roč. II., sešit IX, s. 174.

10. června	připomínka lidické tragédie	žáci uctili vhodným způsobem podle možností školy ¹⁵⁷
16. – 23. června	Týden dětské radosti	tato akce byla koncipována tak, aby se stala každoroční připomínkou péče o děti a přispěla ke zvýšení jejich radosti ze života, prostředky – přednášky, tisk, rozhlas, film, divadlo, koncerty, výstavy, plakáty, soutěže atp., přispět měla akce dětem ve sféře zábavy, kultury i rekreace, zároveň měla sloužit také k lepšímu poznání a sblížení dětí, hlavně městských a venkovských a také utužení bratrského svazku mládeže české a slovenské, na učitelích spočinul nelehký úkol uvést všechny činnosti spojené s touto akcí v součinnosti se školním programem ¹⁵⁸
4. července	oslava amerického svátku prohlášení nezávislosti	vyvěšení československé a americké vlajky ¹⁵⁹
23. června – 1. září	hlavní prázdniny ¹⁶⁰	

¹⁵⁷ Věstník MŠO, roč. II., sešit X, s. 192.

¹⁵⁸ Věstník MŠO, roč. II., sešit IX, s. 161.

¹⁵⁹ Věstník MŠO, roč. II., sešit XII, s. 248.

¹⁶⁰ Věstník MŠO, roč. II., sešit X, s. 181.

24. – 25. července	zápis do národních škol pro školní rok 1945/1946 ¹⁶¹	
jiné: 9. květena a 29. srpna		tyto dny byly prohlášeny za dny pracovního klidu ¹⁶²
23. prosince – 2. ledna	vánoční prázdniny ¹⁶³	
3. – 4. února	pololetní prázdniny ¹⁶⁴	
Ve školním roce 1946/1947 ve školách pravidelně vysílal školní rozhlas. ¹⁶⁵		

5.2 Školní akce a oslavy

Školy byly neustále pobízeny MŠO, aby mládež byla vedena ke sběru léčivých rostlin, které byly potřeba na léčbu lidí vracejících se z káznic a koncentračních táborů. Podle MŠO žáci tímto dostali možnost prokázat své vlastenectví konkrétním činem. Žáci byli rovněž neustále vyzýváni ke sběru odpadků a odpadových surovin,¹⁶⁶ a to i během prázdnin, sbírali hlavně kosti, papír, tkaniny, kovy, gumu, sklo.¹⁶⁷ Zároveň však byli žáci neustále upozorňováni na velké nebezpečí infekčních chorob a úrazů vzniklých při sběru odpadových surovin.¹⁶⁸

Cílem akce „*Mládež sobě a republice*“ bylo oficiálně zapojit mládež do výstavby a obnovy republiky. Jak konkrétně se mohli mladí lidé účastnit? Pomáhat při obnově škol, při doplňování mezer ve vzdělání v době okupace u jiných studentů, vysazování stromů, hubení škůdců, pomoc při organizaci besídek, akcí atp.¹⁶⁹ Hlavními událostmi v rámci této akce bylo uctění narozenin T. G. Masaryka 7. března a akce „Pomáháme východnímu Slovensku“. Východní Slovensko trpělo velkými válečnými škodami a ztrátami, mnoho

¹⁶¹ Věstník MŠO, roč. II., sešit X, s. 194.

¹⁶² Tamtéž, s. 176.

¹⁶³ Věstník MŠO, roč. II., sešit XIII, s. 475.

¹⁶⁴ Tamtéž.

¹⁶⁵ Věstník MŠO, roč. II., sešit XVII, s. 350.

¹⁶⁶ Věstník MŠO, roč. I., sešit III, s. 19.

¹⁶⁷ Věstník MŠO, roč. I., sešit V, s. 48.

¹⁶⁸ Věstník MŠO, roč. II., sešit I, s. 3.

¹⁶⁹ Věstník MŠO, roč. II., sešit III, s. 55.

lidí přišlo o domov i o přístřeší, panoval zde hlad, nedostatek oděvů a rychle se šířily nemoci. Na pomoc se sbíraly šaty, prádlo, obuv, kuchyňské nádobí, drobné nářadí, nábytek, školní potřeby a peníze. Co se týče dalších počinů – byly to hlavně kroužky doučování, zalesňování republiky, hudební a recitační soutěže, chov bource morušového, psaní školních a třídních časopisů, vysazování ovocných stromů, atd. Doučování mělo za cíl doplňovat mezery z období okupace. Především starší žáci z vyšších ročníků pomáhali s dohnáním látky těm mladším, ale k těmto doučování byli nabádáni i učitelé. Dále probíhala soutěž o nejčistší a nejupravenější školu.¹⁷⁰

Školní mládež se samozřejmě účastnila také tzv. „protimandelinkové“ akce a česání chmele, během kterého bylo žákům hrazeno ubytování, stravování a dokonce žáci dostávali drobný výdělek.¹⁷¹

I v těžkém poválečném období školy oslavovaly významné školní dny tak jako dnes – školními besídkami a akademiemi. V této souvislosti je zajímavý článek neznámého autora v časopise *Škola a kultura*, který poukázal na nejčastější chyby, kterých se školy při organizování takových akcí dopouštěly. Jako největší problém uvedl, že školy neupravují program podle toho, zdali se akce účastní významní hosté – ministři, primátor nebo jiní veřejní činitelé. V takovém případě se totiž akce stává akcí veřejnou a školy by k ní takto měly přistupovat a měly by dodržovat základní pravidla: začínat včas, program by měl řídit režisér a nemělo by to být tak, že každá třída „něco předvede“, nejmladšími dětmi počínaje, nejstaršími konče, recitace by měla být střídána zpěvem, ten zase divadlem atp., program by měl být strukturovaný a měl by mít gradaci. Autor také upozorňuje, že by školy měly vždy zvážit, pro koho se besídky a akademie připravují – pro děti, mládež nebo rodiče? Podle této skutečnosti by školy měly upravit program a proslovy.¹⁷²

Poslední událostí, kterou bych chtěla zmínit je Světový sjezd mládeže v Londýně. Zde se pod heslem „Sjednot' se a buduj“ sešlo na Světové konferenci mládeže asi 500 delegátů zastupující 62 národů, aby diskutovali o společných problémech a úkolech, před kterými stojí mládež z celého světa. Základním bodem bylo „vybudování lepšího a šťastnějšího života“ a spolupráce mezi jednotlivými účastníky, zachování míru a demokracie. Konference byla rozdělena na 3 části: první část se věnovala nebezpečí

¹⁷⁰ Věstník MŠO, roč. II., sešit VI, s. 115-116.

¹⁷¹ Věstník MŠO, roč. II., sešit XI, s. 220.

¹⁷² Několik otázek ke školním oslavám. *Škola a kultura*. 1946, roč. I., s. 173-174.

fašismu, zemím, kde nebyl vymýcen (Španělsko, Portugalsko) a boji proti rasové nesnášenlivosti. Druhá část programu byla věnovaná kulturním a hospodářským potřebám mládeže, účastí mládeže na veřejném životě, výchovou mládeže atd. Třetí část se zabývala zřízením Mezinárodní federace mládeže, organizaci, která by měla na starost výměnu studujících, mezinárodní sportovní dny atp. Českoslovenští delegáti se aktivně účastnili všech debat.¹⁷³

Zhodnocení:

Z pokynů MŠO k jednotlivým událostem a akcím je patrné propojení koncepce vzdělávání s celkovou domácí i zahraniční politikou poválečného Československa. Konkrétně se jedná především o akce oslavující dobré vztahy se Sovětským svazem a připomínky vděčnosti Československa Sovětskému svazu a Rudé armádě (oslavily vzniku Československa, květnové povstání atd.). Probíhaly však také oslavy připomínající významné události a osobnosti z amerických dějin (výročí smrti F. D. Roosevelta, prohlášení nezávislosti atd.). Cílem dalších akcí bylo především budovat v dětech kladný vztah k Československé republice, podporovat dobrou pracovní morálku a rozvíjet kladné vztahy mezi Čechy a Slováky.

5.3 Zařazování žáků do jednotlivých ročníků, zápis

Zápis do národních škol pro školní rok 1945/1946 proběhl 31. srpna a 1. září 1945¹⁷⁴, avšak s několika změnami a omezeními:

První třídy měšťanských škol nebyly ve školním roce 1945/1946 vůbec otevřeny. Žáci, kteří ukončili 4. ročník měšťanské školy, byli zařazeni do 5. ročníku obecné školy.¹⁷⁵ Způsobilí žáci, kteří byli ve školním roce 1944/1945 zařazeni do 5. postupného ročníku, byli zařazeni ve školním roce 1945/1946 do 2. ročníku školy měšťanské. Žáci, kteří úspěšně ukončili 4. třídu školy měšťanské, byli zařazeni do jednoletého učebního kurzu. Všichni schopní žáci, kteří by za normálních okolností postoupili do měšťanské školy, ale zůstali na obecné škole nebo byli z politických či rasových důvodů vyloučeni, byli

¹⁷³ Světový sjezd mládeže v Londýně. *Pedagogický průvodce*. 1945-1946, roč. I., č. 5, s. 34.

¹⁷⁴ Věstník MŠO, roč. I., sešit VI, s. 62.

¹⁷⁵ Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. 17a 1945-1948.

přeražení do příslušné třídy. Ministerstvo školství nařizovalo věnovat těmto žákům, a také žákům z pohraničí, speciální pozornost. Zkoušky mohli žáci vykonat až v průběhu školního roku 1945/1946.¹⁷⁶

Nařízení MŠO o neotevření prvních tříd měšťanských škol ve školním roce 1945/1945 se však setkala s kritikou především ze strany rodičů. Na četné žádosti rodičů pak byla tato podmínka upravena následovně: první třídy středních a měšťanských škol byly ve školním roce 1945/1946 otevřeny, pokud se do nich přihlásil dostatečný počet žáků, který by splňoval podmínky přijetí.¹⁷⁷

V souvislosti se zápisem do škol se objevila otázka: „Kdo může být považován za československého státního občana?“. Co se týče pohraničního území, byl za československého občana považován ten, kdo jím byl do 10. října 1938. U zbytku republiky platilo datum 15. března 1939. Zároveň platila podmínka, že dotyčný člověk nesměl být německé ani maďarské národnosti.¹⁷⁸

Podmínky pro zápis a přijímací zkoušky do středních škol pro školní rok 1945/1946 byly stanoveny následovně: žáci byli přijati za předpokladu, že splnili všechny podmínky přijetí. Takový žák, který byl hodnocen v prvním ročníku měšťanské školy na vysvědčení známkou „tři a lepší“, mohl být zařazen na střední školu do druhé třídy bez přijímacích zkoušek. Začátkem školního roku pak byly dodatečně vypsány i přijímací zkoušky do 3. – 5. ročníku středních škol, aby si tak mohli vzdělání doplnit všichni, kteří v období okupace z rozličných důvodů nemohli vzdělání získat. Zkoušky měly část písemnou a část ústní, byly neveřejné a konaly se z předmětů český jazyk a matematika. Zápis do 6. – 8. ročníku středních škol byl podmíněn vykonáním přijímací zkoušky ze všech předmětů a také doložením osvědčení místního národního výboru o své národní a politické spolehlivosti (pokud byl žák starší 14 let), a také o národní a politické spolehlivosti svých rodičů.¹⁷⁹

Konkrétní podmínky pro přijímání žáků do středních škol byly následující včasné a řádné přihlášení, odpovídající věk, státní příslušnost (československá), vysvědčení

¹⁷⁶ Věstník MŠO, roč. I., sešit V, s. 48-49.

¹⁷⁷ Věstník MŠO, roč. I., sešit VI, s. 63.

¹⁷⁸ Věstník MŠO, roč. I., sešit VII, s. 78.

¹⁷⁹ Věstník MŠO, roč. I., sešit V, s. 53-54.

předchozího vzdělání, splnění výběrových podmínek a doložení o nenavštěvování školy německé či maďarské. Pokud žák splňoval všechny podmínky kromě poslední, mohli rodiče doložit odůvodnění, proč žák některou z těchto škol navštěvoval. Posledním nezbytným bodem bylo výše zmíněné osvědčení místního národního výboru o politické a národní spolehlivosti obou rodičů, u žáků starší 14 let také osvědčení o národní a politické spolehlivosti vlastní.¹⁸⁰

Speciální podmínky a nařízení platily pro studium na gymnáziích. Ve školním roce 1945/1946 byly otevřeny II. – VIII. třídy gymnázií a II. – VIII. třídy reálných gymnázií chlapeckých i dívčích. Při III. a V. třídě reálných gymnázií byla zřízena technická větev, rozhodlo-li se pro ni alespoň 15 žáků. Na gymnázia i reálná gymnázia mohli chodit žáci i žákyně, na dívčí ale pouze dívky. Mezi nepovinné předměty byly zařazeny – latina, řečtina, deskriptivní geometrie, filosofie, hudební výchova, výtvarná výchova, náboženství, praktická cvičení biologická, praktická cvičení chemická, praktická cvičení fyzikální, těsnopis, psaní na stroji, ruční práce výchovné, domácí nauky - 2 hodiny týdně. Žáci se do nepovinných předmětů hlásili dobrovolně. Počet žáků byl stanoven ve třídě I. – IV. na 30 žáků, V. – VIII. na 40 žáků. Vyučovací jednotka byla stanovena na 45 minut.¹⁸¹

Zápis do obecných a měšťanských škol pro školní rok 1946/1947 proběhl 24. a 25. července 1946.¹⁸²

5.4 Školní budovy a jejich stav

Většinu školních budov se podařilo zajistit do konce května. Problém nastal pouze v pohraničí, kde bylo nutné německé školy přeměnit ve školy české. MŠO jmenovala zmocněnce, kteří měli v pohraničí tento úkol na starost.¹⁸³

Již během května a června 1945 docházely na MŠO četné žádosti ředitelství a správ škol, rodičovských sdružení a rodičů, v nichž se naléhavě domáhali navrácení školních budov svému účelu a okamžitému zahájení vyučování. Velká část školních budov však byla pro vyučování nepoužitelná, neboť během války sloužila všemožným

¹⁸⁰ Věstník MŠO, roč. II., sešit IX, s. 169-173.

¹⁸¹ Věstník MŠO, roč. I., sešit VI, s. 59-61.

¹⁸² Věstník MŠO, roč. II., sešit X, s. 194.

¹⁸³ Novák, J. České školství po roční práci. *Nová škola*. 1946, roč. I., č. 8, s. 125-127.

mimovýukovým účelům. Rodiče a další argumentovali především tím, že není možné dále přehlížet, že česká mládež byla téměř 6 let bez pravidelného a dostačujícího kvalitního školního vzdělání a že je potřeba, než začnou letní prázdniny, všechny školní budovy vyprázdnit a předat školám, aby mohly být budovy během prázdnin vyčištěny, opraveny a připraveny na nový školní rok. Veřejnost si velice dobře uvědomovala potřebu stavby a opravy škol, problém však nastal s financováním, jelikož finanční možnosti obcí a okresů byly, zvláště v prvních poválečných měsících, značně omezené.¹⁸⁴

Co se ve školách dělo během války? V lepším případě byly budovy využívány jako německé školy, ale sloužily i jako sklady zbraní, munice, potravin, jako lazarety, nemocnice, sídlily v nich národní výbory, byli v nich internováni Němci, repatrianti, Sbor národní bezpečnosti, jednotky národní gardy atd. Některé budovy byly poničeny leteckými útoky na jaře 1945 nebo také při květnové revoluci.¹⁸⁵

Přestože během letních prázdnin a následujícího školního roku 1945/1946 odvedla města, obce, učitelé, rodiče i dobrovolníci z řad veřejnosti na školních budovách obrovský kus práce, ještě na konci roku 1946 existovaly školní budovy, které nevyhovovaly pedagogicky nebo hygienicky. Zcela nouzově (mimo školní budovy) bylo umístěno 211 škol – v hostincích, soukromých bytech, kampeličkách atd. Celková výše škod na školních budovách byla stanovena na 180 miliónů korun, na vnitřním zařízení 160 miliónů. 2004 škol udalo, že neutrpělo za okupace žádných škod.¹⁸⁶ Škody samozřejmě nebyly způsobeny pouze na budovách, ale na školních sbírkách, knihovnách atp. Nejčastěji se jednalo o problémy jako zavšivení, otlučená omítka, stropy promáčené vodou, zničené kliky, zámky, dveře.¹⁸⁷

Naprosto nevyhovující bylo na mnohých místech také okolí školy. V budovách, lesích, řekách, rybnících a na dalších místech zůstalo plno nevybouchnutých nábojů – nejčastěji letecké pumy, vrhací miny, dělostřelecké náboje, ruční granáty, různé nálože a výbušniny, všechen tento vojenský materiál byl pro děti i veřejnost velice nebezpečný, což

¹⁸⁴ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 519, k. 49, 22. 7. 1945.

¹⁸⁵ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 540, k. 171, Hlavní inspekční zpráva o stavu středních škol v Čechách za školní rok 1945/1946.

¹⁸⁶ Kolektiv autorů 1947: s. 47.

¹⁸⁷ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 519, k. 49.

dokazuje několik tragických nehod. MŠO neustále avizovalo potřebu upozornit děti, mládež i veřejnost na toto nebezpečí.¹⁸⁸

Díku článku Antonína Gály máme také zprávy o stavu škol na moravském území, kde byla situace snad ještě horší než v Čechách. Podle něj nebyla například v Brně po ukončení války jediná provozuschopná školní budova. Největší práci na uvedení brněnských školních budov do provozu odvedli sami učitelé dokonce „s košťaty a lopatami v ruce“. Zpočátku byla situace v Brně tak kritická, že do jedné školní budovy se muselo najednou vejít až 12 škol, a přesto se v některých učebnách učilo u nezasklených oken atp. Po jednom roce pilné práce byly však všechny školní budovy opraveny. Školství na Moravě obecně prošlo velkým vývojem. Nejenže na Moravě vznikly stovky nových škol, ale byly zřízeny nové univerzity - Palackého univerzita v Olomouci a vysoká škola báňská v Moravské Ostravě, byla obnovena vysoká škola v Brně a Brno získalo také svůj vlastní výzkumný pedagogický ústav.¹⁸⁹

5.5 Učebny a výzdoba škol

MŠO vydalo několik podrobných nařízení k výzdobě školních učeben.

V úředních místnostech, učebnách, přednáškových síních a dalších veřejných prostorech bylo nařízeno umístit obrazy prezidenta E. Beneše a generalissima J. V. Stalina tak, aby obraz prezidenta byl umístěn vlevo z hlediska osoby, která se na něj čelně dívá. Další obrazy už na této stěně být nesměly, leda T. G. Masaryk. Od školního roku 1945/1946 byl taky součástí školního vyučování školní rozhlas, který žáky seznamoval se životem a prací, vědou a uměním, měl zdůrazňovat velikost dějin vlasti, slovanských příbuzných a západních spojeneckých národů.¹⁹⁰

Bylo také detailně stanoveno, co všechno může být součástí výzdoby třídy. Symboly státní svrchovanosti (vlajky, znaky, hymna), obrazy prezidenta republiky Beneše, T. G. Masaryka a Stalina, pieta padlým mučedníkům za svobodu vlasti.¹⁹¹

¹⁸⁸ Věstník MŠO, roč. I., sešit V, s. 41.

¹⁸⁹ Gála, A. Výstavba školství v zemi Moravskoslezské. *Nová škola*. 1946, roč. I., č. 9-10, s. 150-151.

¹⁹⁰ Věstník MŠO, roč. I., sešit VIII, s. 89.

¹⁹¹ Výzdoba školních místností. *Pedagogický průvodce*. 1945-1946, roč. I., č. 13, s. 100.

Svaz přátel SSSR vydal také 24 obrázků – výjevy z bojů při květnové revoluci v Praze a vítání Rudé armády, význačná sovětská města a sovětský průmysl. MŠO považovalo za vhodné zakoupit do tříd nebo na chodby.¹⁹²

5.6 Vybrané předměty

V následující kapitole bych se ráda zaměřila na výuku některých vyučovacích předmětů. Konkrétně se budu zabývat novými předměty pro školní rok 1945/1946 – občanskou (později politickou) výchovou a ruským jazykem, a také (z důvodu mé studijní aprobače) jsem se zaměřila na výuku dějepisu.

5.6.1 Dějepis

5.6.1.1 *Výuka dějepisu v období protektorátu*

V období protektorátu prošla výuka dějepisu několika zásadními změnami. Dějepis tvořil společně s německým jazykem a zeměpisem jeden ideový celek. V učebnicích muselo být začerněno všechno, co připomínalo dřívější poměry, probíhaly neustálé revize školních knihoven a učebních pomůcek. Zmizet musely všechny zmínky o dějinách českých, které nebyly v souladu se soudobou protektorátní koncepcí, dále zmínky demokratické, protiněmecké, židovské, francouzské, anglické, americké a ruské.¹⁹³ Nestačilo však pouze vytrhat nebo začernit stránky v učebnicích, ale musely být sundány také obrazy a výzdoba s „nevhodnou“ tematikou. Konkrétně mezi zakázaná témata patřili například: legionáři, Velkomoravská říše, Boleslav I., Přemysl II., Jan Hus i Jan Žižka, národní obrození, revoluční rok 1848, obecně samozřejmě osobnosti, které se v historii střetly s Německem. Naopak se zdůrazňovala období, kdy mezi českými zeměmi a zeměmi německými panoval mír a byla patrná spolupráce a pomoc. Školy, které se proti těmto nařízením vzepřely, mohly být zavřeny a učitelé potrestáni. Podle Otakara Dorazila se tak mnozí učitelé cítili vydáni na milost svým žáků, jelikož se „každý učitel klepal, aby jeho žák neřekl něco nevhodného“. V prosinci 1941 byla výuka dějepisu úplně zrušena a hodiny dějepisu byly využity k prohloubení znalostí německého jazyka a německých dějin. V roce

¹⁹² Věstník MŠO, roč. II., sešit X, s. 194.

¹⁹³ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 555, k. 202, Ústavy v době poroby a po osvobození.

1943 vyšlo nařízení, které ukládalo povinnost maturovat z německé vlastivědy a za rok z německých dějin.¹⁹⁴

Výuka dějepisu, tak jako všech předmětů, trpěla po skončení války především nedostatkem pomůcek (hlavně map, učebnic atd.), jelikož velká jejich část byla během války zničena, a také nedostatkem učitelů.

5.6.1.2 *Výuka dějepisu po válce*

V poválečném období se ve výuce dějepisu začaly objevovat nové tendence. Politici, historici i učitelé se přeli o to, jak by výuka dějepisu měla být pojímána, co by mělo být jejím cílem a k čemu by dějepis měl vlastně sloužit. Někteří chápali dějepis jako politický předmět, který by neměl být sumarizován pouze na souhrn dat a událostí, ale měl by zdůvodňovat současný stav událostí, vysvětlovat slovanskou východní orientaci a pomáhat utvářet životní názor.¹⁹⁵ Podle Oldřicha Fidrmuče se výuka dějepisu měla inspirovat dějepisem sovětským, který nevychází ze základny politické, nýbrž hospodářské a politika a kultura jsou pak její nadstavbou.¹⁹⁶ Podle dalšího názoru měl dějepis sloužit „lidově demokratické republice“, tedy především lidu, nikoli ale jako nástroj agitace, ale jako nástroj poznání. Dějepis totiž může ovlivnit žákův úsudek, a to již prostřednictvím pouhých faktů. Žáka lze tak prostřednictvím dějepisu formovat, tedy vychovávat. Dějiny v tomto pojetí pak byly chápány jako dějiny lidu a dějiny národů. Úkolem učitele dějepisu proto musí být říkat žákům pravdu a události nijak neidealizovat.¹⁹⁷

Karel Čondl o dějepisu tvrdil, že podává nejenom představu o dějinách a společenském vývoji vlastního národa a významných světových představitelích, ale dějepis v sobě obsahuje i citový prožitek. Podle něj by nové pojetí dějepisu mělo zahrnovat i kulturní dějiny, vědu a hospodářství.¹⁹⁸

Anna Kantová zase představovala dějepis jako jeden z nejdůležitějších předmětů ve škole, jelikož „utuzuje pouto s minulostí a zároveň otevírá okno do budoucnosti“. Podle Kantové je úkolem dějepisu seznámit žáka s vývojem lidstva a svého národa, probudit v něm hrdost na to, že je Čech, Slovan, ale zároveň má umožňovat i poznání vad a chyb,

¹⁹⁴ Dorazil 1945: s. 84-85.

¹⁹⁵ Fidrmuč, O. Dějepis v nové škole. *Nová škola*. 1946, roč. I., č. 1, s. 5.

¹⁹⁶ Učebný cíl dějepisných osnov. *Nová škola*. 1946, roč. I., č. 2, s. 27-28.

¹⁹⁷ Dějepis ve škole lidově demokratické. *Pedagogický průvodce*. 1945-1946, roč. I., č. 28, s. 221.

¹⁹⁸ Čondl, K. Demokratizace školního dějepisu. *Pedagogická revue*. 1946-1947, roč. I., č. 6-7, s. 241-252.

kterých se národ nebo jednotlivci dopustili. Kantová však tento cíl viděla spíše jako cíl ideální, jelikož klasický školní dějepis byl přeplněn fakty, letopočty a jmény a byly zanedbávány dějiny kulturní, hospodářské a sociální.¹⁹⁹

K tématu výuky dějepisu velice často přispíval i ministr školství Zdeněk Nejedlý, který se v jednom ze svých projevů zhrozil nad tím, že děti, které přijdou do školy po okupaci, jsou v dějepisu zahlcovány babylonskými a syrskými dějinami, ale často pak nejsou seznámeny s dějinami až do současnosti. Nejedlý tvrdil, že historie nemá být pouze o tom, co bylo, ale o tom, co je, co bude a co má být. Dějepis odvrátil od dřívějšího mechanického memorování k odkazování od minulosti k přítomnosti a dokonce do budoucnosti.²⁰⁰

Přestože se články jednotlivých autorů od sebe liší, můžeme v nich nalézt několik společných rysů. Tím nejvýznamnějším je jistě požadavek na inovaci výuky dějepisu – přestat lpět na memorování historických dat a událostí bez zjevných souvislostí a bez odkazů na přítomnost či budoucnost. Často také zazníval požadavek, že dějepis by měl být více než jenom „politické dějiny“, ale že by měl obsahovat také dějiny hospodářské, kulturní atd. V souladu s Košickým vládním programem se v člancích objevují pojmy jako „lidová demokracie, dějiny lidu, dějiny národů“.

5.6.2 Ruský jazyk

Přechodné učební osnovy pro školní rok 1945/1946 stanovily, že ruskému jazyku se bude vyučovat na obecné škole ve 4. a 5. postupném ročníku 2 hodiny týdně. Platnost tohoto opatření byla pak prodloužena i pro školní rok 1946/1947.

Co se týče zavedení ruského jazyka na školách, problém byl tak jako v ostatních předmětech hlavně s nedostatkem učebnic a učebních pomůcek, ale největší problém byl v personálním obsazení učitelů.²⁰¹ Nevětší problém měly školy na vesnicích. V ročence

¹⁹⁹ Kantová, A. Učíme dějepis jinak. *Škola a kultura*. 1947, roč. II., s. 192-195.

²⁰⁰ Z projevu pana ministra školství a osvěty Dr. Zdeňka Nejedlého. *Pedagogický průvodce*. 1945-1946, roč. I., č. 20, s. 155-156.

²⁰¹ Co se týče výuky anglického, francouzského a italského jazyka, zde byl nedostatek učitelů ještě mnohem horší, proto na školách vyučovali externisté.

Zemské školní rady je dokonce školní rok 1945/1946, co se týče ruštiny, označen jako velký pokus.²⁰²

Názory na výuku ruského jazyka byly mezi rodiči, pedagogy i odbornými orgány značně odlišné. Mezi pozitivními stránkami byly často vyzdvihovány následující: zájem o ruštinu u rodičů i dětí, podobnost ruštiny a češtiny, výuka ruštiny jako moment psychologický i politický (nejen vyjádření úcty, lásky a bratrství k rusému národu, ale vyjádření nové obecné geopolitické situace v Evropě a ve světě). Na opačné straně se nejčastěji objevovaly námitky o předčasnosti vyučování, když si žáci ještě nejsou jisti v jazyku mateřském, natož v cizím (hlavně potíže s výslovností a přízvukem) a také nedostatek kvalifikovaných učitelů.²⁰³ Učitelé si nejčastěji stěžovali na příliš obsáhlé osnovy, nedostatek učebnic jednotné učebnice nebo cenovou nedostupnost učebnic a obecný nedostatek pomůcek, dále na velký počet dětí ve třídách atd.²⁰⁴ Sáva Racek ve svém článku *Vyučování ruštině*²⁰⁵ napsal, že rozdíl mezi výukou němčiny a ruštiny je takový, že ruštinu se budou učit všichni a dobrovolně.

5.6.3 Občanská výchova²⁰⁶

Se zavedením občanské výchovy jako nového předmětu vyvstala u mnohých autorů i učitelů otázka, jaký je vlastně cíl a smysl tohoto předmětu.

5.6.3.1 Cíle a úkoly předmětu²⁰⁷

1. upevnit pracovní a společenskou pospolitost a solidaritu
2. poučit žáky o orgánech a zřízení lidové moci, o organizaci lidově demokratického státu a o vládním programu, diskutovat s nimi o politických událostech

²⁰² Kolektiv autorů 1947: s. 58.

²⁰³ Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. 17a / 1945-1948, Ruština na obecné škole.

²⁰⁴ O stavu vyučování ruštině na školách. *Nová škola*. 1946, roč. I., č. 9-10, s. 152-153.

²⁰⁵ Racek, S. Vyučování ruštině. *Nová škola*. 1946, roč. I., č. 2, s. 36.

²⁰⁶ Předmět občanská výchova se původně jmenoval politická výchova. Podle Bohumíra Kujala měla změna názvu překovat obavy, aby se tento předmět nestal nástrojem politikaření na školách. Kujal, B. *Nová škola*. *Nová škola*. 1946, roč. II., č. 2, s. 17.

²⁰⁷ Přepis osnov občanské výchovy pro školní rok 1945/1946. *Školákem v protektorátu* [online]. Památník Terežín, 2016 [cit. 2017-06-12].

Dostupné z: <http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/105-uilit-a-jine/co-pinaela-kolnici-dochazka-za-okupace/1020-odkaz-6b525>

3. budovat národní identitu a vědomí příbuznosti s dalšími slovanskými národy

4. seznámit žáky s politickým a hospodářským zřízením státu a také Sovětského svazu

5. organizovat žákovskou samosprávu a zajistit její spolupráci s učitelským sborem, učitelskou radou a rodičovským sdružením, také s místními organizacemi Svazu české mládeže a Jednotným tělovýchovným svazem

5.6.3.2 *Konkrétní témata*^{208 a 209}

- vznik a pojem státu
- vývoj hospodářských forem společnosti a vývoj společenských řádů: prvotní pospolný řád, otrokářský řád, feudalismus, boj buržoasie proti feudalismu a velká francouzská revoluce, formy kapitalismu, liberalistická demokracie, imperialismus, fašismus, lidová demokracie, socialismus; souběžný vývoj dělnického hnutí s vývojem kapitalismu, cyklické krize kapitalismu a souběžné vlny revolucí a válek; Saint-Simon, Fourier, Owen, Marx, Engels, Masaryk, Beneš, Lenin, Stalin
- sociologie jako teorie společenského procesu, teorie kultury a civilizace; věda, hospodářství, mravnost, náboženství, dějiny, antropologie, umění, jazyk, výchova, politika, právo jako sociální faktory; Durkheim, Lenin, Beneš
- hospodářská základna a ideologická kulturní nadstavba, dialektika, historický materialismus
- Československá republika – stát lidově demokratický; stát Čechů a Slováků podle zásady rovný s rovným
- volební právo, orgány lidové moci: národní výbory – místní, okresní, zemský
- Národní shromáždění; Slovenská národní rada
- zákonodárství; lidové a národní soudy
- státní bezpečnost – sbor národní bezpečnosti, lidová armáda
- vládní program, jeho uskutečňování; politické strany

²⁰⁸ Přepis osnov občanské výchovy pro školní rok 1945/1946 . *Školákem v protektorátu* [online]. Památník Terežín, 2016 [cit. 2017-06-12].

Dostupné z: <http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/105-uilit-a-jine/co-pinaela-kolni-dochazka-za-okupace/1020-odkaz-6b525>

²⁰⁹ Věstník MŠO, roč. I., sešit VII, s. 75-76.

- jednota národa, jednotné odbory, jednotný svaz zemědělství, Svaz české mládeže, jednotná tělovýchova
- kulturní a sociální politika státu lidově demokratického: školství, lidovýchova, divadlo, film, rozhlas, sociální a zdravotní péče
- osvobození československého území; kulturně-politická a hospodářská zahraniční politika
- Sovětský svaz a jeho ústava; Slovanský blok, nová náplň myšlenky slovanské vzájemnosti; poměr Československé republiky k Sovětskému svazu.

5.6.3.3 O občanské/politické výchově: výběr autorů

„Úkolem občanské výchovy je poučit mládež o tom, jak vznikla Československá republika a jak byla osvobozena, co je to národ, co je vlastenectví, co je ústava, vláda a vládní program a jaké jsou orgány lidové moci. Občanská výchova musí budit vlastenectví a nadšení pro práci a budování republiky.“²¹⁰

„Politická výchova by měla být jedním z nejdůležitějších předmětů, neboť směřuje k důslednému pojetí lidově demokratického společenství státu a vědomí národní jednoty a příbuznosti se slovanskými bratry. Velmi důležitý je výběr vyučujících a rozhodně by neměla být politická výchova vhodným doplněním neúplného učebního úvazku.“²¹¹

„Politická výchova učí o uspořádání republiky, národní frontě, žakovské samosprávě, nejdůležitějších událostech doma i za hranicemi, pražském povstání, domácím a zahraničním odboji za druhé světové války, SNP, o prezidentu Benešovi. Metody vhodné pro výuku politické výchovy jsou rozhovor a diskuze, referát, četba.“²¹²

„Politická výchova je výchovou k demokracii, učí studenty o potřebách demokratického státu, o jeho nejlepší správě, o představitelích státu a o vzniku a vývoji Československé republiky, zároveň nesmí zapomínat na evropské a světové dění, myšlenky a představitele. Žáci by se na takový předmět měli těšit. Politická výchova nesmí stát osamoceně, ale její osnovy musí být propojeny s ostatními předměty, musí být ve styku se

²¹⁰ Kolektiv autorů 1947: s. 3.

²¹¹ Bradáč, F. Politická výchova ve škole. *Škola a kultura*. 1946, roč. I., s. 46.

²¹² Viz časopis *Občanská výchova*. 1945/1946, roč. I., č. 1-5; *Občanská výchova*. 1946/1947, roč. II., č. 1-10.

*současným politickým a kulturním děním a zároveň s dějinnými událostmi. Rovněž by měla být propojena se školní samosprávou.*²¹³

Přestože by se při hodnocení názorů jednotlivých autorů dobře hodilo shrnutí „co autor, to názor“, můžeme v jednotlivých příspěvcích objevit několik společných znaků. Především si ve všech příspěvcích můžeme všimnout, že předmět politická výchova je pevně navázaný na „nové poměry“, na pochopení a rozvoj (lidové) demokracie a jejím cílem je nejenom žákům vysvětlit změny, které se v organizačně-politickém zřízení republiky udály, a popsat jak fungují a pracují orgány státní moci, ale také v žácích již od dětství vzbuzovat národní cítění, vlastenectví a obecně smysl pro demokracii, především však podporu a uznání demokratického zřízení a vládního programu. Autoři však nezmiňují jen příslušnost k českému národu, ale také k slovanství nebo k evropanství. Zajímavá je také zmínka o metodách výuky (rozhovor, diskuze, četba atd.), jelikož jsou to metody, které jsou v občanské výchově využívány i v dnešní době, stejně tak jako požadavek na propojenost s ostatními předměty – tedy rozvoj mezipředmětových vztahů. Dokonce již v roce 1945 byl tento předmět dáván tzv. „do úvazku“, což je i v dnešní době jev, se kterým se učitelé (nejen občanské výchovy) musí často potýkat, přitom pokud je předmět občanská výchova vyučován svědomitě a „správně“, přináší žákům nezbytné znalosti, dovednosti a schopnosti nejenom pro jejich budoucí studium, ale i pro praktický život, a také se nepopíratelně může podílet na formování úsudků žáků, tvorbě jejich hodnotového systému, osobním životě i mezilidských vztazích.

Na politickou výchovu byl brán zřetel i při výzdobě školních tříd a chodeb. Bylo nařízeno, aby v každé škole byla na vhodném místě umístěna pietní vzpomínka na mučedníky a na padlé během obrany svobody vlasti, a to s ohledem na výuku politické výchovy.²¹⁴

5.6.3.4 Problémy ve výuce politické výchovy

Předmět politický výchova se jako nový předmět potýkal hlavně s vytvořením osnov a také s nedostatkem učitelů, zvláště kvalifikovaných.²¹⁵ Učitelé se hlavně v prvních měsících stěžovali, že vlastně nevědí, co v předmětu učit. MŠO se učitelům snažilo pomoci

²¹³ Co učit děti v politické výchově na středním stupni? *Pedagogický průvodce*. 1945-1946, roč. I., č. 2, s. 11.

²¹⁴ Věstník MŠO, roč. I., sešit X, s. 101.

²¹⁵ Kolektiv autorů 1947: s. 58.

vydáváním časopisu Svět v obrazech a Pedagogický průvodce, který byl sestavován podle osnov politické výchovy (po jejich vytvoření) a byl proto zaveden povinný odběr alespoň jednoho výtisku na všech školách.²¹⁶

5.6.4 Ostatní předměty

Obrázek o vnímání důležitosti jednotlivých předmětů nám může ukázat anketa Výzkumného ústavu pedagogického v Praze, které se účastnilo 988 posuzovatelů (47 učitelů ze škol obecných, 881 ze škol měšťanských, 60 ze škol středních), 179 škol a úřadů (20 obecných, 150 měšťanských, 9 středních).²¹⁷

Z ankety vyplývá, že přírodovědně předměty (biologie, fyzika, chemie, geologie a mineralogie) a matematika jsou hodnoceny jako nejdůležitější. Vysoce hodnocena je také jazyková výchova (česká a ruský jazyk), menší váhu obdržely předměty jako dějepis, zeměpis, občanská výchova, hudební výchova a náboženství. Nejhorší obdržení z hlediska důležitosti obdržely předměty kreslení, domácí nauky a ruční práce a rýsování. Úplně nejhorších výsledků dosáhla tělesná výchova.

5.7 Učebnice a učební pomůcky

V prvním poválečném školním roce panoval ve školách obrovský nedostatek učebnic a učebních pomůcek. Nejhorší situace byla v pohraničí, odkud bylo mnoho učebnic a učebních pomůcek za války zničeno nebo převezeno jinam.²¹⁸

Situace byla hlavně z počátku řešena tak, že byly použity učebnice prvorepublikové a až na výjimky se mohly používat i učebnice protektorátní. Nové učebnice nemohly být vydány, protože se čekalo, až budou vydány nové učební osnovy.²¹⁹

Protektorátní učebnice mohly být použity v tom případě, že z nich byly vyškrtány všechny fašistické a antidemokratické prvky. Nešlo však jenom o text, ale o mapy, symboly, obrázky a podobizny související s protektorátem. Věstník MŠO však

²¹⁶ Věstník MŠO, roč. I., sešit XI, s. 119.

²¹⁷ Kahuda, F. Hodnocení důležitosti předmětů na škole II. stupně. *Pedagogická revue*. 1946-1947, roč. I., č. 8-10, s. 305-327.

²¹⁸ Věstník MŠO, roč. I., sešit IX, s. 157.

²¹⁹ Přechodné osnovy na školní rok 1945/1946 pro školy obecné, měšťanské i střední. *Nová škola*. 1946, roč. I., č. 1, s. 17-18.

doporučoval některá tzv. „závadná místa“ použít jako výukový materiál – jako ilustraci předchozího režimu a důkaz německé nenávist vůči všemu českému.²²⁰

Pro lepší orientaci byly vydány seznamy knih, které byly zakázány. Byly to především učebnice německého jazyka, dále učebnice zeměpisu, které byly schválené za okupace. Vyloučené knihy bylo nařízeno nejenom nepoužívat ve výuce, ale také odstranit z knihoven. Ostatní knihy, které sice byly schváleny po roce 1938, ale nebyly výlučně jmenovány, mohly být používány po tom, co učitelé vyloučili všechny fašistické a jiné nedemokratické prvky. Ministerstvo školství dokola upozorňovalo na nutnost posilovat v žácích „odpor proti všemu fašistickému“ a vzbuzovat v nich „demokratického ducha“.²²¹

5.8 Učební osnovy a rozvrhy

Prioritou bylo, aby bylo vyučování zahájeno co nejdříve. Podle prozatímních pokynů MŠO z 25. května 1945 bylo nařízeno vyučovat podle osnov z roku 1933 na obecných školách, z roku 1932 na měšťanských školách a z roku 1928 na pomocných školách. Učitelé měli především za úkol rychle vyplnit mezery v učivu žáků a napravit napáchané škody – přerušované vyučování, vyloučení předmětů, omezení učiva atp. Zvláštní péče byla věnována českému jazyku a vlastivědě, zeměpisu a dějepisu. V zeměpise bylo potřeba dohnat především učivo o Československé republice, o slovanských zemích, zejména o SSSR. V dějepise byli žáci doučováni o nejvýznamnějších období českých dějin, významných událostech v dějinách jiných slovanských národů, zejména SSSR v souvislosti s dějinami českého národa, také o druhé světové válce, o jejích příčinách, průběhu a následcích, také o úsilí národů zabezpečit mír. Všechny předpisy vydané po 30. září 1938 byly zrušeny, pokud byly v rozporu s novými poměry v Československé republice.²²²

Směrnice MŠO pro školní rok 1945/1946 pro národní, střední a odborné školy z 3. září 1945 směřovaly k zajištění normálního chodu škol a kvality vyučování a výchovy.

²²⁰ Věstník MŠO, roč. I., sešit III, s. 22.

²²¹ Věstník MŠO, roč. I., sešit VI, s. 58.

²²² Věstník MŠO, roč. I., sešit II, s. 8.

Nechávaly hodně prostoru pro vlastní tvořivost učitelů. Výnosem z 30. listopadu byly zveřejněny přechodné učební osnovy.²²³

Karel Čondl označil učební osnovy pro školní rok 1945/1946 za přípravné k organizační přestavbě školství.²²⁴

Pro školní rok 1945/1946 byly vydány jednotné rozvrhy předmětů a hodin a jednotné učební osnovy pro všechny předměty a všechny druhy škol. Osnovy byly zpracovány v duchu vládního programu, tedy k demokratizaci škol a zlidovění výchovy a kultury.²²⁵

30. 11. 1945 byly vydány jednotné přechodné učební osnovy, společné pro nižší střední a měšťanské školy, které se explicitně odvolávaly na Košický vládní program.²²⁶

Učitelé museli na vydání učebních osnov čekat několik měsíců. Osnovy byly vydány 8 měsíců po květnové revoluci, tedy v lednu 1946. V osnovách byla zdůrazněna výchova k produktivní práci. Oproti prvorepublikovým osnovám došlo k několika drobným změnám v počtu vyučovacích jednotek u jednotlivých předmětů. Pro ruský jazyk byly vydány osnovy úplně nové, občanská výchova nahradila politickou výchovu a byla formulována jako výchova demokraticky uvědomělého občana.²²⁷

MŠO stanovilo za hlavní cíl vzdělávání demokratizaci škol a především umožnění všem žákům přístup k vyššímu vzdělání. Vzdělání mělo být podle této koncepce určováno potřebami a zájmy národa a škola proto měla být koncipována jako lidově demokratická. Tuto koncepci měla určovat pospolitost Čechů a Slováků a přátelství se Sovětským svazem. Škola tak byla jasně definována školou politickou. Důraz byl kladen především na výchovu politickou, brannou, státní, národní, lidovou a sociální. Z tohoto pak vyplývá, že nejdůležitějšími předměty se staly politická výchova, dějepis, zeměpis, český jazyk, ruština, filosofie, ale i výtvarná, hudební a tělesná výchova. Z učební látky bylo nařízeno vypustit všechno, co by mělo této ideologii odporovat a vést mládež na scestí. Metodologicky ministerstvo doporučovalo dbát na rozvoj poznávacích schopností,

²²³ Kolektiv autorů 1982: s. 12.

²²⁴ Čondl, K. Učební osnovy škol II. stupně. *Nová škola*. 1946, roč. I., č. 2, s. 29.

²²⁵ Věstník MŠO, roč. II., sešit II, s. 12.

²²⁶ Šmejkalová 2010: s. 245.

²²⁷ Angelis, K. Základní hlediska učebních osnov a dodatků platných na školní rok 1945/1946. *Nová škola*. 1946-1947, roč. II., č. 2, s. 23-27.

kritického myšlení a pracovní samostatnosti a tvořivosti, hlavní bylo nelpět na memorování a odříkávání učební látky. Učitelé jsou také pobízeni k doplňování vzdělání, a také k mravnímu chování, jelikož byli (a jsou) sami pro žáky vzorem. Hlavním úkolem pro školní rok 1945/1946 mělo být odčinit křivdy okupace a dohnat nedostatky ve vzdělání mládeže.

Po vydání osnov si někteří učitelé stěžovali, že nebyli k projednávání nových učebních osnov pozváni (září – říjen 1945).²²⁸

²²⁸ Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. 10 a střední školství, Zájmový odbor učitelů a profesorů středních škol.

6 UČITEL

6.1 Učitelé v období protektorátu

Během období nacistické okupace se v řadách učitelů setkáváme se dvěma výraznými protipóly. Na straně jedné tu máme učitele a učitelky, kteří se aktivně zapojili do odboje, na straně druhé takové učitele a učitelky, kteří během okupace prokázali tzv. národně závadné chování. V tomto druhém případě pak docházelo v poválečné době k jejich vyšetřování.

6.1.1 Učitelé v odboji

S příběhy učitelů, kteří se zapojili do odbojové činnosti, se setkáváme na nesčetných místech republiky. Konkrétní zapojení a činy se liší případ od případu, zemská školní rada však uvádí nejčastější důvody odsouzení k trestu smrti nebo uvěznění z politických důvodů:

Nejčastější důvody odsouzení učitelů k trestu smrti²²⁹ – jednatel Sokola, účastník podzemního hnutí, podpora pozůstalých a perzekuovaných, ilegální činnost, poslech zahraničního rozhlasu, uchovávání vysílací stanice, schovávání ilegálních osob, protiněmecké smýšlení, partyzán atp.

Nejčastější důvody odsouzení učitelů k odnětí svobody z politických důvodů²³⁰ – člen Sokola, podzemní činnost, poslech cizího rozhlasu, rozšiřování zpráv a letáků, konstruktér vysílaček, organizace národních výborů, podpora ruských válečných zajatců, činnost v ilegální organizaci, člen organizace Úvod, rozšiřování letáků, příprava odboje, pobuřování proti říši, přechovávání vysílací stanice, zpívání vlasteneckých básní a písní, člen ilegální organizace KSČ, sabotáž, člen ilegální skupiny, přechovávání zbraní, přechovávání osob, příprava k velezradě, řeči ve vlaku, legionář, protinacistická propagace, hasičský odboj, propagace spolupráce se SSSR, šíření letáků, příbuzní bojovali v Anglii atp.

Udělat si ucelený přehled o odbojové činnosti učitelů je velmi komplikované, jelikož prameny k tomuto tématu jsou omezeny na vzpomínky pamětníků, z velké části

²²⁹ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 520, k. 52, 51.

²³⁰ Tamtéž.

shromážděné v Archivu dějin učitelstva. Jedním z případů odbojářů, jehož vzpomínky byly vydány knižně, je Josef Píkl. Narodil se 13. února 1908 v Praze a byl učitelem na obecné škole na Pelhřimovsku. V roce 1938 se účastnil mobilizace a brzy se zapojil do odboje. Jeho skupina se specializovala na získávání a rozšiřování zpráv o situaci u nás i za hranicemi, dění na bojištích, šíření letáků, odbojových výzev, později i zbraní. Tuto odbojovou skupinu, ve které byli převážně kantoři, postupně rozbilo gestapo. Josef Píkl byl pak vyslýchán gestapem a v květnu 1943 převezen do Terezína, dále do Buchenwaldu, pak do lágru Laura, dále do Allachu, kde se dočkal osvobození americkou armádou. Díky jeho pamětem máme výbornou příležitost blíže nahlédnout do odbojové činnosti učitele.²³¹ Nelze si však představovat, že na tomto příkladu můžeme zobecnit chování a jednání dalších účastníků odboje z řad učitelů. Každý případ je naprosto individuální, závislý na konkrétním místě, prostředí a hlavně osobnosti každého člověka.

Jaroslav P. Blažek ve svém příspěvku v časopise *Škola a kultura* hovoří o tom, že čeští, především pražští učitelé, se za okupace drželi statečně, o čemž vypovídají nejenom čísla učitelů popravených, vězněných, ale i jejich soustavná práce během okupace.²³²

6.1.2 Kolaborace

Protikladem k výše zmíněným učitelům – odbojářům, byli učitelé, kteří spolupracovali s okupanty, tedy kolaboranti. Tito učitelé byli po válce obvykle vyšetřováni mimořádnými lidovými soudy, o kterých se více zmíním v další kapitole.

Rizikovým počinem, tedy v podstatě na pomezí obou dvou stran odboj-kolaborace, bylo v době okupace psát školní kroniku. Na jednu stranu bylo nutné zaznamenat oficiální záležitosti jako třeba narozeniny A. Hitlera nebo E. Háchy, na druhé straně se často kronikáři snažili pravdivě zaznamenat utrpení českého národa. Každé slovo, zvláště písemného charakteru, mohlo být po válce svědectvím o činech během okupace.²³³

6.1.3 Kompenzace křiv napáchaných během okupace

Úsilím vlády po válce bylo co nejvíce minimalizovat škody napáchané okupantským režimem na učitelích.

²³¹ Píkl 2009: s. 11-12.

²³² Blažek, J. P. Pražské učitelstvo v prvním roce osvobozené Prahy. *Škola a kultura*. 1946, roč. I., s. 117-118.

²³³ Root, F. Heydrichiáda a naše škola. *Škola a kultura*. 1946, roč. I., s. 89-90.

Vláda začala tyto kroky realizovat u studentů učitelských ústavů. Studenti učitelských ústavu, kteří nemohli vzdělání dokončit (z důvodu zavření ústavu, protinacistických projevů, neárijského původu, nevykonání zkoušky z němčiny...), mohli dále ve studiu pokračovat.²³⁴

Některé kompenzace měly finanční charakter. Například učitelům, kterým byla během okupace zkrácena mzda o 10 nebo 20 % kvůli nevykonání zkoušky z němčiny, byla tato částka doplacena.²³⁵ Učitelé, kteří byli z politických důvodů propuštěni, dostali jednorázovou zálohu na plat 5000 korun, navýšenou o 1000 korun za každé dítě.²³⁶

Dále MŠO pořádalo pro učitele všech typů všemožné vzdělávací kurzy pro doplnění zameškaného studia.²³⁷

Zaměstnanci, kteří byli z politických důvodů propuštěni před rokem 1939 – hlavně kvůli příslušnosti ke komunistické straně nebo k odborové organizaci Mezinárodní federace železničářů, měli nárok na odčinění křivd, toto nařízení se týkalo i zaměstnanců ve školství.²³⁸

6.2 Vysoké školy a doplňovací kurzy

Velice žalostný stav panoval po válce na univerzitách. A školní rok 1945/1946 lze označit za značně provizorní. Vybavení bylo mnohdy zničeno nebo rozkradeno, zároveň však se na české univerzity zapsalo 46 000 studentů, panovala proto obava, aby bylo možné všem těmto studentům zajistit vzdělání. Konaly se mimořádné zkoušky a udílely se mimořádná stipendia, nevybíralo se školné, kolejně ani jiné poplatky. Postupně vznikaly nové fakulty a nové školy. V rámci vzdělávání veřejnosti byly realizovány také večerní kurzy, a to ve formě lidových akademií, které doplňovaly vysokoškolské učivo, a ve formě vyšších lidových škol osvětových (150) doplňujících vzdělání středoškolské, a újezdní

²³⁴ Věstník MŠO, roč. I., sešit II, s. 12.

²³⁵ Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. 2 c2.

²³⁶ Věstník MŠO, roč. I., sešit II, s. 9.

²³⁷ Věstník MŠO, roč. I., sešit V, s. 42.

²³⁸ Tamtéž s. 94.

lidové školy osvětové (1500) působící ve venkovských obcích a doplňující učivo měšťanských škol.²³⁹

6.2.1 Zřízení pedagogických fakult

Pedagogické fakulty byly zřízeny na základě dekretu prezidenta republiky č. 32/1945 Sb. z 27. 10. 1945 o vzdělávání učitelstva a zákonem č. 100/1946 Sb. K otevření pedagogických fakult však došlo až v listopadu 1946.²⁴⁰ Tímto dekretem došlo k uzákonění vysokoškolského studia pro učitele. Na pedagogických fakultách se měli vzdělávat učitelé a učitelky všech stupňů škol. Učitelé mateřských škol 4 semestry, učitelé na školách obecných a měšťanských 6 semestrů a učitelé na školách středních a odborných 8 semestrů.²⁴¹ Zákon č. 100/1946 Sb. z dubna 1946 (vyhlášen v květnu 1946) pak nařídil zřídit pedagogické fakulty při všech univerzitách v zemích českých a na Slovensku s cílem vzdělávat učitelské kandidáty na všechny stupně škol kromě škol vysokých. Jejich pobočky byly zřízeny i mimo sídla univerzit.²⁴²

Během školního roku 1946/1947 zahájily svoji činnost postupně pedagogické fakulty v Praze, Brně, Olomouci a Bratislavě.²⁴³ Pobočky Pedagogické fakulty v Praze byly otevřeny v roce 1948 v Plzni a v Českých Budějovicích.²⁴⁴

6.2.2 Úkol a cíl pedagogických fakult

O to, co je úkolem, smyslem a cílem pedagogických fakult a jaké je jejich místo v systému školství, byla od počátku jejich vzniku vedena vášnivá diskuze.

Podle oficiálního stanoviska MŠO bylo úkolem pedagogických fakult „svobodně bádát a pěstovat vědy pedagogické, vzdělávat v těchto vědách kandidáty učitelství škol všech stupňů a druhů kromě škol vysokých“. Pedagogické vzdělání bylo koncipováno jako teoretické i praktické.²⁴⁵

²³⁹ Rok svobodné práce. *Pedagogický průvodce*. 1945-1946, roč. I., č. 33-36, s. 273-280.

²⁴⁰ Cigánek 2009: s. 63-64.

²⁴¹ Kolektiv autorů 1946: s. 71-72.

²⁴² Věstník MŠO, roč. II., sešit IX, s. 204.

²⁴³ Věstník MŠO, roč. II., sešit XXIV, s. 493.

²⁴⁴ Kolektiv autorů 1982: s. 13.

²⁴⁵ Věstník MŠO, roč. II., sešit XVII, s. 343-344.

Časopis *Nová škola* uveřejnil článek, ve kterém někteří veřejní činitelé hodnotili význam pedagogických fakult.²⁴⁶ Osobnostem byly kladeny otázky: „Jak očekáváte, že se projeví vysokoškolské vzdělání v příští práci učitele? Co očekáváte od pedagogické fakulty pro kulturní povznesení národa? Co by mělo být zdůrazněno ve vysokoškolské přípravě učitelstva a jaký význam přikládáte pedagogické fakultě mezi ostatními fakultami? Co byste chtěl říct učitelstvu při otevření pedagogických fakult?“²⁴⁷ Vybrala jsem nejzajímavější odpovědi vybraných osobností politické i kulturní scény.

Klement Gottwald, předseda vlády – *„Jedním z hlavních úkolů dnešní vysokoškolské výchovy je prodchnout školství duchem činného, pokrokového, demokratického vlastenectví.“*

Jaroslav Stránský, ministr školství a osvěty – *„Smyslem pedagogických fakult je vytvořit z učitele speciálního vědeckého pracovníka, zároveň jsou to právě pedagogické fakulty, které na rozdíl od jiných fakult nezůstávají u výchovy vědce, ale mají i morální složku.“*

B. Bydžovský, rektor UK – *„Už skutečnost, že učitelé budou studovat déle (do vyššího věku) znamená, že učitelé budou vystupovat ze školy vyspělejší a lépe připravení, zároveň dojde k určitému sjednocení výchovy a vzdělání, protože učitelé projdou vesměs totožnou přípravou na povolání, dojde pak ze zvýšení úrovně a sjednocení vzdělávání a celkově se tak prohloubí a zdokonalí vzdělanost národa.“*

Fr. Trávníček, prorektor v Brně – *„Ve vysokoškolské přípravě učitelstva je kladen důraz na složku výchovnou v duchu národním a slovanském, a právě tato složka odlišuje pedagogické fakulty od ostatních fakult.“*

Ladislav Koubek, poslanec NS, předseda Svazu zaměstnanců školství a osvěty – *„Fakulta bude nejenom rovnocenným partnerem ostatním fakultám, ale po mnohé stránce i jejich vzorem.“*

²⁴⁶Představitelé veřejného života hodnotí význam pedagogických fakult. *Nová škola*. 1946-1947, roč. II., č. 3, s. 37-41.

²⁴⁷Vybrala jsem zajímavé příspěvky nebo jejich části.

Otakar Chlup, děkan pedagogické fakulty UK – „*Není pochyb, že vysokoškolsky vzdělaný učitel zvýší kulturní úroveň svého polování, s vyšší vzdělaností učitelstva stoupne i vzdělanost lidu.*“

O. Chlup se také zabýval otázkou vztahu pedagogické fakulty a fakulty filosofické a přírodovědecké. Ve svém článku reagoval na obavy veřejnosti, zda budou mít pedagogické fakulty dostatečnou vědeckou úroveň. Usoudil, že vědecké vzdělání na pedagogické fakultě má stejný základ jako na fakultě filosofické či přírodovědecké. Zároveň však má pedagogická fakulta úkol navíc – musí vyhovět praktickému vzdělání budoucích učitelů.²⁴⁸

Josef Kepřta ve svém příspěvku *Studium na pedagogické fakultě*²⁴⁹ podává konkrétní obrázek o výuce na pedagogických fakultách: „Některé přednášky a cvičení jsou společné pro všechny učitele, hlavně v oblasti výchovy, což ukazuje na jednotný vědecký základ pro výchovné působení a sjednocení výchovy na všech stupních škol. Kandidáti učitelství společným studiem poznávají, v čem se jejich práce odlišuje a v čem shoduje s ostatními kandidáty na jiných stupních škol. Zapsat se může pouze absolvent střední školy, který vykonal zkoušku dospělosti. Dosud se učitelky vzdělávaly na dvouletých učitelských ústavech a učitelé a učitelky se tak dostávají mezi akademicky vzdělané občany.“

6.3 Sociálně ekonomické faktory učitelského povolání

Sociální a ekonomické postavení učitelů v poválečném období popsal ve své studii Pluhař. Učitelé patřili především k nižším společenským vrstvám a ekonomicky slabším kruhům. Největším problémem pro ně bylo nalezení vhodného bytu, a to hlavně ve venkovských oblastech. Sňatky uzavírali učitelé a učitelky velmi často mezi sebou. Zpravidla bývaly v učitelských rodinách dvě nebo tři děti. Dcery učitelů se velmi často vydaly na učitelské povolání. Mimoškolní činnost učitelů velmi často inklinovala ke kultuře – literatuře, také k dramatickému umění, hudbě a zpěvu a výtvarnému umění, ale i vědě, turistice atd. Učitelé také často působili ve veřejné činnosti: osvětové spolky,

²⁴⁸ Chlup, O. Jaký má být poměr fakulty pedagogické k fakultě filosofické a přírodovědecké? *Nová škola*. 1946-1947, roč. I., č. 7, s. 111-112.

²⁴⁹ Kepřta, J. Studium na pedagogické fakultě. *Předškolní výchova*. 1946/1947, roč. I., č. 9-10, s. 5-6.

hospodářské a politické organizace, humánní instituce, tělovýchovné spolky, ale i samosprávy. Podle Pluhaře měli v poválečné době učitelé vyšší prestiž než učitelky, protože veřejnost soudí, že neumí udržet kázeň žactva, neúčastní se veřejné činnosti jako muži, moc se věnují svému zevnějšku atp. Dále uvádí, že veřejnost se stavěla proti vdaným učitelkám, protože panoval názor, že zvládnout povinnosti rodinné i školní dohromady není možné. Dokonce se objevovaly i hlasy za opětovné navrácení celibátu učitelek. Pluhař se však podivuje, jak by mohl mít někdo právo upírat ženě právo na manželství a mateřství?²⁵⁰

Naopak podle šetření doktora Obrdlíka z roku 1937 skončili učitelé na druhém místě v pořadí povolání podle důležitosti. Účastnilo se 914 subjektů z Moravy a z Čech, na prvním místě se umístili zemědělci.²⁵¹

S. Solaříková ve svých vzpomínkách uvedla, že ubytovací podmínky učitelů nebyly valné. Ona sama jeden rok bydlela v rodině nezaměstnaného kováře, kde ji přenechali jednu světnici a sami spali tři na jedné posteli v kuchyni, další rok se spolu s jednou učitelkou nastěhovala do kabinetu ve škole, kde byly podmínky „snad o něco lepší než polní“. Jako školní inspektorka se snažila hmotné poměry učitelů řešit a zlepšovat.²⁵²

6.4 Práce učitelů v poválečné době

Sami učitelé uváděli jako největší úskalí své práce především hmotné poměry, dále časté změny v učitelských sborech, dojíždění do pracovních působišť, vykonávání veřejných funkcí, časté stěhování dětí, přemíru svátků a školních oslav. Po mnichovské dohodě se učitelé z pohraničí museli usadit ve vnitrozemí a školské úřady musely řešit problém přebytku sil, volná místa se zajišťovala především propouštěním vdaných učitelek a pensionováním učitelů. V období okupace ubývaly hlavně učitelky domácích nauk, proto jich byl v letech 1945 a 1946 obrovský nedostatek, vyučovaly tedy absolventky odborných škol pro ženská povolání.²⁵³

²⁵⁰ Pluhař 1946: s. 42-46.

²⁵¹ Hlaváček, L. K sociologii učitelstva. *Komenský*. 1946/1947, roč. LXXI., č. 3, s. 97-101.

²⁵² Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, Archiv dějin učitelstva (ADU), inv. č. 36/240, k. 2, s. 8-9, S. Solaříková, Vzpomínka.

²⁵³ Kolektiv autorů 1947: s. 38-43.

12. prosince 1946 se konala konference, kterou svolal Svaz zaměstnanců školství a osvěty, ze které vyplynulo, že nejbolestnější skutečností učitelského povolání jsou platy. Za jádro problému byl označen nadbytek veřejných zaměstnanců, kterých bylo o 180 000 více než v roce 1938. Za žalostný byl také označen stav učitelů – pensistů.²⁵⁴

Přes hlavní prázdniny měli mít učitelé, tak jako dnes, dovolenou, ale mimořádná situace po válce si žádala, aby učitelé a profesori i v rámci své dovolené přispěli k „znovuvybudování republiky“ – péčí o školní sbírky, knihovny, sestavováním přehledů učiva, absolvováním kurzů dalšího vzdělávání či různou další pracovní pomocí (žně, chmel atd.).²⁵⁵ Jaroslav P. Blažek to shrnul tak, že: „Po osvobození dělali učitelé od rána do noci, aby byla škola zase připravena na vyučování, ve volnu zase pomáhali na venkově. Učitel musel konat svoje povolání s nadšením, na vyučování se svědomitě připravovat a ještě navštěvovat další vzdělávací kurzy a přednášky.“²⁵⁶

Dále byli učitelé vyzýváni, aby se účastnili výchovné práce v rekreačních zařízeních pro mládež jako jsou prázdninové osady, letní tábory a ozdravovny.²⁵⁷ Čeští a slovenští učitelé také odjížděli do Rumunska do československých doplňovacích škol, aby po šestileté přestávce mohly být zase československé děti v Rumunsku vyučovány v mateřském jazyce. Jednalo se o 17 škol s vyučovacím jazykem českým a 23 škol s vyučovacím jazykem slovenským hlavně v Sedmihradsku a v Bukurešti.²⁵⁸ MŠO také doporučovalo učitelům i učitelkám účastnit se prací ve Svazu brannosti, jehož smyslem mělo být pěstovat v občanech smysl pro státnost a občanskou povinnost, vychovat členstvo k vojenské kázni, k sebeobětování, pěstovat demokracii, připravit a zajistit součinnost občanů při obraně státu či pečovat o hospodářské zájmy státu.²⁵⁹

Nedostatek učitelů v poválečném období byl řešen ze strany školské správy i ze strany konkrétních škol různým způsobem. Nejčastěji byli na školy přijímáni abiturienti středních škol, které sice měli dostatečnou teoretickou přípravu, ale postrádali praktické zkušenosti z výuky. MŠO doporučovalo, aby tito učitelé pracovali na školách s větším počtem tříd a také aby jim starší a zkušenější učitel pomáhal, radil a prováděl hospitace

²⁵⁴ Učitel a odbory. *Nová škola*. 1946-1947, roč. II., č. 3, s. 57.

²⁵⁵ Věstník MŠO, roč. II., sešit XI, s. 221.

²⁵⁶ Blažek, P. Pražské učitelstvo v prvním roce osvobozené Prahy. *Škola a kultura*. 1946, roč. I., s. 117-118.

²⁵⁷ Věstník MŠO, roč. II., sešit VII, s. 132.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 143.

²⁵⁹ Věstník MŠO, roč. II., sešit XIV, s. 302.

v jejich hodinách, stejně tak by tito učitelé měli absolvovat hospitace u jiných učitelů a na různých stupních škol.²⁶⁰

A. Řezanina napsal ve svém příspěvku do časopisu Škola a kultura, že: „*Učitelé stojí před problémem výchovy nového člověka. Jejich úkolem není jen vyučování – hromadění žákových vědomostí, ale hlavně přetváření lidské bytosti v bytost svobodnou, zodpovědnou, mající smysl pro spolupráci. Učitel má na žáky nepopíratelný vliv svojí osobností i celým životem.*“²⁶¹

²⁶⁰ Věstník MŠO, roč. II., sešit VI, s. 117.

²⁶¹ Řezanina, A. Učitel a jeho práce. *Škola a kultura*. 1946, roč. I., s. 65-66.

7 MIMOŘÁDNÉ LIDOVÉ SOUDY, VYŠETŘOVÁNÍ KOLABORACE ŠKOLSKÝCH PRACOVNÍKŮ

7.1 Právní předpisy

Z právního hlediska se tématu kolaborace učitelů a dalších zaměstnanců školy týkají především dva právní předpisy – dva dekrety prezidenta republiky, které nyní podrobně popíšu.

7.1.1 16/1945 Sb.

(„Dekret prezidenta republiky ze dne 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudcích“²⁶²)

Dekret je formálně rozdělen na tři části – krátké úvodní slovo, Hlavu I. (zločiny proti státu, zločiny proti osobám, udavačství, všeobecná ustanovení), Hlavu II. (mimořádné lidové soudy, veřejný žalobce, průběh procesu), a celkem čítá 34 paragrafů. Poslední dva paragrafy (§ 33 a § 34) se týkají účinnosti pověření provedení dekretu. Účinnost tohoto dekretu byla stanovena ode dne jeho vyhlášení na dobu do 31. prosince 1948.

V úvodním slově dekret stanovuje, že spravedlnosti bude učiněno u nacistů i jejich zrádných spoluviníků, mezi nimiž se vyskytovali i českoslovenští občané.

V Hlavě I. jsou stanoveny konkrétní zločiny a také konkrétní možné tresty, které byly udělovány při prokázání jejich spáchání. Následující tabulka podává přehled jednotlivých prohřešků a trestů podle tohoto dekretu.

PROVINĚNÍ ²⁶³	TREST
a) zločiny proti státu ²⁶⁴	
úklady o republiku	trest smrti

²⁶² Dekret prezidenta republiky ze dne 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudcích. Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna[online]. 1999 [cit. 2016-07-25]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/161945.html>.

²⁶³ Zločiny se týkají doby „zvýšeného ohrožení republiky“.

²⁶⁴ 16/1945 Sb. § 1 – 4.

příprava úkladů o republiku, ohrožení bezpečnosti republiky, prorada, zrada státního tajemství, vojenské zrada, násilí proti ústavním činitelům	těžký žalář (20 let – doživotí), za okolností zvláště přitěžujících trest smrti
člen SS, FS ²⁶⁵ , Rodobrany, Szabadcsapatoku či obdobných organizací	těžký žalář (5 – 20 let), za okolností zvláště přitěžujících těžký žalář (20 let – doživotí)
propagace nebo podpora fašistické nebo nacistické hnutí, schvalování či obhajování nepřátelské vlády na území republiky nebo jednotlivých nezákonných činů okupačních velitelství a úřadů a orgánů jim podřízených (tiskem, rozhlasem, filmem, divadlem nebo na veřejném shromáždění)	těžký žalář (5 – 20 let), v případech prokázané snahy o rozvrácení mravní, národní nebo státní vědomí československého lidu, zejména československé mládeže, těžký žalář (20 let – doživotí) nebo trest smrti
činnovník nebo velitel NSDAP, SDP, Vlajky, Hlinkovy nebo Svatoplukovy Gardy či obdobných organizací	těžký žalář (5 – 20 let)
rozvrácení hnutí směřující k osvobození republiky, vědomé poškozování zájmů republiky, ohrožení bezpečnosti občanů pracujících na osvobození republiky	těžký žalář (5 – 20 let)
b) zločiny proti osobám ²⁶⁶	
loupež lidí nebo dětí, nakládání s člověkem jako s otrokem, vražda, úmyslné zabití, těžké poškození na těle	trest smrti
neoprávněné omezování osobní svobody člověka, vydírání, nebezpečné vyhrožování, těžké poškození na těle, bezprávné	těžký žalář (10 – 20 let)

²⁶⁵ Pořádková služba strany SdP.

²⁶⁶ 16/1945 Sb. § 5 – 10, ve službách nebo v zájmu Německa, nebo jeho spojenců, nebo republiky nepřátelského hnutí, jeho organizací, či členů.

omezování osobní svobody člověka, těžké ublížení na těle	
nařízení nucené nebo povinné práce ve prospěch válečného úsilí Německa nebo jeho spojenců	těžký žalář (5 - 10 let)
nařízení takové práce v cizině, nebo za okolností, nebo na místech jeho životu nebo zdraví nebezpečných	těžký žalář (10 – 20 let)
zavinění ztráty svobody obyvatele republiky	těžký žalář (5 - 20 let, u většího počtu obyvatel těžký žalář (20 let – doživotí), za okolností zvláště přitěžujících trest smrti
těžké ublížení na těle bez těžkých následků	těžký žalář (10 – 20 let), za okolností zvláště přitěžujících těžký žalář (20 let – doživotí), u většího počtu osob až trest smrti
způsobení smrti obyvatele republiky (na základě soudního usnesení, rozsudku, nařízení, správního rozhodnutí)	trest smrti
zlomyslné poškození cizího majetku, žhářství, loupež za okolností a s následky podle dalších uvedených zákonů ²⁶⁷	trest smrti
násilné vpadnutí do cizího nemovitého statku, krádež, zpronevěra, podílnictví na krádeži nebo zpronevěře, loupež, podílnictví na loupeži, podvod, porušení domácnosti soukromými osobami, poškození cizího majetku za okolností a s následky podle dalších uvedených zákonů ²⁶⁸	těžký žalář (10 – 20 let), za okolností zvláště přitěžujících těžký žalář (20 let – doživotí)
odnětí jmění nebo části jmění způsobené	těžký žalář (10 – 20 let), za okolností

²⁶⁷ Podle trestního zákona ze dne 27. května 1852 a podle trestního zákona zák. čl. V/1878.

²⁶⁸ Podle trestního zákona ze dne 27. května 1852 a podle trestního zákona zák. čl. V/1878.

soudním usnesením, rozsudkem, nařízením, nebo správním rozhodnutím jakéhokoliv druhu, nebo výkonem rozsudku, nařízení nebo správního rozhodnutí, v případě Československého státu nebo právnické či fyzické osoby	zvláště přitěžujících těžký žalář (20 let – doživotí)
zneužití tísně, způsobené národní, politickou či rasovou persekucí, za účelem obohacení na úkor státu, právnické či fyzické osoby	těžký žalář (5 – 10 let)
c) udavačství ²⁶⁹	
podle míry provinění na základě způsobených přímých či nepřímých následků	těžký žalář (5 let – doživotí), trest smrti
d) všeobecná ustanovení ²⁷⁰	
<p>Další paragrafy Hlavy I. upřesňují a doplňují některé výše zmíněné skutečnosti:</p> <p>§ 12 – podle tohoto dekretu bude potrestán i cizinec, který se dopustil uvedených zločinů na československém občanu nebo majetku</p> <p>§ 13 – trestné jednání podle tohoto dekretu není ospravedlněno tím, že takové jednání nařizovaly nebo ospravedlňovaly předpisy jiného práva než československého, jednání nelze ospravedlnit ani konáním „služební povinnosti“ ani “plněním rozkazu“ v případech, kdy se obžalovaný stal členem daných organizací dobrovolně</p> <p>§ 14 – odsouzený pozbývá na určitou dobu, nebo navždy občanské cti a celé jeho jmění nebo část jeho jmění propadá ve prospěch státu.</p> <p>§ 15 – vysvětluje termín „pozbytí občanské cti“</p> <p>§ 16 – stanovuje podmínky snížení trestu</p> <p>§ 17 – zločiny trestné podle tohoto dekretu a výkon trestu se nepromlčují</p>	

²⁶⁹ 16/1945 Sb. § 11.

²⁷⁰ 16/1945 Sb. § 12 – 20.

§ 18 – doba „zvýšeného ohrožení republiky“ je stanovena od 21. května 1938 do dne, který bude určen vládním nařízením

§ 19 – zločiny zvlášť zavržitelné jsou konkretizovány podle § 1 odst. 1 zákona o státním vězení ze dne 16. července 1931, č. 123 Sb.

§ 20 – specifikuje tresty pro nadržování zločinům

Hlava II. se zabývá mimořádnými lidovými soudy (dále jen MLS)²⁷¹ a institucí veřejného žalobce (dále jen VŽ).²⁷² Další paragrafy se zabývají průběhem samotného procesu, možnostmi odvolání a výkonem trestů.²⁷³

MLS vznikly jako instituce, které měly soudit zločiny podle tohoto dekretu. MLS soudil v tříčlenných senátech složených z předsedy (soudce z povolání) a ze dvou soudců z lidu, v určitých případech v senátech pětičlenných složených z předsedy (soudce z povolání) a ze čtyř soudců z lidu. Přednosta MLS, jejich náměstky a soudce z povolání ustanovoval ministr spravedlnosti ze soudců v činné službě. Soudce z lidu jmenoval ministr spravedlnosti ze seznamů sestavených okresními národními výbory. MLS byly zřízeny v sídlech krajských soudů, podle potřeby však bylo možné zasedat v kterémkoliv místě soudního obvodu. Vykonavatele hrdelních trestů s potřebným počtem pomocníků ustanovoval místní národní výbor v sídle krajského soudu. Přijmutí úřadu soudce z lidu bylo podle tohoto dekretu občanskou povinností. V případě nedodržení této povinnosti (bez udání závažných důvodů) mohla být v určitých případech občanovi udělena pokuta do 10 000 korun, která připadla státní pokladně nebo vězení do osmi dnů.²⁷⁴

Veřejného žalobce MLS jmenoval ministr spravedlnosti ze státních zástupců, ze soudců v činné službě nebo z osob zapsaných v seznamu advokátů. VŽ byli ministru spravedlnosti podřízeni.²⁷⁵

²⁷¹ 16/1945 Sb. § 21 – 23.

²⁷² 16/1945 Sb. § 24.

²⁷³ 16/1945 Sb. § 25 – 32.

²⁷⁴ 16/1945 Sb. § 21 – 23.

²⁷⁵ 16/1945 Sb. § 24.

Funkce veřejného žalobce byla obdobná jako funkce státního zástupce u řádného krajského soudu.

Při hlavním přelíčení přednesli obžalobu, účastnili se průvodního řízení a podávali návrhy na odsouzení, dohlíželi na výkon trestu jakožto členové trestné komise.²⁷⁶

Paragrafy 25-32 stanovují jednotlivé náležitosti a průběh řízení – délka řízení, postup při nedostavení obžalovaného, nakládání s těhotnými ženami, postup při vynesení rozsudku a stanovení trestu atp. Řízení před mimořádným lidovým soudem bylo ústní a veřejné. Obžalovaný měl právo zvolit si sám obhájce nebo požádat soud, aby mu zřídil obhájce, pokud byl nemajetný. Řízení se konalo bez přerušení a nesmělo trvat déle než tři dny, pokud soud v té době nedospěl k rozsudku, postoupil věc k příslušnému řádnému soudu. Pokud byl obžalovaný osvobozen, nevylučovalo to jeho stíhání u řádného soudu. Během procesu byl vyslechnut obžalovaný, který měl právo se hájit, i svědci a byly předloženy důkazy. Proti rozsudku MLS nebylo opravných prostředků. Trest smrti měl být vykonán do dvou hodin po vyhlášení rozsudku, na výslovnou žádost odsouzeného mohla být lhůta prodloužena o další hodinu.²⁷⁷

Vládním nařízením č. 18 z 19. července 1945 bylo vydáno prováděcí nařízení k tomuto dekretu, který obsahoval: sliby soudců, kancelářský personál, místnosti atp. 18. února 1945 byla vydána vyhláška ministerstva vnitra, která předchází dekret upřesnila a doplnila. Dalšími dekrety se později prodloužila účinnost, další vyhlášky ho pak ještě různě pozměňovaly. 31. prosince 1948 byla činnost MLS definitivně zrušena.²⁷⁸

7.1.2 105/1945 Sb.

(„Dekret presidenta republiky ze dne října 1945 o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců“²⁷⁹)

Dekret je formálně rozdělen na 33 paragrafů.

²⁷⁶ SOkA Litoměřice, Veřejný žalobce mimořádného lidového soudu v České Lípě, 1945-1948, katalog s. 2.

²⁷⁷ 16/1945 Sb. § 25 – 32.

²⁷⁸ SOkA Litoměřice, Mimořádný lidový soud Česká Lípa, katalog s. 3-5.

²⁷⁹ Dekret č. 105/1945 Sb.: Dekret presidenta republiky o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců. Zákony pro lidi [online]. [cit. 2016-07-25].

Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-105>.

Tento dekret se týkal zaměstnanců v činné službě státu, svazků územní samosprávy, veřejnoprávních korporací a nadací, také osob, na než se vztahoval tzv. učitelský zákon²⁸⁰ a dalších subjektů.²⁸¹

V dekretu jsou považovány za „stihatelnou činnost“ následující přečiny: v době nesvobody porušení věrnosti Československé republice, nebo českému nebo slovenskému národu, prohřešky proti národní cti anebo proti povinnosti národní soudržnosti vůči příslušníkům českého nebo slovenského národa. Takový občan se dopustil služebního přečinu. Konkrétně se jedná o:

- přihlášení se k německé nebo maďarské národnosti
- politická spolupráce s Němci nebo Maďary (např. členství ve Vlajce, Rodobraně, Úderných oddílech Hlinkovy gardy, dále převzetí a horlivé vykonávání funkce ve Svazu pro spolupráci s Němci, České lize proti bolševismu, Kuratoriu pro výchovu české mládeže, Hlinkově slovenské lidové straně, Hlinkově gardě, Hlinkově mládeži, Německo-slovenské společnosti a dalších)
- propagování, obhajování, vychvalování nebo podpora nacismu, fašismu nebo antisemitismu
- schvalování, podpora nebo obhajování projevů nacistů, fašistů a českých nebo slovenských zrádců
- odborná spolupráce s Němci, Maďary a s českými nebo slovenskými zrádci, přesahující meze průměrného nařízeného výkonu (iniciativní a mimoslužební návrhy, příkazy na zvýšení pracovní výkonnosti apod.)
- ucházení se o povýšení, vyznamenání, odměny a jiné výhody u německých nebo maďarských úřadů a funkcionářů (např. Heydrichova zotavovací akce)
- zneužívání postavení na vedoucím místě k získání nebo zabezpečení osobního prospěchu na úkor podřízených

²⁸⁰ Zákon ze dne 24. června 1926, č. 104 Sb.

²⁸¹ 105/1945 Sb. § 1.

- společenský mimoslužební styk s Němci nebo Maďary (na honech, společenských večírcích apod.),
- poskytování úplat okupantům nebo poskytování nebo opatřování jiných výhod, naturálií apod. k dosažení osobního prospěchu v úřadě
- skládání zkoušek na německých (maďarských) školách, zapsání (posílání) dětí pod 18 let do německých (maďarských) škol
- veškerá jiná spolupráce s okupanty směřující k posílení nebo upevnění okupantského režimu²⁸²

Možné tresty podle závažnosti činu: důtka, vyloučení ze služebního postupu, zmenšení platu, přeložení na jiné služební místo, přeložení do dočasné nebo trvalé výslužby, propuštění ze služebního (pracovního) poměru, dočasné nebo trvalé snížení či odnětí odpočivných platů, ztráta všech práv, které plynou ze služebního poměru.²⁸³

K provedení řízení podle tohoto dekretu byly zřízeny očistné komise pro veřejné zaměstnance při okresních národních výborech v sídle krajských soudů a vrchní očistné komise pro veřejné zaměstnance. V případě potřeby bylo právem ministra vnitra zřídit očistnou komisi i v jiném místě.²⁸⁴

V odboru zemské školní rady funkci těchto úřadů zastávaly okresní nebo městské školní výbory (v případech učitelů národních škol), pro profesory středních škol, okresní školní inspektory a profesory a učitele ve výslužbě byla služebním úřadem zemská školní rada. Z národních škol bylo vyšetřováno 1 % učitelů, počet vyšetřovaných profesorů se pohyboval okolo 4-5 %, ještě větší bylo procento vyšetřovaných z řad inspektorů. Zajímavá je jistě otázka, proč je procentuální počet vyšetřovaných profesorů větší než počet vyšetřovaných učitelů národních škol. V ročence ZŠR z roku 1946 je tento fakt vysvětlen skutečností, že tlak vůči středním školám a středoškolským profesorům byl ze strany okupantů ostřejší, což dokládá také větší procento profesorů středních škol, kteří utrpěli ztrátou života nebo svobody.²⁸⁵

²⁸² 105/1945 Sb. § 2.

²⁸³ 105/1945 Sb. § 3.

²⁸⁴ 105/1945 Sb. § 4.

²⁸⁵ Kolektiv autorů 1947: s. 71.

Očistné komise a vrchní očistné komise jednaly v senátech, jež se skládají z předsedy očistné komise nebo jeho náměstka a dvou přísedících. Pro složení těchto senátů platily ještě další upřesňující nařízení.²⁸⁶ Předsedy a náměstky jmenoval ministr vnitra v případě OK, vláda v případě VOK. Přísedící jsou jmenováni z řad zaměstnanců všech oborů veřejné správy a všech zaměstnaneckých kategorií na návrh příslušného ústředního úřadu.²⁸⁷

Paragrafy 7-9 se zabývají způsobem sestavování senátů a delegování členů a jejich právy a povinnostmi.²⁸⁸ U každé očistné komise (vrchní očistné komise) působil k obhájení veřejných zájmů kárný zástupce.²⁸⁹ Obviněný zaměstnanec měl právo v řízení před OK využít služby obhájce.²⁹⁰

Paragrafy 12-17 stanovují zvláštní povinnosti a práva soudů, úřadů, občanů, svědků, stanovují průběh a obecné zásady řízení. Řízení bylo neveřejné a mělo být stručné a rychlé. Hlasování probíhalo prostou většinou hlasů. Řízení bylo možné provést i v nepřítomnosti obviněného.²⁹¹

Paragrafy 18-25 stanovují náležitosti ústního jednání. Pokud komise dospěla k rozhodnutí, že obviněný nebyl vinen, došlo k osvobození obviněného. V opačném případě byl určen některý z trestů.²⁹² Proti rozhodnutí OK bylo možné podat odvolání, o němž pak rozhodovala VOK, jejíž rozhodnutí bylo konečné.²⁹³

Paragrafy 26-32 se podrobně věnují suspenzi obžalovaného. Působnost očistných komisí skončila dnem 4. května 1947. Vrchní očistné komise pokračovaly ve své činnosti i po tomto dni.²⁹⁴

Ministerstvo vnitra požadovalo, aby suspenze byla provedena jen v těch případech, kde byla na základě konkrétních a doložených skutečností prokázána národní, státní nebo politická nespolehlivost zaměstnance, a kde by se jeho další setrvání v úřadě dotklo

²⁸⁶ 105/1945 Sb. § 5.

²⁸⁷ 105/1945 Sb. § 6.

²⁸⁸ 105/1945 Sb. § 7-9.

²⁸⁹ 105/1945 Sb. § 10.

²⁹⁰ 105/1945 Sb. § 11.

²⁹¹ 105/1945 Sb. § 16.

²⁹² 105/1945 Sb. § 20.

²⁹³ 105/1945 Sb. § 21.

²⁹⁴ 105/1945 Sb. § 32.

národní cti. Například důvod „manželka je Němka“ nebo „dotyčný byl vyznamenán okupantskou správou“ pro suspenzi obžalovaného nestačil.²⁹⁵

Očistné komise mohly jednotlivé případy dále postoupit lidovému soudu. Pod oba tyto dekrety spadali i učitelé (a další zaměstnanci školy, např. školníci), kteří se během okupace dopustili tzv. národně závadné činnosti.²⁹⁶

Nejčastější případy provinění zaznamenané Zemskou školní radou v Praze – člen Vlajky, společensky mimoslužební styk s Němci, podpora nacismu, udavačství, vyučování téměř jen němčině, vodila se s německými vojáky, týrání českých dětí, přijal říšské občanství, vstupoval proti bolševismu, vyhrožování gestapem, urážka hlavy státu, člen Kuratoria, projevy loajálnosti k Němcům nebo říši, aktivní spolupráce s okupanty, horlivost ve spolupráci s německými okupanty, propagace nacismu, styky s Němci, spolupráce s gestapem.²⁹⁷

Tresty – postavení mimo službu, suspenze, vězení, kárné oznámení, předveden před očistnou komisí, souzen lidovým soudem.

7.2 Mimořádný lidový soud Česká Lípa

Tématem moji bakalářské práce²⁹⁸ byla situace ve školství v pohraničí na příkladu České Lípy. Proto jsem i tentokrát jako příklad činnosti MLS vybrala místo svého narození, tedy Českou Lípu.

MLS v České Lípě byl poprvé ustanoven 4. 8. 1945 a činnost zahájil 25. 9. 1945 v budově krajského soudu. Obvod působnosti tvořily soudní okresy: Bor u České Lípy, Česká Lípa, Mimoň, Česká Kamenice, Dubá, Cvikov, Rumburk, Lipová, Šluknov, Varnsdorf. Předsedou MLS se stal Dr. Jaroslav Hrchář, který setrval ve funkci až do 9. 5. 1947. Veřejným žalobcem byl jmenován Dr. Jan Kasala.

²⁹⁵ Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. 2 c2.

²⁹⁶ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 520, k. 55.

²⁹⁷ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 520, k. 51, 52.

²⁹⁸ Macháčová, M. *Organizace základního školství v České Lípě po roce 1945*. Praha, 2012. Bakalářská práce. Karlova univerzita, Pedagogická fakulta.

Jelikož se očekávaly rozsudky smrti, byl jmenován popravčí, duchovní a úřední lékař. Přednosta soudu byl pravidelně účasten porad na ministerstvu spravedlnosti.²⁹⁹

MLS v České Lípě soudil celou řadu nacistů a kolaborantů. Mezi hlavní zločiny patřilo: členství v nacistických státních organizací a k nim připojeným složkám (NSDAP, SdP, SA, SS, gestapo atd.), úklady o republiku, židovská perzekuce, vyhrožování dělníkům, propagace nacismu, udávání, zatýkání a týrání Čechů, cizinců, komunistů, sociálních demokratů, válečných zajatců, perzekuce, ohrožení osobního majetku, obsazování čs. úřadů aj.³⁰⁰

MLS v České Lípě prošlo více než 950 případů (pravděpodobně celkově 962), z toho 2 skončily rozsudkem smrti, 3 trestem doživotního žaláře, 761 trestem dočasného žaláře, u 11 případů bylo upuštěno od potrestání, 115 x zazněl osvobozující rozsudek, 19 případů bylo podstoupeno řádnému soudu a 51 případů bylo vyřízeno jiným způsobem.³⁰¹

Ze všech spisů, které jsem v SOA Litoměřice měla k dispozici (necelých 900 spisů – některé spisy byly postoupeny jinému, zpravidla řádnému, soudu, některé spisy byly sloučeny s jinými atp.), jsem vyhledala všechny spisy, které se týkaly učitelů – celkem se jedná o 14 spisů. Jednotlivé obžalované jsem označila iniciály jejich jmen a evidenčním číslem podle SOA Litoměřice. U každého případu jsem se pokusila zjistit základní informace o obžalovaném, provinění a udělený trest.

1. AN (K2 – 18/1945)

základní informace: *1881, řídící učitel, národnost německá

provinění: funkcionář NSDAP

trest: 10 let těžkého žaláře, 1946 zemřel

poznámky: svědci vypověděli – stoupenec a propagátor nacismu, ptal se dětí ve škole, kdo doma poslouchá zahraniční rozhlas, do NSDAP se přihlásil, aby mohl být státním zaměstnancem

²⁹⁹ SOkA Litoměřice, Mimořádný lidový soud Česká Lípa, katalog s. 4.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 5-6.

³⁰¹ Tamtéž, s. 7.

2. RK (K4 – 50/1945)

základní informace: *1881, řídící učitel, národnost německá

provinění: funkcionář NSDAP

trest: 5 let těžkého žaláře, 1946 zemřel

poznámky: v květnu 1945 zničil materiál SdP a NSDAP

3. RP (K7 – 17/1946)

základní informace: *1894, učitel, národnost německá

provinění: funkcionář NSDAP, SA

trest: 5 let těžkého žaláře, 1949 propuštěn a odsunut

poznámky: doznal, že podporoval nacistické hnutí

4. BJ (K7 – 30/1946)

základní informace: *1888, řídící učitel, národnost německá

provinění: člen SA

trest: 4 roky těžkého žaláře, 1947 odsunut do amerického okupačního pásma

poznámky: byl členem SdP a později i NSDAP, propagoval nacismus především u školní mládeže, výpovědi svědků – choval se hezky k dětem, politicky se neangažoval, rád chodil na houby ve volném čase, zdravil česky a o politiku se nestaral; výpověď obžalovaného – k českým dětem se choval tak, jako k německým, přiděloval jim pomůcky spravedlivě atd; v květnu 1946 podala snacha žádost o milost, protože zůstala sama bez prostředků se sedmiměsíčním dítětem a neměla nikoho, kdo by se o ně staral

5. JR (K10 – 76/1946)

základní informace: *1883, učitel, národnost německá

provinění: funkcionář NSDAP

trest: 9 měsíců těžkého žaláře, 1946 propuštěn a odsunut

poznámky: české veřejnosti byl znám jako nacionální Němec a byl podezřelý, že zničil usvědčující materiál, tvrzení, že byl nacistou, však odmítl, ve straně byl až od roku 1942 a to po nátlaku; dle svých slov učil „normálně“ českému dějepisu a odmítl zpívat nacistické písně; výpověď svědků – stýkal se jenom s Němci, avšak nepotvrdilo se, že nějak činil proti Čechům nebo českým dětem, nikdy se nevyjádřil nijak proti českým zájmům, byl starostou Práchně a voliči si vážili jeho a on zase voličů, někteří svědci ho považovali za

dobrého přítele, dokonce prý obžalovaný jednoho svědka zachránil před nemalými perzekucemi z německé strany

6. *MK (K14 – 180/1946)*

základní informace: *1895, učitelka, národnost německá

provinění: funkcionářka NSF

trest: 1 rok těžkého žaláře, po 4 měsících propuštěna

poznámky: členka SdP a NSDAP; výpovědi svědků – pracovala na úřadě, Čechům vycházela vstříc a nedělala žádné rozdíly mezi Čechy a Němci, s režimem nesouhlasila, Čechy neudávala

7. *FH (K16 – 218/1946)*

základní informace: *1892, ředitel měšťanské školy, národnost německá

provinění: funkcionář NSDAP (vedoucí propagandy a školení)

trest: 8 let těžkého žaláře, 1948 odsunut do sovětského okupačního pásma

poznámky: výpovědi svědků – žádné závadné chování, demokratický duch, podle výpovědi svědků však nevystupoval veřejně, ale tajně a byl hlavním osnovatelem akcí; obžalovaný se hájil tím, že s Čechy vycházel dobře, nebyl členem SS ani SA, dále se však přiznal, že byl vedoucím propagandy, udal však, že byl oblíbený mezi českými i německými dětmi

8. *JW (K17 – 249/1946)*

základní informace: *1900, učitel, národnost německá

provinění: člen SA

trest: 7 let těžkého žaláře

poznámky: byl členem SdP, NSDAP a SA, ke straně přistoupil kvůli osobnímu prospěchu a s plným vědomím, že se neshoduje se zájmy Československa, obžalovaný se však vinen necítil, protože neměl žádné funkce, byl pouze platícím členem; žena obžalovaného žádala před svým transportem do Německa o propuštění manžela a jeho přiřazení k transportu, toto povolení mu bylo uděleno

9. *BB (K19 – 296/1946)*

základní informace: *1895, učitel, národnost německá

provinění: funkcionář NSDAP

trest: 8 měsíců těžkého žaláře, po měsíci propuštěn

poznámky: byl členem NSDAP na nátlak, s Čechy pěstoval dobré styky a vztahy, jako rozvedený pojal za manželku Češku; výpovědi svědků – stavěl na ideálech republiky a demokracie, byl proti henleinovcům, v roce 1941 propagoval, že Německo zvítězí

10. JF (K24 – 400/1946)

základní informace: *1890, učitel, národnost německá

provinění: člen SA

trest: 2,5 roku těžkého žaláře, 1946 propuštěn a odsunut mimo území ČSR

poznámky: byl funkcionářem NSDAP, nosil její uniformu a účastnil se oslav, byl v úzkém styku se všemi funkcionáři, jeho jednání a chování bylo podle výpovědi českého lidu zcela proněmecké; obžalovaný vypověděl, že žádal o zbavení členství v NSDAP, nebylo mu však vyhověno, choval se pouze loajálně a funkci pokladníka NSDAP přijal jen na naléhání, tvrdil, že šatil a živil Češku

11. PZ (K29 – 512/1946)

základní informace: *1899, odborný učitel, národnost německá

provinění: funkcionář NSDAP, člen SA

trest: 1,5 roku těžkého žaláře, za týden propuštěn

poznámky: místní vedoucí SDP; obžalovaný vypověděl, že byl pouze členem a nic nedělal

12. JD (K32 – 576/1946)

základní informace: *1893, řídící učitel, národnost německá

provinění: funkcionář NSDAP

trest: 16 měsíců těžkého žaláře, hned propuštěn

poznámky: krajský řečník v odboru školení; obžalovaný vypověděl, že neměl nic společného s gestapem, ani nikoho neudal

13. VH (K47 – 3/1947)

základní informace: *1902, učitel, národnost německá

provinění: člen SA, člen FREIKORPSU, spolupracoval s teroristickou skupinou, státu nepřátelskou

trest: 20 let těžkého žaláře

poznámky: velký germanofil, prováděl protistátní činnost, přiznal, že se ze situace po 1938 snažil pro svoji osobu získat určité výhody, byl aktivně na frontě – činná vojenská služba, ve svém domě měl několik zbraní, byl hlavním organizátorem SDP a SHF, podporoval

ozbrojené povstání v republice, byl ve styku s německými vojenskými činiteli, donášel zprávy a fungoval jako tajná spojka, vyzrazoval zprávy o poměrech v ČSR a o vojenských záležitostech, řečnil pro odtržení Sudet

14. RP (K47 – 6/1947)

základní informace: *1906, odborný učitel, národnost německá

provinění: člen SS

trest: 18 měsíců těžkého žaláře, hned po odsouzení propuštěn a odsunut mimo území ČSR

poznámky: podezření, že byl vedoucím úředníkem v bývalém nacistickém koncentračním

táboře v Buchenwaldu, jeho otec byl zakladatelem NSDAP v České Lípě, sloužil

v říšskoněmecké armádě; obžalovaný přiznal, že byl u SS, nebyl však u SDP a popřel, že

by byl zaměstnán v koncentračním táboře či že by byl špiónem, svědci vypověděli -

SSman v koncentračním táboře v Rakousku, telefonoval do Buchenwaldu, aby mu

prodloužili dovolenou

7.2.1 Zhodnocení obžalovaných učitelů:

- ve 13 případech se jedná o muže, pouze v jednom případě se jedná o ženu
- 5 obžalovaných bylo řídicími učiteli, dále se mezi nimi vyskytlo 7 učitelů a 2 odborní učitelé
- všichni obžalovaní byli německé národnosti, nejstarší obžalovaný byl narozen v roce 1881 (v době rozsudku mu bylo asi 65 let), nejmladší v roce 1906 (v době rozsudku mu bylo asi 40 let)
- mezi nejčastější uvedená provinění patřilo především členství v organizacích jako NSDAP, SA nebo SS či propagace či podpora nacistické ideologie
- tresty se pohybovaly v řádů měsíců i let, nejnižší udělený trest činil 8 měsíců, nejvyšší 20 let, v mnohých případech byli však obžalovaní po nějaké době propuštěni na svobodu, nejčastěji pak byli vysídleni do Německa
- během procesů vypovídali svědci (především) české národnosti, často i ve prospěch obžalovaných
- jako nejzajímavější posuzují poslední dva uvedené případy, kde jsou obvinění nejzávažnější

8 ŽÁK

8.1 Žáci a studenti za protektorátu

Stejně tak jako u učitelů můžeme i u studentů a starších žáků posuzovat jejich projevy za okupace. Pramenů, které by mi pomohly tyto informace utřídit a zhodnotit je však žalostně málo.

8.1.1 Kolaborace, národně závadné chování

Stejně tak jako u učitelů bylo po skončení války vyšetřováno národně závadné chování v řadách žáků a studentů. V naprosté většině případů se jednalo o žáky středních škol a učitelských ústavů. Prošetřováni byli především žáci, kteří dosáhli zlepšení u zkoušek nebo u známek na vysvědčení zásahem Němců nebo kolaborantů, žáci, kteří chtěli dosáhnout výhod pro sebe poškozováním spolužáků nebo spoluobčanů (členové gestapa, členové Vlajky, agenti provokatéři atd.). Dále bylo zkoumáno chování žáků, jejichž rodiče byli klasifikováni jako „státně nespolehliví“ nebo kolaboranti. Podle Věstníku MŠO byli takovíto žáci trestáni vhodně (v závislosti na míře provinění a také na jejich věku) – např. znemožnění pokračování ve studiu, anulace vysvědčení získaných pod nátlakem, ztráta stipendia, vyloučení ze školy až na dobu jednoho roku atd.³⁰²

Malá část studentů se přihlásila ke studiu na německých univerzitách, v naprosto ojedinělých došlo ke studiu českých studentů na říšské univerzitě.³⁰³

8.1.2 Žáci a studenti v odboji

I odbojové činnosti se účastnili také žáci a studenti, o té však máme ještě méně zmínek než o kolaborantském chování.³⁰⁴ Ze zápisů S. Neumanna, studenta VIII.B státního Akademického gymnázia v Praze I se dozvídáme několik zajímavých informací o fungování ilegálních skupin. Tyto skupiny, do nichž byli zapojeni i středoškolští studenti, vznikaly většinou v době, kdy většina starých organizací byla zničena a tyto nové skupiny neměly ani praxi ani technické prostředky. Studenti Akademického gymnázia v Praze II. se k ilegálním skupinám dostali poměrně zvláštním způsobem – jednoho dne jim přišel dopis z jiného pražského ústavu a vyzýval je ke spolupráci. Sešli se s nimi a rozhodli se vytvořit

³⁰² Věstník MŠO, roč. I., sešit VI, s. 27.

³⁰³ Bělehrádek 1946: s 67.

³⁰⁴ Středoškoláci v ilegalitě a na barikádách. *Pedagogický průvodce*. 1945-1946, roč. 1946-1947, č. 5, s. 33.

širší organizaci. Bylo třeba zvážit, kdo ze školy je důvěryhodný, ale i spolehlivý, jejich řady se rychle rozšiřovaly. V říjnu 1941 dostali rozkaz vytvořit pražský středoškolský výbor. Po zatčení některých lidí z vedení přestali pracovat na úkolech specificky středoškolských a zapojili se do normální ilegální sítě. Vedení však brzy narazila na provokatéra, a důsledkem bylo pozatýkání členů skupiny z Akademického gymnázia. Středoškoláci vedli boje, jak uměli, byli spíše teoretiky než praktiky, ale svou povinnost vedli až do úplného konce. Po vypuknutí pražského povstání stáli v předních řadách.

Podle Bedřicha Machače se i děti účastnily boje za svobodu na barikádách, v krytech, při zásobování i ošetřování.³⁰⁵

Vojtěch Pavlásek vyzdvihuje především vysokoškolské studenty, které označuje za přední činitele boje proti německé okupaci. Různé studijní obory vydávaly svoje časopisy, studenti diskutovali a dokonce demonstrovali, právě oni pak často končili v koncentračních táborech.³⁰⁶

Rektor Univerzity Karlovy Jan Bělehrádek ve svých proslovech uvedl, že se odhaduje, že asi 60-80 studentů bylo umučeno v koncentračních táborech a v žalářích. Dále uvedl, že studenti bojovali i jako vojáci v SSSR, Francii a Velké Británii a v dalších státech, jiní padli jako partyzáni, obránci barikád, někteří padli jako zdravotní služba v Terezíně, zamořeném nemocemi a nákazami. Bělehrádek zmínil také pražský odboj řízený Albertem Pražákem.³⁰⁷

8.2 O dětech po osvobození

V době po vyučování pečovaly o děti především školní družiny, které byly obvykle umístěny ve školních budovách. Hlavním cílem těchto družin bylo poskytnout dětem věku od 6 do 15 let v době po školním vyučování odbornou výchovnou péči – především chránit dítě před škodlivými vlivy, pomáhat zlepšovat jeho školní prospěch, podporovat jeho tvůrčí schopnosti, pracovat na jeho mravním vývoji a dbát na tělesné zdraví. Kromě školních družin žáci po vyučování navštěvovali různé kroužky, nejčastěji recitační

³⁰⁵ Machač, B. Pražské děti za květnové revoluce. *Škola a kultura*. 1947, roč. II., s. 94-95.

³⁰⁶ Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, Archiv dějin učitelstva (ADU), inv. č. 117/175, k. 4, s. 6-11, V. Pavlásek, Doba, na kterou náš národ při výchově nových pokolení nezapomene.

³⁰⁷ Bělehrádek 1946: s 67-75.

kroužky, pěvecké sbory a orchestry, divadelní soubory, taneční soubory, účastnili se brigád, také si dopisovali žáky zahraničních škol – anglickými, americkými, slovanskými, psali studentské časopisy a účastnili se brigád – výpomoc v zemědělství (žně, sklizeň chmele), továrnách atd. Především městské děti někdy pomáhaly na vesnicích při žních.³⁰⁸

Důležitou institucí se na školách stala žákovská samospráva, která byla chápána jako další prvek demokratizace. Jejím cílem bylo podporovat a rozvíjet spolupráci všech složek ve škole, stmelovat žáky jako celek a napomáhat rozvoji komunikace mezi žáky a učitelským sborem.³⁰⁹ Někteří učitelé chápali však žákovskou samosprávu jako opozici k učitelskému sboru. Cílem žákovské samosprávy v dobovém pojetí bylo rozvíjet lidovou demokracii a vychovávat a školit studenty v kvalitní a pracující inteligenci.³¹⁰

Studenti se zase sdružovali ve Svazu české mládeže, jehož ideou bylo soustředit mladé lidi bez rozdílu povolání, náboženství a hájit zájmy mladé generace a řešit jejich problémy.³¹¹

8.3 Rovnoprávnost na školách

Mnohé instituce a autoři se zabývali otázkou rovnoprávnosti v českých školách. Velice často byla řešena otázka znevýhodnění vesnických dětí. Mezi nejčastější argumenty patřilo, že vesnické děti musely vstávat za tmy, často docházely pěšky 3-4 hodiny denně, musely bojovat s přírodními podmínkami – blátem, deštěm a sněhem, často musely dlouho čekat na nádraží na navazující spoje, toulaly se po městě atp.³¹²

Dále se také velice často diskutovalo o rovnoprávnosti dívek a chlapců. Některým osobám a skupinám vadilo nařízení o zřizování tříd pro žáky a jejich poboček pro žákyně v případě, že počet dětí ve třídě překročí maximální povolený počet žáků ve třídě. Například celostátní nestranická ženská organizace Rada československých žen namítala,

³⁰⁸ Malá, M. Družiny pro školní mládež. *Škola a kultura*. 1946, roč. I., s. 83.

³⁰⁹ Žákovské samosprávy a SČM. *Pedagogický průvodce*. 1945-1946, roč. I., č. 20, s. 151.

³¹⁰ Macháček, J. Studentská samospráva jako výchovný činitel. *Nová škola*. 1946, roč. I., č. 6. s. 96-97.

³¹¹ Kolektiv autorů 1946: s. 11.

³¹² Čapek, E. Třídní ráz dosavadních středních škol. *Škola a kultura*. 1946, roč. I., s. 114-115.

že toto nařízení je proti nároku na uplatňování rovného práva žen na vzdělání, které zaručuje vládní program.³¹³

8.4 Odčinění křivd napáchaných na žactvu

Velkým problémem a tématem k diskuzi byla nejen pro politiky, ale hlavně pro učitele otázka, jak odčinit a napravit devastující škody, které byly na žácích v době nacistické okupace napáchány. V následující kapitole se pokusím představit nejčastěji zmiňované problémy a těžkosti, se kterými se žáci (a učitelé) především v prvních poválečných měsících (v některých případech i letech) museli potýkat a zmíním některá konkrétní opatření a návrhy, kterými byly tyto komplikované situace řešeny.

a) obecně nedostatečná dosažená úroveň vzdělání po absolvování okleštěného protektorátního vzdělání a výchovy nebo vůbec neposkytnutá možnost vzdělání dostat

Pro žáky, kteří byli nějakým způsobem perzekuováni ze strany nacistického režimu, byly realizovány různé úlevy, které by jim pomohly se vrátit do studijního života nebo alespoň vykonat zkoušku dospělosti, např. zpětné zařazení do školy, možnost dodatečně složit maturitní zkoušku, byly vytvořeny speciální doučovací kroužky či přípravné kurzy atp. Zvláštní pozornost byla také věnována osmému ročníku středních škol (tedy maturantům), který zakončil výuku až 15. 9. 1945. Hlavním cílem v období od otevření škol do tohoto data bylo probrat nejdůležitější učivo osmé třídy tak, aby žáci byli schopni vykonat zkoušku dospělosti.³¹⁴

Na mnohých místech probíhaly také speciální vyučovací kurzy pro mládež mezi 14. a 20. rokem, které se konaly 2x týdně večer a byly zdarma. Kurzy byly speciálně určeny pro ty, kteří prošli okleštěnou výchovou a vzděláním protektorátu. Vyučovaly se především československé dějiny, politická výchova, zeměpis a literatura, tedy především ty předměty, které byly v období okupace nejvíce postiženy. Přednášky konali školští odborníci – profesori a odborní učitelé, a přednášky se konaly od 30. listopadu 1945 do 30. dubna 1946. Sice nemohlo být probráno všechno, co by bylo potřeba, ale každému posluchači, který svědomitě, poctivě a pravidelně přednášky navštěvoval, bylo

³¹³ Národní archiv, Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK), sign. 10 a střední školství.

³¹⁴ Věstník MŠO, roč. I., sešit II, s. 10-11.

garantováno získání potřebného vzdělání. Podle Věstníku MŠO sice chodilo posluchačů málo, ale ti, co kurzy navštěvovali, kladli otázky a účastnili se debat. Účast byla nepovinná, ale ozývaly se i hlasy, aby se stala povinnou.³¹⁵

F. Janda ve svých vzpomínkách uvedl, že žáci neznali pravopis, nejzákladnější početní úkony ani neběžnější pojmy základního učiva, nedovedli si psát poznámky, učit se samostatně, ani reprodukovat učivo. Často se projevoval sklon k mechanismu a formalismu.³¹⁶

b) *častý nedostatečný prospěch (nejčastěji z předmětů německý jazyk a vlastivěda)*

Nedostatečný prospěch z němčiny nebo z vlastivědy byl žákům zrušen.³¹⁷

c) *vyloučení ze školy z důvodu protinacistického chování či z důvodu snižování počtu žáků ve třídě nebo naopak neoprávnění znovupřijetí do školy*

Žáci, kteří byli ze školy vyloučeni, museli uvést důvody proč tomu tak bylo, pokud byli schopni svoji žádost doložit písemnými dokumenty, mohli být do školy přijati zpátky, zvláště v případech, kdy se vyloučení týkalo jejich protinacistických činů, nebo bylo důvodem snižování počtu žáků ve třídě, jednalo se o žáky z pohraničí atd.³¹⁸ Případy, kdy byli žáci ze škol vyloučeni, nebo jim naopak bylo vyloučení neprávem zrušeno, byly prošetřeny školním vyšetřovatelem, nezávisle na policejním nebo soudním vyšetřování.³¹⁹

d) *znemožnění vykonání zkoušky dospělosti, neoprávněné nepřijetí na střední školu*

Některým žákům bylo dovoleno, aby se pokusili složit přijímací zkoušky znovu.³²⁰ Během maturitních zkoušek pak bylo přihlíženo ke studijním výsledkům získaných během

³¹⁵ Doulík, V. Vyšší lidové osvětové škole. *Škola a kultura*. 1946, roč. I., s. 187.

³¹⁶ Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, Archiv dějin učitelstva (ADU), inv. č. 75/54, k. 3, s. 58-59, F. Janda, Znojemské školství od minulosti do současnosti.

³¹⁷ Věstník MŠO, roč. I., sešit II, s. 10.

³¹⁸ Tamtéž, s. 11.

³¹⁹ Věstník MŠO, roč. I., sešit V, s. 55.

³²⁰ Věstník MŠO, roč. I., sešit II, s. 11.

tříměsíčního kurzu konaného od května září. Do známky byl také započítán výsledek z VII. třídy.³²¹

e) špatný zdravotní stav žactva vzniklý v důsledku nedostatečných vyživovacích podmínek a dalších důvodů

Okupační a poválečné poměry, zejména vyživovací, zhoršily zdravotní a tělesnou konstituci mládeže. Žáci byli poučovani (především učiteli tělesné výchovy) jak správně chodit, sedět a držet tělo, také nesměli nosit školní potřeby v ruce.³²²

MŠO v snaze zlepšit zdravotní a hygienické podmínky na školách spolupracovalo na těchto úkolech s ministerstvem zdravotnictví a s Červeným křížem.³²³

f) špatný psychický vývoj dětí

O tom, jaké následky zanechala válečná léta na psychickém vývoji dětí, by bylo možné napsat samostatnou studii, avšak pro ilustraci jsem vybrala článek profesora Jouhy (Psychologie dětí – oběti války), který nám představuje dobový názor na to, jaký vliv měla válka na duševní vývoj dítěte. Profesor Jouhy nazval děti, jejichž zemí prošla válka, „oběti války“ a sestavil klasifikaci vlivů války na děti:

1. Vliv fyziologických následků na mentalitu dětí – zranění, amputace, podmíněné reflexy strachu (sirény, letadla), následky podvýživy, chronické nemoci, tuberkulóza atp.
2. Vliv změn sociálního prostředí – sociální prostředí bylo narušeno (mobilizace, evakuace...), dítě často ochraňovalo mladší sourozence, předčasně vyspělo.
3. Následky politických událostí – děti se účastnily podzemního hnutí i černého trhu.
4. Vytváření typického chování dětí postižených válkou – sociální komplexy (kolektivní nenávisť k nepřátelům), zločinnost mladistvých.
5. Německá převýchova.³²⁴

³²¹ Věstník MŠO, roč. I., sešit V, s. 47.

³²² Věstník MŠO, roč. II., sešit XVII, s. 353.

³²³ Věstník MŠO, roč. II., sešit XVII, s. 351.

³²⁴ Jouhy, M. Psychologie dětí – oběti války. *Škola a kultura*. 1947, roč. II., s. 11-12.

Někteří autoři nacházeli možné řešení špatné situace dětí v jejich umístění do přírody.

August Řezanina navrhoval zřídit rekreační tábor a školu v přírodě s celoročním provozem ve Vrchabí, kde by bylo možné pozorovat a studovat nejenom žactvo a jeho chování, ale i žákovo prostředí. Na základě těchto pozorování a zjištění potřeb žactva navrhoval provést nový výběr učiva, tak, aby bylo omezeno mechanické reprodukování učiva a naopak byla podporována vlastní žákova tvořivost, aby každý žák mohl plně využít své schopnosti.³²⁵

Stejně tak Josef Mirovský soudil, že to, co napáchala nacistická okupace lze nejlépe odčinit v přírodním prostředí, oprostěném od prostředí domácího a školního.³²⁶

8.5 Žáci ve škole

8.5.1 Absence a nemocnost

Válečná léta se podle očekávání projevila zvýšenou absencí. Podle výzkumu J. Maisnera a J. Součka vykazovaly venkovské školy zhruba stejnou absenci jako školy městské. Příčiny zvýšené absence mohly být různé, ve většině případech to byl zdravotní stav žáků a zvýšená nemocnost žactva, ale také záškoláctví. Nejčastěji žáci onemocněli různými infekčními nemocemi – spalničky, dusivý kašel, spála, záškrt a plané neštovice. Procentuelně byla absence nejnižší na začátku školního roku, nejvyšší v zimních měsících.³²⁷

Česká školní inspekce vysvětlovala zvýšený počet chorob především jednostrannou či nedostatečnou výživou (zvětšení štítné žlázy, chudokrevnost, tuberkulóza infekční choroby – tyfus). Školní lékaři fungovali pouze na nepatrném množství škol. Zdravotní stav žactva zlepšovaly různé podpůrné akce - mléčná akce Červeného kříže, vitamínová akce ministerstva zdravotnictví, dávky rybího tuku darovaného Norskem. Velmi pozitivně působily také rekreační zájezdy.³²⁸

³²⁵ Řezanina, A. Naše první úkoly. *Škola a kultura*. 1946, roč. I., s. 11.

³²⁶ Mirovský, J. Škola v přírodě. *Škola a kultura*. 1946, roč. I., s. 160-162.

³²⁷ Meisner, J. a Souček, J. Školní absence a nemocnost žáků obecné školy. *Pedagogická revue*. 1946-1947, roč. I., č. 2-3, s. 56-82.

³²⁸ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 540, k. 171, Hlavní inspekční zpráva o stavu středních škol v Čechách za školní rok 1945/1946.

8.5.2 Chování

MŠO doporučilo při posuzování chování žáků přihlížet nejenom k jejich projevům ve škole, ale pokud se o tom učitelský sbor dozví, tak měli učitelé přihlížet i k chování mimo školu.³²⁹

Osobám mladistvým, tj. ty které nedosáhly 16 let, bylo zakázáno chodit na veřejné taneční zábavy a do výčepu lihovin, a to ani v doprovodu dospělých osob a zákonných zástupců. Toto opatření bylo nařízeno jako prevence proti rizikovému chování žactva.³³⁰

Co se týče známkování chování, známky z chování mohly být 1=bezúhonné, 2=uspokojivé, 3=málo uspokojivé, 4=neuspokojivé. Jako neuspokojivé bylo hodnoceno takové chování, kterým se žák dopustil porušení zákonů či hrubě ohrozil bezpečnost nebo mravnost spolužáků.³³¹

V poválečné době se také rozmohla velká zločinnost a to i mezi mládeží. Ministerstvo si tuto situaci vysvětlovalo nejenom tíživou poválečnou situací a uvolněnou morálkou, ale také faktem, že mnohým dětem se dostaly do rukou různé zbraně, které sváděly k dobrodružstvím a nerozvážným činům a mnohdy vyústily až v smrtelné nehody nebo úrazy.³³²

Podle mnohých učitelů se kázeň a pracovní návyky žactva v porovnání s předválečnou dobou naopak zlepšily. Jako důvod viděli učitelé hlavně fakt, že žáci si vážili toho, že mohou chodit do školy a že se vytvářel opravdový vztah mezi žákem a učitelem.³³³

Školní inspekce zaznamenala následující disciplinární přestupky mládeže - politicky závadné chování, prohřešek proti mravnosti, neúcta k obrazu Stalina, střelba ve třídě, surovost, provokativní chování, nenapravitelné chování, znečištění skříňky SČM,

³²⁹ Věstník MŠO, roč. I., sešit V, s. 51.

³³⁰ Věstník MŠO, roč. II., sešit XXIV, s. 493.

³³¹ Věstník MŠO, roč. I., sešit V, s. 51.

³³² Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 519, k. 48.

³³³ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 540, k. 171, Hlavní inspekční zpráva o stavu středních škol v Čechách za školní rok 1945/1946.

urážka sovětské hymny, krádež, ničení třídní knihy, nošení zbraně do školy, zranění spolužáka, nepravdělná školní docházka, rvačka, provokace, lhaní a zapírání.³³⁴

8.5.3 Prospěch

Doporučení MŠO pro známkování bylo takové, že známky nemohou být jen mechanicky stanoveným průměrem, ale musí vyplývat z celkového dojmu učitele z práce žáka po celý školní rok. MŠO také doporučovalo, že pokud je učitel nerozhodnutý mezi horší a lepší známkou, měl by se zpravidla rozhodnout pro lepší.³³⁵

Stupnice prospěchu byla stanovena jako pětistupňová: 1=výborný, 2=chvalitebný, 3=dobry, 4=dostatečný, 5=nedostatečný. V době okupace měla stupnice šest stupňů, bylo tedy nutné ji přetvořit na pětistupňovou. Celkový prospěch žáka mohl být: prospěl s vyznamenáním, prospěl a neprospěl.³³⁶

8.5.4 Stipendia

Studijní podpory a internátní stipendia pro žáky českých středních škol, odborných škol a učitelských ústavů činila 800 – 4000 korun. Internátní stipendia byla určena na ubytování, žáci museli předložit přehled o majetkových poměrech a poslední školní vysvědčení. Na státních středních školách se školné neplatilo.³³⁷

8.5.5 Rodičovská sdružení a žákovské samosprávy

Na národních, středních i odborných školách byly ustanoveny žákovské výbory jako orgány žákovské samosprávy.³³⁸

Zatímco žákovské samosprávy byly přijímány vesměs pozitivně jako zdárný příklad demokratizace školy a společnosti, rodičovská sdružení se nesetkala při jejich zřizování se všeobecným souhlasem. Ve 30. letech byla účast rodičů na vyučování politikům trnem v oku. Obava panovala hlavně proto, že se rodičovská sdružení stanou nástrojem politického soupeření. Rodičovská sdružení naopak bývala jednou z mála institucí, kam se politika nedostala. Sdružení se ani nestala kritikem učitelské práce a jejich cílem rozhodně nebylo ztrpčovat učitelům jejich práci. Čím sdružení byla prospěšná?

³³⁴ Národní archiv, Zemská školní rada Praha (ZŠR), inv. č. 540, k. 171, Hlavní inspekční zpráva o stavu středních škol v Čechách za školní rok 1945/1946.

³³⁵ Věstník MŠO, roč. I., sešit V, s. 51.

³³⁶ Věstník MŠO, roč. I., sešit III, s. 21.

³³⁷ Věstník MŠO, roč. I., sešit VI, s. 62.

³³⁸ Věstník MŠO, roč. II., sešit III, s. 38.

Opatřovala pomůcky a potřeby pro žáky na své náklady, starala se o dopravu, starala se o zdraví žactva, nezapomínala na vybavení škol atp. V době okupace byla jejich činnost ochromena.³³⁹

³³⁹ Pluhař, B. Osudy rodičovských sdružení. *Škola a kultura*. 1946, roč. I., s. 5-6.

9 ZÁVĚR

V této práci jsem se zabývala stavem a reorganizací českého školství v období těsně po druhé světové válce. Čerpala jsem především z archivních pramenů a z dobových článků různých autorů uveřejněných v odborné pedagogické literatuře.

Krátce jsem se věnovala protektorátnímu školství a likvidaci českého školství nacisty. Popsala jsem stav českých škol v prvních poválečných měsících a znovubudování českých škol. Věnovala jsem školstvím z pohledu institucí, které měly správu škol na starost, jako Ministerstvo školství a osvěty nebo Zemská školní rada v Praze. Charakterizovala jsem školskou politiku v poválečném období vycházející z tzv. Košického vládního programu, které se v letech 1945-1948 nesla v duchu školy jako lidově demokratické instituce naplňující především zájmy národa a státu. Popsala jsem, jakým způsobem byla v Československu prosazena reforma jednotné školy. Zaměřila jsem se na každodennost školního dne a popsala jsem, jak probíhal na školách školní rok 1945/1946, zastavila jsem se u školních osnov, učebnic a výuky některých předmětů (dějepis, občanská výchova a ruský jazyk).

Nakonec jsem se věnovala učitelům a žákům v mnou sledovaném období. Popsala jsem různé projevy v chování učitelů v období protektorátu a jejich dopady v poválečné době. V této souvislosti jsem se zabývala vyšetřováním tzv. „národně závadného chování“ v období okupace a činností mimořádných lidových soudů, konkrétně Mimořádného lidového soudu v České Lípě. U žáků jsem kromě jejich vzpomínek na válečné období sledovala především školní charakteristiky jako absenci, docházku, prospěch, chování atp.

Soustavná práce s rozličným typem pramenů mě přivedla ke hledaným odpovědím na mnou stanovené otázky.

Reorganizace školství po druhé světové válce a odčinění všech dopadů, které zanechal okupační režim, byl proces, který trval několik následujících let. Po válce byly nejenom v dezolátním stavu školní budovy, knihovny, učebnice a školní pomůcky, ale bylo třeba revidovat veškeré právní předpisy vydané od října 1938, znovuobsadit mnohá učitelská místa, vyrovnat se se „škodami“, které byly napáchány na dětech, a zde výčet problémů zdaleka nekončí. O dost komplikovanější situace nastala samozřejmě v pohraničních oblastech. Do toho všeho se politické moci postupně ujímali komunisté a

ve školství začala být prosazována myšlenka lidově demokratického školství vrcholící reformou jednotné školy.

Postavení učitelů v poválečné době nebylo jednoduché. Byli to právě učitelé, kteří se chopili těžkého úkolu „postavit české školství zpátky na nohy“. Učitelé se museli vyrovnat s vyučováním ve zdevastovaných školních budovách, s nedostatkem školních pomůcek, s velkým počtem žáků ve třídě, často s výukou dětí, které během války nebyly téměř vzdělávány, s nízkými platy nebo třeba s tíživou bytovou situací. Konečně také došlo ke zřízení pedagogických fakult, a tak mohli být učitelé vysokoškolsky vzděláni.

Hlavní úskalí této práce vidím v obrovské rozmanitosti a neutříděnosti pramenů, ze kterých tato práce vychází. Již při studiu archivních pramenů jsem se velice často setkávala s problémem, že jsem k určitému tématu našla zajímavé informace, které se však již nikde jinde nevyskytly, nebylo je tedy možné ověřit, ani porovnat s jinými zdroji. V letech 1945-1948 vycházelo v odborných pedagogických časopisech velké množství článků, týkajících se různých témat z oblasti školství. Obvykle se však zabývaly jedním z okruhů: škody napáchané okupanty, reforma jednotné školy, vznik a význam pedagogických fakult, předmět občanská/polická výchova či postavení učitelů. V tomto směru mě částečně zklamal i Archiv dějin učitelstva. Prošla jsem všechny složky, které mi byly v rámci tohoto fondu dány k dispozici (stovky spisů), ale brzo jsem usoudila, že z hlediska tématu mé práce není tento fond nejvhodnějším materiálem. Přesto pro mě bylo nesmírně cennou zkušeností všechny tyto učitelské vzpomínky z období protektorátu a období poválečného pročíst. Dalším překvapením pro mě bylo kvantitativní srovnání vzpomínek učitelů a žáků na toto období. Prameny z pohledu žáků se mezi mnou probádanými materiály vyskytovaly pouze ojediněle.

Jsem si vědoma toho, že jsem nevyčerpala všechny zdroje informací. Dalo by se dále pracovat například se školními kronikami, s dobovým tiskem nebo porovnat údaje získané z mnou uvedených zdrojů s výpověďmi pamětníků.

10 SEZNAM POUŽITÝCH INFORMAČNÍCH ZDROJŮ

10.1 Archivní prameny

NÁRODNÍ ARCHIV ČESKÉ REPUBLIKY

- *Fond č. 371: Ministerstvo školství, Praha (MŠ: 1911-1950)*
- *Fond č. 994: Ministerstvo školství a kultury, Praha (MŠK: 1945-1967)*
- *Fond č. 539: Zemská školní rada Praha (ZŠR: 1869-1952)*

NÁRODNÍ PEDAGOGICKÉ MUZEUM A KNIHOVNA J. A. KOMENSKÉHO

- *Fond: Archiv dějin učitelstva (ADU)*

STÁTNÍ OBLASTNÍ ARCHIV V LITOMĚŘICÍCH

- *Fond č. 731: Mimořádný lidový soud Česká Lípa (MLS Česká Lípa: 1945-1948)*
- *Fond č. 746: Veřejný žalobce mimořádného lidového soudu Česká Lípa (VŽ MLS Česká Lípa 1945-1948)*

10.2 Dobová literatura

- BĚLEHRÁDEK, Jan. *Novým dechem: stati a proslovy rektora University Karlovy v prvním roce po osvobození*. Praha: Borový, 1946.
- BRYNDA, Sylvestr. *Školská reforma s návrhem nového učitelského vzdělání a jiná pojednání: k informaci učitelstva, školních úřadů, rodičů a rodičovských sdružení*. Praha: Atheneum, 1946.
- ČAPEK, Em. *Znovuzkříšení školství*. Praha: Petr, 1946. Svazky úvah a studií.
- DORAZIL, Otakar. *Chtěl jsem být učitelem: škola v míru, ve válce a v revoluci*. Praha: Josef Hokr, 1945.

- HRAZDIL, Antonín. *Stav středního školství země České a Moravskoslezské v době nesvobody (ve školních letech 1940-41 až 1944-45)*. Praha: Ministerstvo školství a osvěty, 1946.
- Kolektiv autorů. *Školství v Čechách: ročenka zemské školní rady v Praze o stavu mateřských, národních a středních škol v roce 1946*. Praha: Zemský národní výbor, 1947.
- Kolektiv autorů. *Vysokoškolské studium: sbírka informací o vysokém školství*. Praha: Ústav lidské práce, 1946.
- PLUHARŤ, Bohumil. *Pohledy do učitelského života: příspěvek k sociologii učitelstva*. Praha: Dělnické nakladatelství, 1946.
- VANĚK, Václav. *Nová škola*. Praha: Dělnické nakladatelství, 1945.

10.3 Další literatura

- CIGÁNEK, Radim. *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945-1949*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1611-7.
- ČONDL, Karel a Tomáš PASÁK, ed. *Čeští učitelé v protifašistickém odboji 1939-1945: sborník studií a vzpomínek*. Praha: Práce, 1978.
- GISSING, Vera. *Perličky dětství*. Vyd. 2. Přeložil Alžběta REJCHRTOVÁ. Praha: Winton Train, 2009. ISBN 978-80-86515-93-9.
- Kolektiv autorů. *Dějiny školství v Československu 1945-1975*. Praha: Univerzita Karlova, 1982.
- NOVOTNÝ, Josef, KODEDOVÁ, Oldřiška, ed. *Učitelé v práci a v boji: sborník vzpomínek a studií*. Praha: Práce, 1968.
- PIKL, Josef. *Paměti jihočeského odbojáře*. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1813-7.
- MICHLOVÁ, Marie. *Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945*. Řitka: Čas, 2012. Český čas. ISBN 978-80-87470-60-2.
- ŠMEJKALOVÁ, Martina. *Čeština a škola - úryvky skrytých dějin: český jazyk a jeho vyučování na středních školách 1918-1989*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1692-6.

10.4 Sborníky a časopisy

- *Komenský*. Praha: Svaz zaměstnanců školství a osvěty, 1946-1947, ročník LXXI.
- *Nová škola: odborný časopis pro školské otázky*. Praha: Práce, 1945-1946, ročník I.
- *Nová škola: odborný časopis pro školské otázky*. Praha: Práce, 1946-1947, ročník I.
- *Občanská výchova: časopis pro školské pracovníky škol všech stupňů*. Praha: Státní nakladatelství, 1948.
- *Pedagogická revue: orgán Výzkumného ústavu pedagogického J. A. Komenského*. Praha: Státní nakladatelství, 1946-1947, ročník I.
- *Pedagogický průvodce: týdeník ministerstva informací: svět v obrazech*. Praha: Ministerstvo informací, 1945-1946, ročník I.
- *Pedagogický průvodce: týdeník ministerstva informací: svět v obrazech*. Praha: Ministerstvo informací, 1946-1947, ročník II.
- *Předškolní výchova*. Praha: ROH - Svaz zaměstnanců školství a osvěty, 1949, ročník I-II.
- *Škola a kultura*. Praha - Osvětový odbor, 1946, ročník I.

10.5 Elektronické zdroje

- Dekret č. 105/1945 Sb.: Dekret presidenta republiky o očištných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců. *Zákony pro lidi* [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-105>.
- Dekret presidenta republiky ze dne 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. *Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna* [online]. 1999. Dostupné z: <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/161945.html>.
- Košický vládní program (5.4. 1945). *Moderní dějiny* [online]. 2012. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kosicky-vladni-program-5-4-1945/>
- Školákem v protektorátu. *Památník Terezín* [online]. 2016. Dostupné z: <http://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/>.

10.6 Jiné zdroje

- MACHAČOVÁ, Michaela. *Organizace základního školství v České Lípě po roce 1945*. Praha, 2012. Bakalářská práce. Karlova univerzita, Pedagogická fakulta.
- *Věstník ministerstva školství a osvěty*. Praha: Státní nakladatelství, ročník I. (1945), 1946.
- *Věstník ministerstva školství a osvěty*. Praha: Státní nakladatelství, ročník II. (1946), 1947

